

90. szám
2015.

EX

S y m p o s i o n

irodalom művészet filozófia reflexió

KUNCZ ALADÁR

Kuncz már a háború előtt is sokkal összetettebbnek láthatta a francia társadalmat és kultúrát, mint ahogy azt egy gall kultúroviniszta szeretne volna. Azt például bizonyosan tudta, hogy a franciák által franciáknak rajzolt Magyarország-lép mennyire nélkülözi a tárgyi alapot, hogy francia szerzők Magyarországról szóló úti tündései – a hőgyökösöség idegborzongásáért betyárral, cigánnyal és pusztával szavatoló „Ásbé-kavésbé regényes útirajzok” – mennyire felületsek. Indulat nem támadt benne irántuk, s bizonyára az sem fordult meg a fejében, hogy efféle látéletek gyártás a francia monopólium volna.

FILEP Tamás Guzztár

TÁVOL PÁRIZSTÓL

„És vajon hogyan használta ki iparunk azt a nyolc hónapos szünetet, amit a németek engedélyeztek? Igen rosszul, mégpedig különböző okokból. Az első ok az az ostoba módszer volt, ahogyan iparunkat mozgósították. Kitűnő szakmunkásokat, akik nélkülözhetetlenek voltak repülőgépek és fegyverek gyártásánál, valamelyik vidéki kaszárnyába hívták be, ahol az udvart söpörték vagy burgonyát tisztítottak. Hetek, sőt hónapok teltek el, amíg megtalálták őket és visszairányították munkahelyeikre. Ennek eredményeképpen a Renault Művek, amelyek békében is 30.000 munkást foglalkoztattak és pótolhatatlan szerepet játszottak rohamkocsik és teherkocsik gyártásánál, a háború kitörésekor alig dolgoztak 6-8000 munkással. A második ok ez volt: Miután a mérnökök és a pénzemberek mereven kitartottak ama véleményük mellett, hogy a háborút ugyanúgy kell vezetni, mint 1914-ben, minden tervüket úgy dolgozták ki, hogy a háború négy vagy öt évig fog tartani. Ennek következtében megkezdtek oly gyárak építését, amelyek majd csak 1941-ben vagy pláne 1942-ben érik el teljes produktivitásukat. Ahelyett, hogy a meglévő gyárakat Franciaországban teljes alaposággal kihasználták volna, szerszámgépeket rendeltünk Amerikában, ahol pedig tankokat és repülőgépeket kellett volna rendelni. Ugyanebből az okból az aranyat gondosan racionalizálták. Az egészet négy vagy öt részre osztották fel, egy-egy résznek egy év háborús kiadásait kellett fedezni. Igen sok amerikai gyár, amely még idejében szállíthatta

volna a hadsereg részére szükséges felszereléseket, egyáltalában nem kapott megrendelést. Divat volt mondani, hogy azok a motorok, amelyeket Franciaországban gyártanak, kevesebbe kerülnek. Ezek miatt a motorok miatt vesztettük el a háborút.”¹

Akinek akkor kerül a kezébe André Maurois-nak Franciaország 1940-es vereségéről szóló röpirata, amikor éppen újraolvassa a *Fekete kolostort*, kénytelen megállni ennél a passzusnál (is); a két könyvből könnyen kielemezhető a kétféle magatartás: Maurois-éban egy társadalom arra készül föl, hogy elveszítsen egy háborút, Kunczéban pedig arra, hogy valamiféle kérlelhetetlen matematikai precizitással fossza meg minden maradék értelmétől a *boche*-ok, a csapdába ejtett, fegyvertelen, civil német, osztrák és magyar frankofilek életét. Tény, hogy a *Fekete kolostor* írója ezt a társadalmat tagoltnak látja, egy világért nem mondana le arról, hogy följegyezze a franciák részéről időnként meg tapasztalható szolidaritás legapróbb gesztusait is. Kis hanyagsággal azt mondhatnánk, hogy Kuncz nem a francia, hanem általában a háború által hiszterizált polgári társadalom mentalitását elemzi a könyvben. Én mégis azt gyanítom, hogy az internáltak által szemlélte magatartásmodell az író szerint megdöbbenően „franciás”.

A nekrológokból kiderül, hogy a fogságélmény nem volt épp olyan eleven seb Kuncz számára, mint ahogy arra a *Fekete kolostort* olvasva következtethetnénk. Pontosabban volt a szenvedéseknek egy derűs „olvasata” is. Ligeti Ernő és Móricz Zsigmond is említi, hogy társaságban szívesen beszélt arról, amit átélt; legfeljebb azt feltételezhetette volna a magyar olvasó, amint e jegyzetek írója is, hogy ezt kizárólag magyaroknak szánta. Nem tűnt teljesen alaptalannak az a vélekedésem, hogy Kuncz franciákkal, Franciaországgal való viszonyában valamiféle cezúra következett be 1914 után; hogy az 1909-es újjászületés-élményre – lásd Kuncz első párizsi élményeiről 1909 augusztusában Laczkó

¹ André Maurois: *Így vesztette el a háborút Franciaország*. Budapest, 1940. 26–27. o. Balla Ernő ford.

Gézának írott levelét² – 1914 nyara után örök árnyék borult. Ugyanez természetesen a kortárs fejében is megfordult. „Foglalkozol-e itteni irod. vagy egyéb kérdésekkel? – kérdezi Kuncztól Párizsban élő magyar barátja, Aranyossy Pál. – Olvasol-e franciául néha-néha? Ismered az új embereket? Szándékozol-e el látogatni felénk a közeljövőben? Vagy jóllaktál Franciaországgal?”³

Kuncz már a háború előtt is sokkal összetettebbnek láthatta a francia társadalmat és kultúrát, mint ahogy azt egy gall kultúrsoviniszta szerette volna. Azt például bizonyosan tudta, hogy a franciák által franciáknak rajzolt Magyarország-kép mennyire nélkülözi a tárgyi alapot, hogy francia szerzők Magyarországról szóló úti tűnődései – a hölgyközönség idegborzongásáért betyárral, cigánnyal és pusztával szavatoló „többé-kevésbé regényes útirajzok” – mennyire felületesek. Indulat nem támadt benne irántuk, s bizonyára az sem fordult meg a fejében, hogy az efféle látletelek gyártása francia monopólium volna. Két évvel a világháború kezdete előtt a *Nyugatban* bírált meg egy idevágó francia munkát.⁴ „Az ilyen idegen megfigyelők sokban hasonlítanak a regényírókhoz – olvassuk André Duboscq könyvéről írt cikkében –, kik megszokott napi sétájukban a legérdekesebb témák mellett haladnak el közömbösen, nem lévén meg bennük a belső érdeklődés a mindennapinak mélyére szállni s ott fogni meg az életet, s kiknek fantáziáját csak az egzotikus, különös és szokatlan tudja megsarkantyúzni. Az ilyenfajta érdeklődés nem keresi a mélységet, csak a felületet, mégpedig minél nagyobb területen – hamar készen van megállapításaival és ítéleteivel, mert a logika helyett sokszor a fantázia tüzei agy-

velejét.” Ez a könyv – ha jól olvassuk Kuncz beszámolóját – a műfaj állatorvosi lova vagy klinikai hullája lehetne; még kínosabb, hogy a benne foglaltakat egy aktív budapesti francia nagykövet előszava hitelesítette. A következő mondat már konkrétan „M.” Duboscq könyvére vonatkozik: „Maga az, hogy társadalmi, politikai, irodalmi, művészeti és tudományos életünket, mindezeknek alapos történeti ismerete nélkül, a mai élő, hullámzó s mindenestre zűrzavaros állapotában akarta papírra vázolni, eléggé mutatja, hogy kritikai szempontját nem magából a tárgyból merítette, hanem egyszerűen abból a körülményből, hogy ő idegen. Az igaz, hogy ez is tud nyújtani bizonyos távlatot a dolgokkal szemben, de ez valami olyan távlat, melyet minden franciának adnak a pénzéért, ha úti jegyet vált Magyarországra.” Világos, hogy a francia szerző nem ismeri a magyar viszonyokat, tendenciózus és általánosító, „egynémely hazulról hozott elfogultságtól” sem tudta vagy akarta elhatárolni magát, mindazonáltal nem rosszindulatú, azaz könyvét érdemes megismerni; „komoly és érdeklődő munka terméke”, s bizonyos kérdésekben még így is hozzá tud járulni ahhoz, „hogy a francia közönség valamivel tisztábban s jobb értesültséggel lássa helyzetünket”. (Bár ez utóbbi megjegyzés inkább Kuncz nagyvonalúságának bizonyítéka lehet, a könyvből citált idézetek szinte mind ellentmondanak ennek.)

Szabadulása után Kuncz egy 1919-ben papírra vetett, akkor kéziratban maradt apró töredéken és a következő évben a *Nyugatban* közölt jegyzetsorán kívül 1921-ben tért vissza az internálásra, Petrovits Mihály *A civilizáció és a franciák* című könyvének recenziójában.⁵ Petrovitsot is internálták, bár csupán néhány hónapig, azonban ennyi idő is elegendő volt arra, „hogy e modern kínzótelepek berendezéséről fogalmat nyerjen”. Nem kárhozatható tehát azért, hogy ez az élmény meghatározta a szemléletét: „A francia kormánynak, mikor az internálásnak elkeresztelt gyötrő gépezeteit felállította, számolnia

2 „Tehát tudatom veled, hogy megszülettem – 1909. jún. 30-án. Aki azt mondja, hogy 86. jan. 1-ben, az hazudik.” Kuncz Aladár Laczkó Gézához, 1909. augusztus. In uő: *Levelek (1907–1931)*. Sajtó alá rend. Jancsó Elemérné Máthé-Szabó Magda. A jegyzeteket összeállította Juhász András. Kriterion, Bukarest 1982. 6. o.

3 Aranyossy Pál Kuncz Aladárhoz, 1927. január 7. l. m. 109. o.

4 Kuncz Aladár: „André Duboscq: *Budapest et les Hongrois (Le Pays – Les Mœurs – La Politique)*. Avec préface de R. Millet, ambassadeur de France. Paris, 1913.” In uő: *Egy márványdarab. Novellák, karcolatok, tárcák, jegyzetek, dráma*. Egybegyűjtötte és a szöveget gondozta Filep Tamás Gusztáv és Varga Ágnes. Kriterion Könyvkiadó–Országos Széchényi Könyvtár, Kolozsvár–Budapest, 2015 (Kuncz Aladár Összegyűjtött Munkái II.), 276–281. o. Eredetileg megjelent: *Nyugat*, 1912/23. 862–863. o.

5 Kuncz Aladár: „Petrovits Mihály: *A civilizáció és a franciák*.” l. m. 281–283. o. Eredetileg megjelent: *Nyugat*, 1921/6. 480–481. o.

kellett azzal, hogy nemcsak szenvedést, de gyűlöletet is fog termelni. Számolnia kellett azzal, hogy éveken át jogtalanul visszatartott »vendégei«, ha egyszer elhagyják az ország határát, minden erejükkel azon lesznek, hogy Európának a francia nép lovagiasságáról, szellemességéről és lelki műveltségéről táplált téveszméit lerombolják.” Amit Kuncz kifogásol, az éppen az, hogy ezt az „elfogultságot” Petrovits nem iparkodik megértetni, azaz kellőképpen dokumentálni, noha bőven lett volna hozzá anyaga. „Különösen az osztrák–magyarok internálása, mely már akkor elkezdődött, mikor a háborús állapot Ausztria–Magyarország és Franciaország között még fenn se állott s tartott az egész háború alatt, holott velünk szemben semmiféle »kölcsonösségre« se lehetett hivatkozni, oly nyilvánvalóan nemzetközi jogsérelem és minden emberségesség arcucsapása volt, melynek nyílt és bizonyítékokon alapuló tárgyalása semmi esetre se maradhatott volna ki Petrovits könyvéből. (Nem hiszem, hogy ebben a cenzúra meggátolta volna.)”⁶ Különben is, számos francia „belátta ezt”; Kuncz idézett cikkében Romain Rolland-ra és Gustave Hervére hivatkozik – „ez utóbbi olyan kifejezésekkel illetve saját nemzetét az internálásokkal kapcsolatban, ha csak feltételelesen is, melyeknél többet még egy ellenséges írótól se lehetett volna várni”. De Petrovits talán – enyhít Kuncz a bírálaton – csak saját korához akart szólni, nem állt szándékában, hogy anyagot szolgáltatson a történétíróknak; „inkább a mai közönséget akarta eleven rajzaival meggyőzni arról, hogy a győzelmes Franciaország nem áll azon a magaslaton sem gazdasági, sem műveltségi tekintetben, mint ahová az európai közhit egy része még ma is emelni szokta...”

Kuncznak ezután is a francia nyelv volt az egyik legfontosabb munkaeszköze. Hazatérése után jelenik meg kötetben francia fordításainak nagy része, az *Ellenzék*ben is közread

sok francia kisepikai munkát, regényeket is, folytatásokban. Fontosnak tartja, hogy lapja tájékoztasson arról, hogyan ítélik meg a franciák – nemcsak a franciaországiak – a nemzeti kisebbségek helyzetét. 1926 végén például azzal bízza meg Ádám Ferencet, az *Ellenzék* genfi tudósítóját, hogy készítsen körinterjút a lap számára nevezetes svájci személyiségekkel – és Romain Rolland-nal. A Romain Rolland-interjú helyett, amelynek Kuncz szándékai szerint központi helye lett volna az *Újságíró almanach*ban, végül Ádám Ferenc cikke látott napvilágot Rolland-ról az erdélyi újságírást bemutató reprezentatív könyvben, a francia író semmitmondó üzenetével, megbocsáthatóan megtévesztő alcímmel.⁷ A körkérdés sovány gyümölcssei a napilap egyik 1927. januári számából szüretelhetők.⁸ Többen – Ádám szerint –, akik „összeköttetések miatt” nem akartak véleményt nyilvánítani, csak annyit mondanak, hogy még nem tudták tanulmányozni ezt a kérdést. Van azonban, aki bevallja, hogy a politikai helyzet miatt nem nyilatkozhat. Albert Thomas, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal igazgatója annyit jegyez meg, hogy a kisebbségi kérdés a Népszövetség elé tartozik. Eric Drummond népszövetségi főtitkár pusztán a Népszövetségnél levő aktákba való betekintést ajánlotta föl a magyar újságírónak – ezekből persze csak az derülhetett ki, hogy a szövetség minden kisebbségi ügyet elintézett. Th[éodore] Aubert, a III. Internacionálé elleni nemzetközi egyesület elnöke világosan megírta: egyesülete tiltja, hogy válaszoljon a kérdésre. Henry Golay, a Nemzetközi Békeegyesület berni igazgatója előbb azt állítja, hogy a kérdést a helyszínen kellene tanulmányozni, majd – némileg diszkvalifikálva saját állítását – azzal folytatja, hogy ha a Népszövetség kifejlődik, új szellem jön létre, és az egész kérdés veszít a jelentőségéből. A Szüfrazettek Szövetségének meg nem nevezett főtitkára természetesen szintén bevallja, hogy

6 Az utolsó mondat magyarázata: Petrovits könyvéből a Sajtótájékoztató Miniszterközi Bizottság egész oldalakat töröltetett, nyilván azokat, amelyek, eufemisztikusan fogalmazva, még kedvezőtlenebb kritika tárgyává tették a franciákat, mint a meghagyott keresetlen passzusok – s ezek közlése sérthette volna Magyarország külpolitikai érdekeit.

7 Ádám Ferenc: „Látogatás az Olga-villa remetéjénél. Romain Rolland írása az *Erdélyi Újságíró Almanach* számára”. In Kuncz Aladár szerk.: *Újságíró almanach 1927*. Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók Központi Szervezete, Kolozsvár, 1927. 74–79. o.

8 [Ádám Ferenc:] „Nemzetközi előkelőségek hogyan látják a kisebbségek helyzetét. Az *Ellenzék* körinterjúja a kisebbségi kérdésről”. *Ellenzék*, 1927. január 10. 9–10. o.

kevésbé ismeri a problémát, hiszen náluk és az általa ismert országokban ilyen kérdés nincsen. Ő azonban „buzgó demokrataként” a kisebbségek elévülhetetlen jogának tartja a politikai élethez való jogukat. Természetesen másrészt megérti az ezt késleltető gazdasági, politikai és etnikai nehézségeket is, viszont a kölcsönös jóindulat... Végül pozitívumként Cantacuzino hercegnő kezdeményezésére utal, aki a kisebbségi asszonyokkal próbál kapcsolatot keresni. Van néhány lelkiismeretes válaszkísérlet is – Pierre Bovet, a Nevelés Nemzetközi Irodájának elnöke csak a svájci példát tudja ajánlani a kérdés lehetséges megoldásaként; André Oltramare, „Genf olasz származású közokt. minisztere” a politika és az iskolaügy szükségszerű elválasztásáról beszél (a kisgyerekek anyanyelvű oktatása érdekében); a magyarszimpátiájáról ismert Aldo Dami, a kisebbségi ügyek szakértője – itt „zenekonzervatóriumi tanár és publicista, akinek több politikával foglalkozó könyve jelent meg” – bevallja, hogy korábban a dunai konföderáció megoldását tartotta megoldásnak, de már rájött, hogy ez megvalósíthatatlan, mivel az olaszok és a szlávok is ellenérdekeltek, főleg Csehszlovákia. Most a magyar-román közeledést látná esélyesnek, szerződéskötés közbeiktatásával.

Ádám Ferenc egy másik cikkében⁹ ugyanezt a kérdést a visszájáról nézi – kizárt, hogy ezt ne Kuncz instrukciói alapján, vagy legalábbis ne vele egyeztetve tette volna. Miért olyan sikeres a románok nyugati propagandája, s a miénk miért nem? Az *Ellenzék* genfi tudósítója Noëlle Roger *Újrománia* („La nouvelle Roumanie”) című könyvét veszi elő – amelynek részei korábban a *Revue de Deux Mondes*-ban is megjelentek –, megállapítván, hogy hatásos, színes, virtuóz munkáról van szó; mindenki élvezi, aki azonban élt Erdélyben, rögtön látja, hogy propagandairatot tart a kezében. A svájci francia szerző Erdély nagy részét bejárta – de adatait főleg politikusoktól kapta, s útján is politikusok kísérték végig. Így a könyvben nincs szó például a szászokról és a magyarokról; szép leírás

olvasható benne Kolozsvár történeti és kulturális értékeiről – csak éppen mind román szellemi terméként jelenik meg.

Kuncz levelezéséből kiderül, hogy már a húszas évek elején vissza akart térni Párizsba. Végül csak 1928 őszén jutott el Franciaországba – Svájcra át. Az alkalmat az szolgáltatta, hogy el kellett kísérnie unokahúgát, Máthé-Szabó Magdát – akinek ő szerzett franciaországi ösztöndíjat a Katolikus Státustól – Grenoble-ba, útiköltségét pedig az *Ellenzék*től riportokra fölvetett előlegből fedezte. A napilapban azután hat riportja jelent meg erről az útról, részben az utazással és az úti élményekkel kapcsolatosak (az első a november 17-i számban, az utolsó a 26-iban), valamint Genf magyar emlékeiről, a *dauphin-ség* elkülönült világáról, Stendhal emlékéiről – jellemző címe: *A hálátlan Grenoble* –, az egyik pedig szabályos interjú William Martin volt népszövetségi osztályvezetővel, a *Journal de Genève* külpolitikai kommentátorával arról, hogy hogyan ítéli meg a kormányt alakító Iuliu Maniut. Ennek a grenoble-i jelenlétnek az emlékeit évtizedekkel később lejegyző Máthé-Szabó Magda mellett (akinek memoárja kiadatlan, de egy éppen idevágó részlet

⁹ Ádám Ferenc: „Erdély történelmét elrejtik a külföld előtt”. *Ellenzék*, 1927. február 17. 5. o.

megjelent belőle a kolozsvári Helikonban)¹⁰ volt író tanúja is, a szintén ott tanuló Bányai László. Memoárjában találunk is utalást arra, amire a riportok olvastán egyébként is rájövünk: „Aladár a riportírást nagyon komolyan veszi. Nem rutinos, könnyed újságíró típus. Inkább esszéista és irodalomszervező. (...) Elkísértem az egyetemi könyvtárba, ahol órákon át Stendhal-monográfiákat lapozott.”¹¹ Ugyanő robbantja szét esetleges prekoncepcióinkat, melyeket Kuncznak a franciákkal való távolságtartásáról szöhetnek – egy két nappal későbbi esemény följegyzésével. A mindenféle emberi szenvedést átélni képes mély katolikus gondolkodó ezúttal a más forrásokból ismert sármörként tűnik föl, alátámasztva Ligeti és Móricz megjegyzéseit – noha itt éppen az internálás élményeiről van szó. A keret egy grenoble-i éjszakai bár: „Mind több vidám szóváltás történt közte és a körülöttünk ülők közt. Az egyik asztaltól a másikig röppenő szellemesség mindinkább egy körbe vonta a társaságot. Éjfél után már összetolt asztalok körül ültünk mindannyian. Dadi a háború előtti párizsi életéről, az internáló tábor sanyarúságáról beszélt. Szellemi telítettségtől csillogó szeme, vonzó mesélőkedve bűvös áramként hatott. Hajnal felé mindnyájan úgy búcsúztak tőle, mint régi kedves ismerősüktől. A bárpultra könyöklő Madame is az ő szavait leste. Dadi, a többiek távozása után, udvarias mozdulattal asztalunkhoz hívta, de a Madame szabadkozott, fáradságára hivatkozva. Éjfél után három óra volt, mikor Dadi a szállodájába kísértem.”¹²

A levelezéskötetből tudjuk, hogy Kuncz nagyon komolyan készült franciaországi útjára; nemhogy félt volna az internálás élménykörének a helyszínen való földidézésétől: ott akarta befejezni a *Fekete kolostort*. Pontosabban az emlékekhez való viszonya hangulatfüggő lehetett: „Egyes dolgok újra való átélésétől is fázom” – szerepel 1929

telén Bánffy Ferencnek írott levelében,¹³ amelyben világossá tette azt is, hogy könyve, objektivitása mellett, „*vádirat lesz*”. 1928 őszén Grenoble-ban későbbi kiadósabb útját a következő év tavaszára tervezte. Nem jutott rá sem idő, sem pénz. Bányai, aki ifjúkatolikus aktivistából elég korán munkásmozgalmárrá vált, ezt utóbb a kapitalisták számlájára iparkodott írni; arra gyanakodott, hogy az *Ellenzéktől* nem engedték el Kunczot erre az útra. Máthé-Szabó Magda idézett emlékezéséből viszont kiderül, hogy nagybátyjának tanári fizetését Budapestről végig folyósították, ő azonban minden megtakarított pénzét – húszmillió pengőt – kölcsönadta valakinek, aki egy panzióba fektette a tőkét, s az végül elúszott. A betegségek is közbeszólhattak: „Több levelében említette, hogy néhány hónapot szeretne Párizsban tölteni. Dátumokat közöl, határidőket tűz ki. Egyik levelében súlyos torokfájását említi, ami miatt el kell halasztania az utat, de amikor egészséges volt, akkor sem szánta rá magát az utazásra. 1930. ápr. 12-i levelében végleg leszámol a párizsi út gondolatával.”¹⁴ 1929-ben munkahelyet is változtatott; ekkor fejezte be munkáját az *Ellenzéknél*, hogy jóval alacsonyabb fizetésért augusztustól az *Erdélyi Helikont* szerkessze. A Máthé-Szabó Magdának küldött, kiadatlan, illetve töredékesen idézett leveleiben életvezetési tanácsok mellett ott vannak a figyelmeztetések is, hogy mire figyeljen oda a francia kultúrából. S az egyikben egy kérés: Párizsban keresse meg a Vaugirard utcában a Malherbe szálló régi tulajdonosait, s adja át nekik „szívből jövő” üdvözlését.

„Ez az én utcám. Több mint egy évig laktam ott. Ennek a szállodának az ajtaján léptem ki 1914 augusztusában reggel 5 órakor, hogy búcsút mondjak Párizsnak és az életnek – 5 évre. Barátaim, akik arra járnak, azt írják nekem, hogy még mindig hallják a Cinquantine dallamát, amit gordonkán játszottam. Ez az én utcám...”

10 Máthé Szabó [sic!] Magda (közreadta Jancsó Miklós): „Emlékeim”. *Helikon*, 2012/6. 13–14. o.

11 Bányai László: *Kitárul a világ. Önéletrajzi jegyzetek*. Kriterion, Bukarest, 1978. 218. o. Az idézet a memoárba illesztett naplójegyzetből való, 1928. november 8-ról.

12 Uo. 218–219. o. November 10-i naplójegyzés.

13 Kuncz Aladár Bánffy Ferenchez, 1929. február 25. In uő: *Levelek (1907–1931)*. 140–141. o.

14 Máthé Szabó Magda: „Emlékeim”. Uo.

MARGINÁLIA A FEKETE KOLOSTORHOZ

– Bárczi Géza lapszéli jegyzetei

A *Fekete kolostor* nyolcvanhárom éves történetében vízvonalzó a múlt század '60-as éve, amikor a mű, 1942 után először, ugyanakkor csonkítottan, megjelent a budapesti Szépirodalmi Könyvkiadónál. Az ötvenes évek végi, hatvanas évek eleji irodalmi légkörnek és kánonnak megfelelően a regény újrakiadása Magyarországon nemcsak azért lehetett fontos, mert romániai magyar író írta, hanem talán azért is, mert a regény előszavának szerzője szerint a szöveg úgy bírálta az imperialista Franciaországot, hogy a mű kompozíciójának két, egymással összefüggő „gyújtópontjában” franciák és nem franciák mindemellett „felismerték az embert egymásban”, s így a regény a humanista értékrend fölmutatására is alkalmasnak bizonyult.¹ Az előszó írója a francia–magyar testvériség bizonyítékaként két jelenetet emelt ki a regényből. Mindenekelőtt a közismert Guillaume-epizódot, valamint azt, amelyben egy francia káplár, aki hálás azért, hogy egy *boche* ellőtte a kezét, s így nem a fronton kell szolgálnia, kocsmába viszi az internáltakat (a xvii., *A fekete barát* című fejezetben). A „mindig jókedvű,

tréfacsináló” francia adminisztrátor emlékének, aki tudta, „mi az a Jézus (...), mi az a szeretet”,² Kuncz Aladár egész fejezetet szentelt, a hatodik, *Karácsonyest Noirmoutierban* címűt. „Guillaume sergent emlékének, aki sohasem tudott volna ölni, és aki elesett a francia–német fronton anélkül, hogy fegyverét kilőtte volna” – így szól a regény egyetlenegy mottója, amely így kiemelten betölti funkcióját: az olvasót ráhangolja a gondolatmenet legfontosabb elemére, előzetes ítéleteit úgy hozza mozgásba, hogy olyasmit közöl, amit az olvasás idején mindvégig illik szem előtt tartani. Az elbeszélésből úgy tudjuk, az őrmester mindenekelőtt azért került a frontra, mert „[e]gy ízben még fényképfelvételt is csináltatott magáról, amint a vár egyik boltíve alatt ölelkezve áll a német diákokkal s a két német tanárral. Később az életével fizetett meg ezért a képért”.³ No meg különben sem bizonyult elég szigorúnak. Rendelkezésünkre áll tehát Guillaume-ról egy fejezet és egy fénykép, s így elvileg nem sok minden állhat a referenciális olvasat és az azonosítás útjában. De a francia levéltárakban hiába keressük Guillaume nevét. Amikor a múlt század hetvenes éveiben Lőrinczi László ellátogatott Noirmoutier-ba, többek között éppen azért, hogy a regénybeli személyeket azonosítsa, Valentin Roussiére cikket közölt a *La Roche-sur-Yon* nevű helyi lapban, amely többek között Guillaume családjának, utódainak keresésére szólította fel a helyi lakosokat. Az írás sajnos visszhangtalan maradt. A levéltári dokumentumokból az derül ki, hogy a noirmoutier-i civil internálótáborba egy Joseph Frioux nevezetű őrmester érkezett 1914. október 20-án Sables d’Olonne-ból, ahol rabokat őrzött. Frioux 1915 januárjáig maradt a szigeten, ekkor küldték a frontra, s váltotta fel őt posztján Ch. adminisztrátor. Az adatok szerint tehát Guillaume nem lehet más, mint Joseph Frioux. Ha már ezt összeraktuk, úgy az is észrevehető, hogy a regény

¹ Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*. A bevezető tanulmányt írta Bóka László. Szépirodalmi, Budapest, 1960.

² Kuncz Aladár: *Fekete kolostor* I–II. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár 1931. (Ehhez az íráshoz Bárczi Gézának az ELTE Nyelvészeti Könyvtárában fellelhető két kötetét használom; jelzetük: 24338–24339. Köszönet érte Faga Nagy Mária-nak. Értelemszerűen ennek a kiadásnak a lapszámait közlöm a törzsszövegben zárójelekben is.) 31. m. //108.

szövege tulajdonképpen felhívja a figyelmet a kitalált névadásra: „akit mi családisan Guillaume-nak hívtunk” – írja az elbeszélő, s a „családis” jelző a megkülönböztető szerepben használt névre utalhat. Eljátszódhatunk a gondolattal, miért keresztelte el Kuncz Guillaume-nak ezt a fontos és pozitív francia hősét. Talán tudomása volt arról, hogy a francia Guillaume név az akaratot és védősisakot, elszánt védelmezőt jelentő germán Wilhelm származéka. Ha így lett volna, dicsérhetnék a regényíró körmönfont megoldását, az emberséges francia germán származású nevét a nagy testvérháborúban. Olvasta Romain Rolland *Jean-Christophe* című regényciklusát (1904–1912),⁴ amelynek címszereplője német muzsikusz, s akinek keresztneve francia, ám vezetékneve, mint maga is, német: az erőt jelentő Krafft. Vagy talán ismerhette azt a legendát, amely szerint 1171 karácsonyán egy lakomán Bayeux-ben felkérték azokat a lovagokat, akiknek nem Guillaume volt a neve, hogy álljanak föl, de legtöbbjük ülve maradt – így a történetileg népszerű név közleketúsége arra utalhat, hogy sokakat jelölhet. De arra is gondolhatunk, hogy ezt a nevet viselte Hódító Vilmos, Tell Vilmos vagy éppen a kortárs Apollinaire. Természetesen egyik megoldás sem valószínű. Kérdésnek persze leginkább az kérdés, miért éppen a részvétet gyakorló és igazságos franciát nem nevezte nevén a szerző. Hacsak éppen azért nem, mert alakjában a nemzetek fölötti, téridőn fölülemelkedő békebarát eszményét foglalta össze.

Annyi bizonyos, hogy a *Fekete kolostor* világában a valós és a kitalált események sajátságosan keverednek, s ez az elegyítés a szereplők névadásában is megjelenik. Van köztük sok azonosítható és kevesebb kitalált, több alakból összegyúrt figura. A francia levéltárakban könnyen azonosítható Ch. adminisztrátor neve például a kéziratban még Chapelier-ként szerepel. Az 1872-ben született őrmestert így is hívták, René Jean Chapelliernek. Az irodalomtörténeti legenda szerint Kuncz barátja és későbbi fordítója, Corneliu

Codarcea tanácsára nem közölte a teljes nevet, hogy az előnytelenre sikeredett szereplő bosszúja utol ne érhesse.⁵ Kuncz leveleiből kiderül, hogy készült Franciaországba, sőt járt is még ott,⁶ ezért az óvatosság feltételezése nem tetszik légből kapottnak. Természetesen megtehetette volna, hogy a „rend emberét”, a „vasöklű férfiút”, a „Dickét” is „családisan”, s nem saját nevével nevezi meg. Nem tette. Ha szétválogatjuk a regénybeli neveket, s az általánosabb tulajdonságokat megjelenítő figurák nevét a fikció, a történelmi szereplőkét pedig a levéltári valóság területén helyezük el, úgy Ch. neve az utóbbiak közé kerül, s a rövidítés felhívó jellege, mint fordítva elsült fegyver, még inkább megfejtésre, azonosításra késztet, mint a teljes nevek.

Chapellier nevét elsőként a fogolytárs Bárczi Géza oldotta föl saját *Fekete kolostor*-példányának lapszéli jegyzeteiben. „Chapellier” [sic!] – olvashatjuk a széljegyzetben, majd Bárczi további pontosításokkal is szolgál. „(...) leselkedő, bújkáló rendőrkemtípus volt. Azt mondják, a prefektúrán ilyenféle

⁴ Írt is róla, lásd Kuncz Aladár: „Romain Rolland”. *Nyugat*, 1920/2. 853–864. o.

⁵ Lőrinczi László: *Utazás a fekete kolostorhoz. Irodalomtörténeti riport.* Harmadik, bővített kiadás. Polis, Kolozsvár, 2011.
⁶ Erről bővebben lásd Filep Tamás Gusztáv írását az 1. oldalon.

hivatalt is töltött be” – áll a *Fekete kolostor* első kötetének 156. oldalán; „commis rédacteur volt” – fűzi hozzá Bárczi –, azaz mindössze prefektúrai kistisztviselő. „Több volt, mint őrmester és kevesebb, mint tiszt” – jellemzi az elbeszélő. „Csak őrmester volt, sergent [sic!], pontosít Bárczi. „Vörös ember volt, de ezt is tagadta; gyáva ember volt, de ezt is rejtegette; azért jött, hogy gyötörjön bennünket, hogy fizikai szenvedéseinket a lelki fájdalommal válogatott fajtáival tetézzé, de ezt sem tette nyíltan, hanem a rendcsinálás, a fegyelem, a higiénia, a parancs, a »kölcsonőség«, a »jeu de représaille« ürügyei mögül lődözött ránk.” A lapszéli jegyzet szerint mindez „túlzás”, majd amikor az elbeszélő azt állítja, „lényeges változtatásokat nem csinált”, a fogolytárs azzal toldja meg: „Nem áll. Az udvart kiköveztette, új illemhelyet csináltatott. Az étkezés igen megjavult.” Néhány lappal később Chapellier „komoly érdeméért” mindez Kuncz leírásából is kiderül (s ebből számunkra az is, hogy Bárczi Géza ceruzával a kezében, első olvasatra írta széljegyzeteit): „Az étkezést, a maga ínséges keretei között is, igyekezett megjavítani. A hetenkénti kétszeri marhahús megmaradt, de a szállítótól jobb húst kényszerített ki. Utánanézett, hogy a főzelékek változatosabbak és jobbabb legyenek. Az örökös bab, lencse és marharéparendszer borsóval, burgonyával élénkítette, sőt egy ízben makarónit is szerzett be, ami valóban elsőrendű teljesítmény volt.”⁷ A lapszél további ingyencségekkel bővíti a repertoárt: „hal”, „tojás”. A toldások persze nem változtatnak a lényegen, s ahhoz, hogy Chapellier „néha nem szólt semmit, csak titkos büntetést mért az illetőre. Visszartartotta csomagját, amíg a benne levő holmi megrothadt. Eltiltotta a levelezést, anélkül, hogy a megbüntetés tudta volna, oly módon, hogy a címére érkező leveleket nem adta ki, vagy a tőle írottakat nem küldte el. Ezt csak azokkal csinálta, akik sűrűn kaptak csomagot, levelet hazulról. Azután heteken át figyelte a hatást, kéjelgett a nyugtalanság-

ban, gyönyörködött a félőrült várakozásban”⁸ – Bárczinak is csupán annyi a hozzáfűznivalója: „Ezt nem tudtam.” A nyelvész véleménye a noirmoutier-i internálótábor parancsnokáról általában az elbeszélőével rokon: „A foglyok között nagy népszerűtlenségnek örvendett. Pedig nem volt gonosz ember, csak kicsinyes, ostoba, és az emberekkel nem tudott bánni. Megcsontosodott bürokrata volt, a polgári életben prefektúrai tisztviselő (*commis rédacteur*). Tekintélyt szeretett volna tartani, sikertelenül. Sokszor odaállt vitatkozni a foglyokkal, egy alkalommal egyik odavágta neki: *Vous n’êtes pas le gouverneur de Madagascar!* (»Maga nem Madagaszkár kormányzója!«) Minden megtorlás elmaradt. Részeses is volt. Egyszer az internáltak a Vöröskeresztől karácsonyi ajándékot kaptak, s ebben volt 7 (9?) palack kenyér. Ezt nem adták ki az internáltaknak, és sokáig ott álltak az őrmester irodájában a polcon, míg egyszer aztán eltűntek. Ezt én magam nem láttam, mert nemigen jártam a parancsnok irodájában, de közbeszéd tárgya volt. Katonái gyűlöltek. Egyszer egyikük óvatosan súgta nekem: *Embêtez le gros cochon!* *Vous pouvez le faire. Nous autres, ça pourrait nous coûter cher.* (»Bosszantsák a hájas disznót. Maguk tehetik. Mi csúnyán ráfizethetnénk.«) Ez kétségtelenül nem jó jel, bár része lehet benne a mindig elégedetlen alárendelt lázongásának. Egyébként a tábort csinosítgatta, a sártenger udvart kiköveztette, az étellemezést igen megjavította (mindennap kaptunk vagy húst vagy halat, a legrosszabb esetben két kemény tojást a krumpli vagy a rizs mellé).”⁹

Bárczi a Kunczéhoz hasonló képet alkotott a hatalmát prefektusként gyakorló s a nemkívánatosokat megannyi *boche*-ként kezelő, a „felizgatott francia nacionalizmust”¹⁰

8 Uo. //159. o.

9 Bárczi Géza: „Emlékek egy könyv olvasása közben”. In Lőrinczi László: *Utazás a fekete kolostorhoz*. 182–194. és 189–190. o.

10 Vö. „Németnek vagy magyarnak lenni nem volt valami kedvező. Aki olvasta Kuncz Aladár könyvét, a *Fekete kolostort*, tudja, hogy a felizgatott francia nacionalizmus nyelvén ez mit jelent. Köveket, betört fejeket, ütéseket. A francia nacionalizmus felől nézve egy német, egy osztrák és egy magyar között nincs különbség, szemét *boche*.” Nádas Péter: *Halottak néma morájában*. Élet és Irodalom, XLIX/33. 2005. augusztus 19. 4. o.

7 Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*. //158. o.

képviselő Fernand Tardifról is. „Popper s a többiek is rettenetes dolgokat mondtak el Tardif prefektus eljárásáról s a körzetébe tartozó Sables d’Olonne-i, luçoni és Fontenay-le-Comte-i fogolytáborok szomorú sorsáról. Bűdös májat, rothadt húst, nyüves főzeléket étettek a foglyokkal, s mikor Tardif látogatása alkalmával egy ízben panaszt tettek emiatt, egyszerűen annyit mondott, hogy »dögljenek meg a boche-ok«. Egyik családi táborban a gyerekek között kiütött a tífusz. Az orvos nem volt hajlandó a boche-ok gyerekeit gyógyítani. A préfet nem tett ellene semmit.” Amikor ezekről az eseményekről esik szó, a margón felkiáltójellel ez áll: „ez bizony igaz!”¹¹ Egyébként ugyanez a prefektus volt az, akihez Kuncz levelet intézett, hogy saját költségén legalább a kintlakást engedje meg számára, s melyet Tardif válasza sem méltatott.¹²

Feltűnő és egyedi lapszéli jegyzetként fordul elő a könyvben egy hosszanti, függőleges ceruzavonallal s a vonal mellett felkiáltójellel ellátott szöveghely. A *périgueux-i karantén* című fejezetnek arról a részéről van szó, amelyben a francia plébános az idegenlégióba „toborozza” a frissiben internált, immár ellenségnek tekintett polgárokat. „De ha velük szemben [a francia hatóságokkal tudniillik – j. é.] fel is függeszthetnénk ítéletünket, legkevésbé sem tehetnők azt például azzal az elzászi francia plébánossal szemben, aki egyik szeptember végi napon hatósági engedéllyel bejött a Dépôt Laèsbe, s ugyanarról a háromlépcsős piederstárlól, ahonnan a rendőrfőnök ravaszul kieszelt hazugságait előadta, lelkes riadót intézett hozzánk a francia idegenlégióba való belépésre. Valóban nem papi hivatás toborozni s különösen toborozni megalázzottak, megszegyenítettek és lefokozott lelkierejű emberek között azért, hogy – akármilyen szépségflastrommal is látjuk el – de végeredményében nemzetüket és hazájukat elárulják” (1/75.). A felkiáltójel vélhetően az internálttárs Bárczi teljes egyetértésére hívja fel a figyelmet.

¹¹ Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*. 1/163. o.

¹² Az 1914. november 27-i keltezésű levelet La Roche-sur-Yon levéltárában őrzik. Lásd Archives Départementales de la Vendée, 4 m 307.

A jegyzetek a *Fekete kolostor* jellemzésének megfelelően támasztják alá a fentebb említett káplár figurájának előnyös vonásait: „Ez a káplár gyönyörű szál vörösseszőke ember volt. A háborúban néhány ujját veszítette. Mikor Svájcba küldtek, ő kísért Fromentine-ig. Mindig igen derék, jólelkű ember volt” (11/103.). Ugyanezek a lapszéli jegyzetek az Île d’Yeu-i citadella orvosának regénybeli leírásával egyetértésben a figura hátrányos tulajdonságait hangsúlyozzák – azét, aki azzal büszkélkedett a Vöröskereszt előtt, hogy tulajdonképpen csak egészséges internáltak lakják a kazamatákat, neki nincs beteg. „A citadella orvosa egy tudatlan, s amellet rosszindulatú csirkefogó volt” (Bárczi, 11/192.). Előfordul az is, hogy némelyik alakra egészen másként emlékszik, mint azt a könyv lapjain olvashatjuk. A jóindulatú és kedves Madame Mignalt, akinek lányneve Marthe Germaine Micheneau volt, s 1881–1958 közt élt, tehát Kuncznál alig öt esztendővel volt idősebb, a következőképpen mutatja be az elbeszélő: „A kantinosné étkezések után néha odaállt asztalunkhoz beszélgetni. Lágy, muzsikáló hangja volt. Ha meghajlott hátát, őszülő haját, csúnya arcát nem nézte az ember, hanem behunyt szemmel hallgatta, hangjából kedves, álmodozásra hívó melódia csendült ki” (1/162.). Bárczi pontosabban emlékszik Mignalné életkorára: „Nem volt öreg, 30-40 év között lehetett”. Vagy Kopolovitsról, aki iránt az elbeszélő szánalommal és részvétellel viseltetett – „Mikor hozzánk jött, csontnál és bőrnél alig maradt rajta egyéb” (1/168.) –, Bárczi némiképp másként vélekedhetett, „ronda egy fráter volt”: mindössze ennyit ír. Egy másik szereplőt is nagyjából a Kopolovits kérdéséhez hasonlóan, azaz a regény elbeszélőjétől némiképp eltérően idéz meg: „Így fedezte fel a nőiséget egyik noirmoutier-i társunkban a citadella másik arisztokratája, egy fiatal, pápaszemes német báró, aki egyébként nagyon józan, szolid és úri neveltségű fiúnak látszott” (11/110.). „Egy hülye volt, különben szintén a gróf barátaihoz tartozott” – olvasható a nemes egyszerűségű replika a lapszálen. A meleg gróf kilétét pedig – tudomásom

szerint elsőként az értelmezők között – egyenesen Bárczi Géza lapszéli jegyzete tárja föl. „– Vigyázat! – súgta a mellettem haladó von Bergen, aki látta, hogy a salátát mosó urat figyelem. – Er heisst Graf B. auch ein »Herz«!” (11/64.). „Graf von Rapp (a napóleoni général Rapp-nak [sic!] dédunokája” – írja Bárczi. Ezt az azonosítást a *Fekete kolostor* elbeszélőjének további mondatai is megerősíteni látszanak. „Von Bergen elmondta, hogy gróf B. Párizsban élt a háború előtt. Bizonyos, egészen egzotikus panamába keveredett bele. Lehet, hogy néhány vagon kékróka szállítására kötelezte magát. De lehet az is, hogy a híres kínai copfpanamában vett részt, amelynek az volt nevezetessége, hogy a szállítók csak egy vagon eredeti copfot tudtak előteremteni – akkor tiltották el Kínában a copfviselést –, a többit hamisítvánnyal pótolták. »Ült volna a háború nélkül is!« – mondta kézlegyintve von Bergen. A gróf különben a fogságban együtt élt egy negyven-negyvenöt év körüli matrózzal. Von Bergen a sétálók között megmutatta azt is. Magas, szikár, durva arckifejezésű ember volt, éktelen hosszú, hegyesre

fent bajusszal.” „Én nem így emlékszem – áll a lapszálon. – A gróf szeretője egy csinos borotvált ember volt, valami lovász féle. [sic!]” Rapp neve fölmerül még a megjegyzésekben, amikor Kuncz az 1916. november végi személyi változásokat ecseteli: „November vége felé az Île d’Yeu-i foglytáborban előállott kisebb személyi változások, különösen az 51-es számú kazamatában, napokig tartó izgalmakat keltettek. Bárczit s egy szívbjajos németet végre elküldték valamelyik délfrancia város nagyobb katonai kórházába, ahol orvosi bizottság elé álltak, s reményük lehetett arra, hogy valamelyik svájci betegdépôt-ba kerülnek” (11/85.). „[N]em, csupán 1917[.] január 3-án mentünk el, összesen 9-ünket küldtek el, köztünk Rapp gróf és a szeretője is”, így a lapszél. És később, amikor az elbeszélő a grótot 1917 szilveszterén Dr. Herzcel táncoltatja (11/185.), a jegyzet újra helyesbít, bár megfogalmaz némi kételyt is: „Gr. Rapp, ekkor már nem lehetett ott. Vagy oda küldték volna vissza Lyonból?”

A foglyok közt volt egy német szobrász, Max von Bergen, Zádory művésztársa. A *Fe-*

kete kolostorból úgy tudjuk, az elbeszélő nála rendelte zeneszerszámát. Bárczi erre is más-ként emlékszik. „Kuncz Dadi, aki kitűnően csellózott, csináltatott magának Varga asztalossal egy csellószerű furcsa jószágot, egy háromszögű alapon épült ferde gúla formájú valamit; ennek a nyaka csinos női aktban végződött, Max von Bergen német szobrász műve.”¹³ Mindenesetre az ő plasztikája díszítette Kuncz „csellóját”. „Ennek az érdekes, jellegzetesen művészfejú embernek zivataros múltja volt. Angliában állítólag öt évet ült bankóhamisításért. Látszott rajta, hogy bizonyos gyakorlottsága van a fogság megélésében. Kis térdeplő női faszobrokat faragott, s ezeknek eladásából szerzett magának bort és dohányt. Kissé gyáriasan készített szobraiban az volt a megható, hogy mind párizsi szeretőjét, egy némileg néger szájú orosz forradalmárnőt ábrázolták. Rendszerint maga is azzal az ajánlással kínálta szobrait, hogy elmondta, kit ábrázolnak, s nagy vágyakozással tapintgatta a fejlett női melleket, és búcsúzó gyöngédséggel simított végig a combokon, amikor meg kellett válnia tőlük. Másnap azonban már új Natasája volt. Ugyanolyan nagy ajkú, nagy keblű és gömbölyű combú orosz nő” (1/128.). Bárczi Géza többet vagy mást is tudott Natasáról: „Nem forradalmárnő, csupán a szabad élet után vágyó asszony. Különben egy tábornok leánya, személyesen igen jól ismertem, nem nagyon értelmes, de [olvashatatlan kézírás]. Egy erősen szenzuális alkoholistá nő volt, csiszolva[?] határtalan és szinte vonzó.” Von Bergennel kapcsolatban még egy történeti adalékkal szolgál Bárczi. A xxii., *Az összeomlás* című fejezetben, mikor a német hadsereg általános visszavonulásának hírére az 51-es kazamatában gyülekező német foglyok közt Kuncz von Bergen nevét is felsorolja (11/206.), a lapalji kézírás arról tudósít, hogy „von Bergen akkor már rég (még én előttem) Svájcba került. Ott élt a nőjével, akit feleségének nevezett, Luzernben, és igen sokszor találkoztam vele.” A regénybeli állítás hamis voltát erősíti meg („Ez, mint már írtam, teljesen téves”) néhány lappal később (11/214.), amikor

Kuncz a december 10-én elvitt németek közt említi a szobrászt: „Von Bergentől is melegen búcsúztunk. Ő sem vitt magával semmit. Kifaragta az utolsó orosz nőportrét – éppen a százötvenediket a fogság alatt –, s azt a rempart-on ünnepélyesen elföldelte... Többé nem kellettek a fából faragott szobrok, mert az élő modell Németországban várakozott rá a fegyverszünet óta.” Még mielőtt a jámbor olvasó levéltárakban kutakodna, első kézből tehát Bárczi Gézától is megtudhatja, hogy von Bergen valós alak volt (mint említettük, ez nem minden szereplőre igaz), és a regénybeli figura regényen túli életére is esik némi fény: „a bohém típusú, de alapjában véve a [sic!] lázongó kispolgár szobrász mindig önmagát ismételte: ugyanazt a nőt, barátnőjét ábrázolta változatos pózokban. Fából dolgozott, befestette őket feketére, és úgy próbálta értékesíteni. Becsületességére jellemző, hogy Luzernben, egy akkor ott élő gazdag német nő fel akarta karolni, látva bénító nyomorát. Azt az ajánlatot tette, hogy ad neki havonta olyan összeget, amelyből könnyen meg tud élni. Egy évig dolgozzék gondtalanul, tetszése szerint, amit ez alatt teremt, abból kiállítás rendeznek, s a patrónusnő kezeskedik, hogy ismerősei mindent meg fognak vásárolni. Max von Bergen nem fogadta el, mert mint mondotta, ha neki nem lesz anyagi gondja, akkor ő nem fog semmit sem dolgozni, s így a hölgyet megcsalná. Így a dolog abbamaradt.”¹⁴ Max von Bergen Svájc utáni életéről szinte semmit nem tudunk. Lőrinczi László is kénytelen volt beérni azzal a luzerni szóbeli tájékoztatással, amely szerint onnan 1920. január 13-án távozott Jénába.¹⁵ Figyelemre méltó adatra bukkanunk még Jékely Zoltán *Szép napok a Szappanyos-penzióban* című írásában, amely Dadi Damjanich utca 28/b alatti szállásáról tudósít, s amely a német szobrász egyik alkotásáról is hírt ad: „Vannak azonban Kuncz Aladár penzióbeli életének ennél *tárgyibb* emlékei is! Mindekelőtt egy másfél arasznyi hosszú, arasznyi széles, körülbelül kétujjnyi vastagságú fa dombormú: elválasztott hajú, Rippl-Rónainak

13 Bárczi Géza: i. m. 186–187. o.

14 Uo. 191. o.

15 Lőrinczi László: i. m. 137. o.

Ady-rajzára emlékeztető férfiportré, profilból ábrázolva, alatta, a szegélyen, ez a véset: Max. von Bergen 1914.”¹⁶

Van, hogy Bárczi jegyzetének köszönhetően francia nevet javíthatunk ki Kuncz regényében. Így korrigálja a lapszél például a Kuncz által helytelenül Tarraud-nak írt Jérôme Tharaud nevét (igaz, ugyanez a jegyzet Jacques-nak kereszteli el az idősebb Tharaud-t), aki 1899–1901 között tanított a Budapesti Tudományegyetemen. A magyar irodalomtörténet-írásban eléggé nagy összevisszaság uralkodik a Tharaud fivérek vezetékes és keresztneveinek fölidőzésében,¹⁷ úgyhogy kifejezetten jól jön a segítség: Jérôme (született Ernest) Tharaud (1874–1952) öccsével, Jean (született Charles) Tharaud-val (1877–1953) együtt jegyezte minden könyvét mintegy ötven éven át. A Tharaud fivérek leginkább Eckhardt Sándorral ápoltak kapcsolatot, vele találkozgattak Párizsban, s ő volt az idegenvezetőjük magyarországi utazásaik alkalmával.¹⁸

Bárczi Géza emlékei több más apró részlettel egészítik ki a *Fekete kolostor* szövegét. A „fekete hajú, olaszosan barna bőrű Auerről” (1/110.) azt írja: „ezt nem Auernak hitták, hanem valami olasz neve volt. Nagyon derék fiú volt, de nem pincér, valami kereskedősegéd vagy ilyesmi”. Bragiotti, a csinos, jóképű selyemfiú, a „Don Juan”, aki a regényben „tiroli olasz” (1/111.), a széljegyzet szerint „nem volt olasz. Konstantinápolyban született, és osztrák protektorátus alatt élt, tipikusan levantinus volt, de a jobb fajtából”. Teljes neve egyébként Joseph Braggiotti. Valószínű, hogy bizalmat szavazhatunk ennek a megjegyzésnek is. Lőrinczi László kutatásai is alátámasztják, hogy a másik „szép tiroli fiú”, a szintén német keresztnevet használó Frantz

Menardi is osztrák volt. 1916. január közepén Nourmoutier-ből mindketten a bretagne-i Tahitou szigetének büntetőtáborába kerültek el, mivel további maradásuk Chapellier szerint az internáltak fegyelmét veszélyeztette volna.¹⁹

„Bárczinak és Weiffertnek némi megkülönböztetés jutott osztályrészül, mert kis termetű, erősen fekete hajú budapesti bankárfiúval együtt csukták be őket, s ennek a fiatalembernek párizsi pártfogói némi kedvezést eszközöltek ki a prefektúrán. Ez a kedvezés abból állott, hogy a bankárfiú a tetőn rendbe hozhatta [az] egyik toronyszobát, s Bárczi és Weiffert ide költöztek vele együtt.” (1/161.) A költözés idejéről Bárczi azt írja: „Ez csak jóval később történt.” Más időrendi megjegyzéseket is tesz. Kuncz 1914 karácsony havának eseményeként írja le, hogy „[á]ltalános nagy örömet keltett köztünk két hatalmas vöröskeresztláda, amely svájci közvetítéssel Budapestre érkezett címünkre. Ez a küldemény bizonyította, hogy a kis Feldenczer hazajuttatta levelünket, amelyben a budapesti Vöröskeresztnek lefestettük helyzetünket. A ládából pompás meleg ruhadarabok, csizmák, trikók és fehérneműk kerültek elő. A fogolytábor minden szűkölködőjének jutott belőle. Mellékelve volt még két liter rum is. A küldött szivaroknak és cigarettáknak csak hűlt helye maradt... A magyar Vöröskereszt adománya volt az első, amely hozzánk érkezett, s gazdagságával felülmúlt minden más küldeményt, amely ezután jött.” (1/145.) „Lehet, hogy így van – olvasható a jegyzetben. – De én úgy emlékszem, hogy tavasszal jött az első v. k. ajándék a németektől. Akkor, amikor már mi is ott voltunk.” Vagy amikor a *Fekete kolostor* elbeszélője az orvosi bizottság látogatását 1918 nyarára teszi: „Nyár elején svájci és francia magas rangú orvostisztekből összeállított bizottság érkezett a szigetre. Egész fogságunk alatt először fordult elő, hogy orvosi bizottság szálljon ki nálunk. Idáig csak egy-két társunkat küldték el a fogolytáborba belátogató helyi orvosok, rendszerint a lyoni állandó bizottság elé, de a leg-

16 Jékely Zoltán: *Szép napok a Szappanyos-penzióban*. Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Irodalmi Akadémia archiuma, in uő: *A Bárány Vére*.

17 Karafiáth Judit részletesen bemutatja a Tharaud fivérek munkásságát: „La Hongrie vue par Jérôme et Jean Tharaud”. In *Mille ans de contacts: relations franco-hongroises de l’an mil à nos jours. Actes du colloque millénaire organisé par le Département de français de l’École Supérieure Dániel Berzsenyi, Szombathely, les 18–19 avril 2000*. Textes réunis par Marie Payet et Ferenc Tóth. Département Français de l’École Supérieure Dániel Berzsenyi, Szombathely, 2004. 311–323. o.

18 Lásd Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. ELTE–MKKE, Budapest, 1989.

19 Erről bővebben lásd Lőrinczi László: i. m. 218–228. o.

több esetben már csak akkor, amikor úgyis késő volt. Csupán Bárczinak és a pesti bankárfiúnak sikerült megmenekülni, akik már Svájcban voltak, s onnan írtak levelet hozzánk, amelyben irigylésre méltó helyzetüket részletesen leírták.” (II/191.) Az internálttárs így helyesbít: „Ez nem áll. 1916 őszén volt nálunk egy bizottság, mely 9-ünket kijelölt a Svájcba való internálásra. Ezek közül 5-öt visszaküldtek, a Gr. Rapp-féle lyoni incidens miatt, úgyhogy 4-en jutottunk ki. Fürst (a pesti bankárfiú) nem volt köztünk. A svájci határt 1917. január 13–15[.] közt léptük át (a pontos dátumra nem emlékszem). A [sic!] 1916-iki kommissiókor [sic!] mindenkit megvizsgáltak. Dr. Däumlingtől tudom, hogy azelőtt is volt egyszer orvosi vizsgálat”.

A XVIII., *A kulisszák mögül* című fejezet többek között az internálótábor színházterápiás előadásairól szól. „Karácsony estéjén az 51-esben budapesti volt növendékeim jóvoltából megint közös magyar vacsorát rendeztünk, s utána kezdetlegesen rögtönzött színpadon két kis színdarabot játszottunk el, egyet magyarul s egyet franciául” (II/107.). „Ezen [sic!] a karácsony esti darabban én játszottam az egyik főszerepet. Éppen Dadi parodizáltam. A fényképeim meg is vannak róla. A darabot Német [sic!] írta.” Sajnos sem Németh darabjáról, sem a fényképek hollétéről nincs semmiféle tudomásom.

Néhány lapszéli jegyzetet ezúttal hely és idő híján nem részletezhetek, csupán felsorolom azokat: „Lakatos Fontenay-ból először Les Sables-d’Olonne-ba jött, hol vagy két három hónapig velünk együtt volt” (I/162.); „csak Angliát” (I/162.); „Nem emlékszem erre az incidensre, talán nem voltam ott” (I/166.); „Ezt is kissé másképp tudom” (I/167.); „csekélységem s Fürst is ebbe a szobába kerültünk” (II/60.); „10 perc. Ez túlzás, az egész udvart körbe lehetett járni tíz perc alatt” (I/88.); „lakatos” (II/112. [stb.]); „Nem az utolsó évben, mert én is számtalanszor jártam ott” (II/100.); „Én a felöltőről tudok, s nem óraláncról” (II/100.); „nem a kantinban, hanem bent nálunk. A főszereplők nem a németek, hanem a magyarok voltak” (II/101.); „Egyáltalán nem emlékszem erre az epi-

zódra. Talán máskor történt” (II/103.); Erre emlékszem, de ennek nem volt különös a propos-ja” (II/103.); „A bárónak egy vasa sem volt” (II/111.).

S végül ott áll egy, a Németh Andor visszaemlékezésére rímelő, ám Némethet is „leleplező” lapszéli jegyzet. Németh az elbeszélő Kant-olvasmányait felidézve írja: „Kunczcal *A tiszta ész kritikáját* olvastuk németül, de ő ezt az olvasmányt fárasztónak találta, és egy ízben ezt mondta: »– Ha Kantot olvasom, elzsibbad a tököm.«”²⁰ „A kert növekvő palántái között már a kora reggeli órákban két kis, fadarabokból összetákolt székre kucorodtunk Németh Andorral, s egész nap olvastunk. Francia, német, angol, később spanyol könyveket. Magyar könyvhöz még ebben az időben nem jutottunk, pedig több ízben kértünk a svájci Vörös kereszt útján hazulról. Tolsztoj *Háború és békéjével* kezdtük, amelyet németül olvastunk fennhangon. Akkor még fű és virágok egész kicsik voltak körülöttünk, mire azonban Cervantes *Don Quijotéjához* fogtunk, a buja vegetáció egészen elfedett bennünket” (I/177.). „Dadi bizony a Don Quijotét sohasem olvasta, de Német [sic!] is csak elkezdte velem, de belecsömörlött.” Bárczi nem a zsibbadást emlegeti, de a „bujá vegetáció” kapcsán neki is eszébe jutott valami.

A franciaországi első világháborús civil internálás nem csupán Kuncz Aladár életében nem múlt el nyomtalanul. Ez az életemény vélhetően ugyanannyira foglalkoztatta Németh Andort vagy éppen Bárczi Gézát is, noha nem vagy csak keveset írtak róla, bevallottan éppen azért sem, mert megtette azt helyettük Dadi. Az egyéni emlékezetek természetükből fakadóan különbözőek és képlekenyek, s ezért a múlt megjelenítése is rendkívül változó. Ez az írás, ha felsorolásterűen is, azt kísérelte meg áttekinteni, mivel szolgálnak a *Fekete kolostor* történetéhez és történeti olvasatához Bárczi Géza nem közismert jegyzetei.

20 Németh Andor: „Párizs, Noirmoutier, Île d’Yeu”. In uő: *A szélén behajtva*. Sajtó alá rend. Réz Pál. Magvető, Budapest, 1973. 581–587. o.

MIRGODON, MIRGAUDON

– Kuncz Aladár és Szabó
Dezső közös motívumáról

Alighanem igen ritka ma az olyan olvasó, aki egyáltalán felfigyel Kuncz Aladár korai novellisztikájára. Ha mégis, akkor vélhetően gyorsan keresztül is suhan a szemé a mára avítottá vált eleganciával megírt, nehezen olvasható, homályos szimbolizmussal terhelt műveken, amelyek itt-ott nyilván a kezdő író ügyetlenkedésének a jegyeit is magukon viselik. Az ilyen szövegekre szokták mondani udvariasan: irodalomtörténeti érdekességük van. Persze az sem kevés, sőt, egy-egy ilyen szöveg a korszak alaposabb feltérképezéséhez, az irodalmi törekvések, esztétikai felfogások jobb megismeréséhez is elvezet.

A kezdő Kuncz Aladár, úgy tűnik, inkább kritikusként és az értekező próza művelőjének készült, mint *író*nak. Noha a Riedl Frigyes bemutató portréját¹ viszonylag gyorsan – egy év múlva – követte első novellája a *Nyugat*-ban, elbeszélésből a világháború kezdetéig mindössze még hármat publikált, szemben a huszonhét más műfajú, pár kivételtől eltekintve szintén a *Nyugat*-ban megjelent írással. Már a novellák címei is programszerűen „nyugatosak”: *A mirgodoni Jeanette*,² *Signore*

Caccini harca a pénzzel,³ *Corniquet és a fia*.⁴ Témáik a polgári létezés erkölcsi problémáit feszegetik, mindannyiszor valamilyen extrém-anekdotikus történet kapcsán. Kuncz monográfusa, Pomogáts Béla meglátása szerint ezeknek a történeteknek az alapja bizonyára egy-egy Párizsban hallott történet lehetett.⁵ A másik két szöveggel kapcsolatban egyelőre nem tudunk ennél többet. *A mirgodoni Jeanette* esetében viszont az a szerencsés helyzet, hogy másnál is előfordul a magyar irodalomban egy, a Kunczéra igen hasonlító, ugyanúgy Mirgodonban játszódó történet. Szabó Dezső a monumentálisnak szánt, torzóban maradt, olvasmányos és tanulságos önéletírásában, az *Életeimben* emlékezik meg saját, Mirgodonba tett kiruccanásáról.⁶

Mirgodon – helyesen Mirgaudon – a Párizs környéki kirándulások egyik lehetséges, de nyilván nem „népszerű” célpontja volt hajdan. A szomszéd városkában van egy szép Du Marais-kastély: a helyiek ezt ugyan világhírűnek tartják, a környék mégsem volt, és ma sem olyan nevezetes, mint Fontainebleau, Rambouillet, Versailles, vagy másfelől a fürdő-kirándulóhelyek, mint, mondjuk, Argenteuil. Mirgodonnak (maradjunk meg talán a „magyar irodalmi nevénel”) szelídebb és népiesebb nevezetességei voltak: a kőbánya és az erdők; számunkra pedig, a két említett szöveg folytán, ma is van irodalmi érdekessége. A Párizs–Tours vasútvonalon, a fővárostól mintegy negyven kilométerre délnyugatra található: ma már nem önálló település, és hajdani státusza sem volt valami rangos. Egy hajdani „tanya”, *hameau* neve ez, és ma már a Saint-Chéron nevű kisváros részét képezi, egybeépült azzal.⁷ Az elővárosi vasút, az RER is kijön ideig, így hát ma számosan választják gyalogtúrák állomásaként ezt a

3 Uő: „Signore Caccini harca a pénzzel”. Uo., 1912/13.

4 Uő: „Corniquet és a fia”. Uo., 1913/13.

5 Pomogáts Béla: *Kuncz Aladár*. Kriterion, Kolozsvár–Bukarest, é. n. (Kriterion Közelképek, 187.)

6 Szabó Dezső: *Életeim. Születéseim, halálaim, feltámadásaim* II. Püski, Budapest, 1996. 533–613. o.

7 A vasút északi oldalán feküdt Saint-Chéron, a század elején mintegy kétezer lakosú, nagyobb község; Mirgaudon, mint afféle „tanya-központ”, a déli oldalon helyezkedett el. Utóbbihoz tartozott a Petite Beauce fennsíkjának irányában nyitott homokkőbánya. A domboldalon és a plátón valóban gesztenyeerdők voltak, részben ma is állnak. (Jean-Pierre Lochard Saint-Chéron-i történész és önkormányzati testületi tag szíves közlése.)

1 Kuncz Aladár: „Riedl Frigyes”. *Nyugat*, 1909/6.

2 Uő: „A mirgodoni Jeanette”. Uo., 1910/17.

környéket, annak idején pedig a kőbányában dolgozókat szolgáló négy-öt kocsmá, fogadó adhatott ki szobákat a Párizsból vonattal kiruccanók részére, talán ilyenben szállt meg, a valóságban – Szabó Dezső is.

Ami a fiktív történetet illeti: *A mirgodonni Jeanette*, Kuncz Aladár novellája a *Nyugatban* jelent meg 1910-ben, témája a nemi erkölcs képmutatása, azon belül a megejtett, elhagyott, majd kétségbeesésében öngyilkosságba menekülő fiatal leány jelensége. Kuncz tehát a századelőn akut problémát választott témaként, s e törekvésével korántsem volt a korban egyedül: a szerelemmel és nemiséggel kapcsolatos válságjelenségeket észlelő irodalom és a születőben lévő társadalomtudományok egyaránt igyekeztek földolgozni ezeket a kérdéseket, elég csak Freud, Weininger, Nietzsche munkáira utalnunk.

Kuncz célja az ösztöneit szabadon megélő leány belső lelki folyamatainak az ábrázolása volt,⁸ bár a novella elején a férfit követjük, az ő lelkiállapota és abból következő tettei vezetik a cselekményt. A szerelem mintegy az ipusztériális korban kettészakadt civilizáció végpontjain álló két ember között bontakozik ki – a minden bizsonnyal ösztöndíjjal Párizsban tartózkodó, tapasztalt, tanult intellektuál (aki egyben meg is fáradt a némileg dorbézoló életmód következtében), valamint

8 A novella cselekménye röviden: Bod László Párizsban élő magyar ösztöndíjas; kissé dorbézoló életmódja folytán enyhén depressziós állapotba kerül. Ebből egy vidéki kirándulással igyekszik kikecmeregni: útja a „gesztenyeerdők” övezte „Mirgodonba” vezet, melyet egy barátja elbeszéléséből ismer: az utóbbit korábban már „jól fogadták” a községben. Felfrissült lélekkel ismerkedik meg szállásadónője tizenöt-tizenhat éves leányával, aki az erdőben kalauzolja, és helyi legendát mesél neki. A legenda Tamásról, a szépen éneklő, de korhely dorbézolókat folytató barátáról szól, aki halála után szép énekének köszönhetően bűnbocsánatot és üdvözülést nyert. A legenda középkori jellegű, bár nem túl régi személyre vonatkozik, hiszen a kolostor, benne a barát harmóniumával, történetünk idején még áll (ez a falusiak képzeletének időtlensége). A leány végül szerelmes lesz a fiatalemberbe; utóbbit nem akar engedni a félig gyermek leány csábításának, az első rohamot igyekszik egy dal megtanításával megsűzni, de egy adott pillanatban nem tud ellenállni. A szállóvendég visszautazik Párizsba; Jeanette boldogan marad hátra, de terhességre természetesen nem számított – ezt előbb rejtegetni próbálja önmaga és a környezet előtt. Anyja végül brutálisan kergeti el a háztól. Jeanette Párizsba megy; ott előbb nem tudja, mihez kezdjen, majd megpróbálja megtalálni Bod Lászlót. Ámde annak szállásán, a Sorbonne negyedében csupán egy hír várja: a fiatalember hónapokkal korábban külföldre utazott. Jeanette ösztönre vonszolja magát a Szajna mentén, késő éjszaka kis híján a vízbe veti magát; végül egy italos, jókedvű, bohém társaság – férfiak és nők vegyesen – megmenti őt, és vállukra emelve viszik egy új élet irányába, a felkelő nap felé, melyet Jeanette kábultságában egyszóval még nem is vesz észre.

a naiv, tanulatlan, romlatlan (nem mellékesen: mindössze tizenöt-tizenhat éves) falusi leány talál egymásra. (Hasonlóan posztromantikus szerelmi témákat dolgoz fel majd Kuncz több másik írásában: legjellemzőbb példája ennek a *Felleg a város felett* című regény⁹ szerelmi szála, amit akár „vadromanitikusnak” is nevezhetünk.) A férfi, aki megcsömörlött a nagyvárosi életmódtól, a városi szerelemtől és a korhelykedéstől (egyszóval Kuncznál, impliciten és vélhetőleg: a prostituált nők gyakori látogatásától), nem akarja megrontani az ártatlan falusi leányt, jól tudja, hogy ha a „megrontás” kitudódik, a leányra megvetés, kizárás vár, ő pedig nem tudja a leányt a további életében felvállalni. Jeanette azonban ösztönösen cselekszik, nem akar, nem képes érzéseinek, vágyának gátat szabni, ténylegesen ő az, aki elcsábítja Bod Lászlót. A novella első négy része a szerelem kibontakozását beszéli el, a negyedik rész utolsó mondatai mintegy csattanóként a szerelem testi beteljesülését ábrázolják. Ezután a férfi eltűnik a színről, elmegy, ahogyan erre korábban már figyelmeztette a leányt. A fiatal Jeanette pedig fokozatosan rájön, mi is történt vele. S hiába próbálja eltitkolni a terhességét, anyja felismeri a jeleket, és elkergeti őt otthonról, hogy ezzel ússza meg a család a falu nyilvánossága előtti megszégyenülést. Jeanette Párizsba megy, inkább ösztönösen, mint tudatosan László után, ahol a kétségbeesett kóborlás végén, már hajnalban, egy korhely társaság menti meg az életét – észreveszik, ahogy majdnem belecsúszik a Szajnába. Bár maga Jeanette nem érzékeli, a kelő nap fénye egyfajta pozitív folytatás lehetőségét is szimbolizálhatja. („Jeanette azt hitte, hogy a halálba viszik, s nem is vette észre, hogy az útnak, amelyen vitték, a vége felé a kelő nap fénye ragyogott.”)¹⁰ Hogyan bukik el egy fiatal leány – épp érzékeinek kifinomultsága, szinte esztétikai működése, ösztönösen megélt szabadsága, vagyis pozitív tulajdonságai következtében: ezt ábrázolja Kuncz, ám nyitva hagyja, hogy milyen sors vár Jeanette-re

9 Kuncz Aladár: *Felleg a város felett*. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1933.

10 Kuncz Aladár: „*A mirgodonni Jeanette*”. *Nyugat*, 1910/17.

a megmenekülése után: a korban sokan nyilván úgy értelmezték, hogy a leány a korhely társaság révén egyenes úton kerül valamely nagyvárosi „lupanár” fertőjébe. Talán így is érthetjük a nyitott befejezést: Kuncz kérdése, hogy miképpen keletkezik a romlatlanságból a legnagyobb emberi bukás az adott körülmények, tisztázatlan érzelmi viszonyok között. A félig-meddig felmagasztosító záróképpel mindenesetre némi kunczi optimizmust is csempész a befejezésbe.

Nem nehéz elgondolni, hogy ez a szerelmi történet, az érzékiség nyílt, természetes ábrázolásával még annak tisztasága, idillisége dacára is kiválthatta a korabeli konzervatív olvasótábor felháborodását, fiatal úri leányok elől gondos szülők alighanem elzárták a *Nyugat*nak ezt a számát – persze, ha már korábban nem tették ezt meg. Osváték viszont kitűnően beilleszthették a történetet a *Nyugat*ba, az Ady-versek, a „nyugati” motívumokat elbeszélő meseféleségek, a társadalmi kérdéseket boncolgató esszék közé. Kunczot pedig szintén nyilvánvalóan továbbra is foglalkoztatták a hasonló kérdések. Egy évvel *A mirgodonni Jeanette* megjelenése után publikálta a *Nyugat*ban *Szívintelligencia* című esszéjét.¹¹ Ebben ismét korának nemi erkölcsfeletti kritikáját fogalmazza meg – egyfelől azért bírálja a társadalmat, mert az a nőt kizárólag annak nemi teljesítménye alapján ítéli meg, másfelől pedig azért, mert a szerelmi érzésből fakadó férfi-bűnökkel szemben megbocsátó; mindezt Kuncz az általános erkölcsi primitívséggel, a kultúra hiányával is összefüggésbe hozza. Kuncz a női emancipáció szükségességét fogalmazza meg, azt mintegy az általános kulturális szint emelkedése részének tekinti, pontosabban a kettő összefüggését hangoztatja. Ha ugyanis emelkedik a társadalom kulturáltsága, akkor nem lesz kizárólagos a nemi erkölcs mint megítélési szempont, illetve akkor szükségszerűen bekövetkezik a nők emancipációja is. Kuncz valóban a korabeli társadalom számára akut problémát pedzegetett.¹²

11 Kuncz Aladár: „*Szívintelligencia*”. *Nyugat*, 1911/20.

12 Itt jegyzem meg: figyelemreméltó, hogy a női lélek ábrázolása, a nő és annak szerelmi élete több későbbi Kuncz-műnek is a tárgya lesz

Feltűnő egyébként, hogy amíg a *Szívintelligenciában* Kuncz a nők helyzetét szociológiai szempontból vizsgálja, egyfajta tudósi semlegességgel, távolságtartóan elemzi és írja le, addig a férfiak nemiségét kizárólag erkölcsi kérdésként tárgyalja, annak szociológiai szempontú elemzésére kísérletet sem tesz. Innen nézve jól kivehető, hogy *A mirgodonni Jeanette*-ben is ugyanígy jár el – bemutatja, hogy a leány szabad szerelmi választásával a falusi normát szegi meg, mire saját anyja üldözi el otthonról, míg a férfi, Bod László pusztán erkölcsileg és, mondhatni, esztétikailag viszonyul a leány őszinte érzéseéhez, az ő társadalmi pozíciójára, illetve annak lehetséges változására még csak utalás sem történik.

1912-ből ránk maradt egy levél, amelyet Kuncz Párizsból írt egy Pesten maradt kedves barátjának. Ebben a levélben a feladó tanácsokat ad a címzettnek, egy fiatal jogásznak.¹³ Tanácsai a következők: nem szabad elköteleződni, kerülni kell a házasság gondolatát is, a testi szerelem hajhászása sem lehet cél, a legfőbb feladat pedig a sokszínű, izgalmas világ megismerése. A felfogás emlékeztünkbe idézi a novellabeli Bod László, a „nagyvárosi” életmódja folytán enyhén depressziós, kifáradt állapotba került ösztöndíjas magatartását: a főhős nyugodtan tekinthető Kuncz avatárjának.

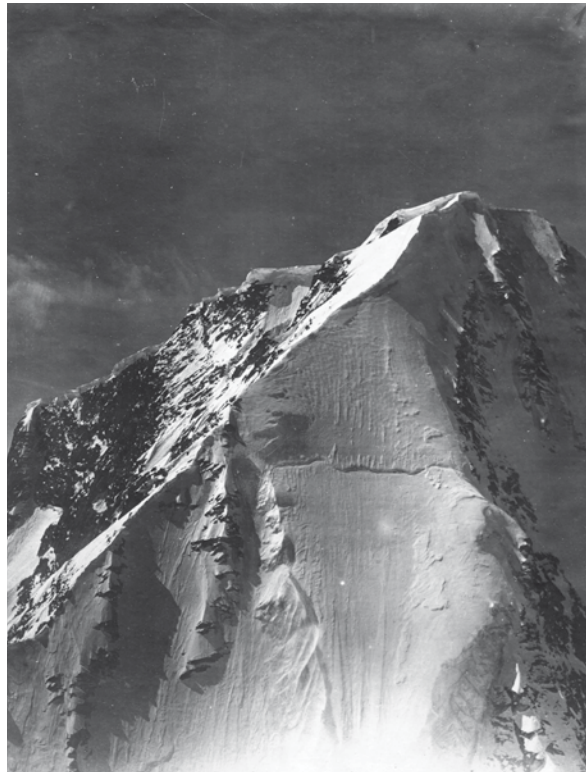
A mirgodonni Jeanette a századforduló esztétista törekvésének számos jellemzőjét magán viseli. Meseszerű, kevés konkrétumot tartalmaz, helyszíne a kis falu, melyet egy legendával telített légkörű erdő vesz körül, a történet pedig – kissé ugyan homályos – erkölcsi tanulással zárul. A meglehetősen nagyvonalúan vezetett cselekményhez ugyanakkor artisztikus nyelvi forma társul. Ez a prózanyelv kísérleti jellegű, újító szándékú irodalmi tett volt a kezdő Kuncztól, párhuzamba állítható nem csak a korai *Nyugat* (alakuló) prózaeszményével, de bizonyos fokig a költészetben Ady nyelvezetével is. Tény, hogy

– *A költő átutazik*, a *Megindult fa* című novellákban, illetve a *Felleg a város felett* című regényben is megjelennek ilyen motívumok.
13 Kuncz Aladár: *Levelek (1907–1931)*. Sajtó alá rend. Jancsó Elemérné Máthé-Szabó Magda. Kriterion, Bukarest, 1982. 13–15. o.

ereje, újdonsága ma nehezen érzékelhető, és tény, hogy ez a fajta esztétizáló próza rövid időn belül kiment a divatból: jelentősége Kuncz későbbi fejlődése szempontjából lesz majd fontos a számunkra.

Itt most csupán jelzésszerűen említjük, hogy a szövegben sajátos, expresszív hatású neologizmusokat találunk, ezek közé tartozik a lent idézett részletekben található „vérlehellet” és „illatoslevelű” kifejezés is. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy Kuncznak a későbbiekben is meghatározó írói törekvése, ambíciója, egyik legfőbb saját kifejező eszköze: mondatainak zeneisége is jelen van *A mirgodonni Jeanette*-ben. Ennek alapja a ritmus, amit e korai szövegben sokszor a szavak időmértékesen ritmizálható rendje határoz meg. (Ne feledjük, a szerző ifjú klasszika-filológus tanárember, és az olvasók nagy része is „lateiner” végzettségű.) Ez a kulturális kontextus által kódolt sajátosság máig érezhetően költői jelleget kölcsönöz a prózanyelvének. (Néhány példa: „...lelke messzire kiszaladt a városból az erdő felé, ahonnan komoly, illatoslevelű fák integettek feléje, s ahová nem merte őt megélt élete követni.” „A napnak utolsó vérlehellete lökődött fel az égre, s egyre halványabban olvadt el a hegyek mögött a levegőben.” „Az este olyan szép, néma volt. Mintha minden megittasult volna a természet lelkétől, s e nagy gyönyörűség titkát féltve, csendben őrizte volna magában. Csak apró, halk, nem fülnek való zajok hallatszottak néha.”)¹⁴

A fenti példák nemcsak az időmértékes ritmust mutatják fel, hanem azt is, hogy a kunczi prózában impresszionista vonásokról kell beszélnünk: érzéki benyomások révén megfestett hangulatábrázolást találunk, ami olykor színesztetikus jellegű képekké áll össze. Nehéz megítélni, hogy Kuncz számára a vizuális vagy a zenei benyomás-e a fontosabb (ne feledjük, hogy a zene a modern esztétizmusnak is kiemelt művészeti ága). A novellában többféle zenei motívum is előkerül. A falusi legendában Tamás, a barát csodálatos énekével nyeri el a Mennyor-

szágba jutáshoz szükséges bűnbocsánatot, előadását Mária és az angyalok is szívesen hallgatták; Bod László is egy dalt tanít meg Jeanette-nek – később, magára maradván a leány ennek a dallamát hallja majd a csöndben, sőt a nagyvárosban is ezt énekelgeti magának.¹⁵ A zenei motívumok a hangulatteremtésnek is fontos elemei. (Például: „Bent a kávéházban egy panaszos hangú angolkiürt zokogott valami Schubert-dalt.”¹⁶ – hangzik el a novella elején, a párizsi éjszaka jellemzőeként. A megcsömörlött Bod a hangokkal teli városból vágyik el a falusi csendbe. De még itt, az erdei kirándulások hangulati elemei közt is feltűnik a muzikális hanghataás: „A nagy csendben ekkor kondult meg a falu harangja.” Később, immár a belső valóságról szólva: „Minden énekelt körülötte és Jeanette ezt egész tisztán hallotta.” S végül majd a leány megmentői is énekelve közelednek: „A festett arcú lányok és mámoros fejű férfiak jót nevettek szaván, aztán vállukra emelték és kiabálva meg énekelve

¹⁴ Kuncz Aladár: *A mirgodonni Jeanette*. Nyugat, 1910/17.

¹⁵ Rémy Belleau reneszánsz költő *Chansonjának* egyik versszakáról van szó.

¹⁶ Kuncz Aladár: i. m. Uo.

vitték magukkal.”)¹⁷ Ismételjük: Kuncz egyik alapvető írói eszköze egész szépírói munkásságában a zeneiségre való törekvés volt – ahogy első novellájában, később is éppúgy jelen van nála ez a vonás: a motívumokban, a képekben, illetve a szöveg zenei-harmonikus eufóniájára irányuló törekvésben is.

Ez az esztéta, impresszionista, olykor dekadens tematikájú írás- és szemléletmód persze annyira eluralkodik a művön, hogy a mondanivaló, a fiatal leány bukásának története – legalábbis ma már – alig jön át: a mi mércénkkel igencsak túlírt szöveggel van dolgunk. Azonban az olvasónak nem csupán az ebből fakadó nehézségekkel kell megküzdenie. A szerző erősen stílusra fókuszáló irodalomfelfogásának sajátossága, hogy Kuncz nem egységes stílusban írta meg a novellát. Szándékos stílustöréseket figyelhetünk meg a szövegben: a novella ötödik részében átvált realista jegyeket is felmutató prózára, sőt, a „lebukás” jelenetében, amikor az anya felfedezi lánya állapotát, egyenesen naturalista vonásokat figyelhetünk meg. (Az anya így üvölt fel: „Nézd, Jules, ezt a bestiát! – ordított az őrjöngő asszony[.] – [M]egbecstelenített engem[,] szegény megholt apját, s ó, téged is, Jules és az egész családunkat. Ó Istenem, öld meg őt, édes Jules-öm, fojtsd meg ezt a dögöt...”)¹⁸ Tudjuk, hogy a századforduló a prózastílusokkal, prózanyelvekkel való kísérletezésről is szólt: Kuncz egy széles folyamatba kapcsolódott be, a magyar irodalmi nyelv alakulásának egyik fontos időszakában. Lényegében az összes novellájáról elmondható, hogy Kuncz – aki esszéi és kritikái tanúsága szerint kifejezetten jól, gördülékenyen és fegyelmezetten tudott fogalmazni – a novelláiban *kísérletezett*: miközben saját, egyéni írói hangját, stílusát kereste, a magyar nyelvű kifejezésnek is utat kutatott. A szándékos stílustörés ilyen szempontból nézve tudatos poétikai választásnak tűnik a részéről, és ráadásul meg is maradt a saját, személyes poétikájában: a *Felleg a város felett* című regényében együtt vannak jelen a romantikus, a realista és a dekadens, esztéta stílusjegyek,

ezek mellett pedig még a magyar próza nagy hagyománya, az anekdotizmus is kiemelt szerepet kap a műben.

Kuncz Aladár novellája tehát a *Nyugat* 1910-es évfolyamában jelent meg. Kuncz ekkor középiskolai tanár, a budapesti VI. kerületi főgimnáziumban dolgozik.¹⁸ Egykori Eötvös Collégium-beli társa és oktatója, a nála hat évvel idősebb Szabó Dezső ekkor a második tanévét tölti a székelyudvarhelyi főreálban.¹⁹ Szabó önéletrajzi művéből tudjuk, hogy a közös kollégiumi év után 1909 augusztusában találkoztak egy párizsi kávéházban, a nyári szünetet ugyanis mindketten a francia fővárosban töltötték.²⁰ Ez az augusztus aztán jól sikerülhetett, mert ezután még három nyarat töltenek el többé-kevésbé egymás társaságában Franciaországban.²¹ A *mirgodoni Jeanette* 1910. szeptemberi 1-i megjelenése után a kezdődő tanév nagy eseményeket hozott a fiatalemberek életében, ugyanis mindketten tevékenyen részt vettek az ekkor kibontakozó tanármozgásban. Országos hírnévre kétségtelenül Szabó Dezső tett szert, hisz az Országos Tanár egyesület felhívására készült az az általa fogalmazott szöveg, amelyik nagy botrány okozott.²² Az október 20-án a Pesti Naplóban megjelent szövegben volt olvasható az azóta sokat idézett, szólássá vált mondat: „A Himnusz éhes hassal csak egy bizonyos ideig lehet énekelni”.²³ Mindketten részt vettek a november 7–8-án megrendezett II. Országos Tanári Kongresszuson,²⁴ ahol a fiatal, radikális tanárok megszervezik magukat.²⁵ Szabó elhíresült cikkének védelmében Kuncz Aladár is megszólalt, a *Nyugat*-ban megjelent publicisztikájában megerősíti Szabó Dezső

18 Pomogáts Béla: *Kuncz Aladár*. Kriterion, Kolozsvár–Bukarest, 2001. (Kriterion Közelképek, 28.)

19 Szócs Zoltán: *Szabó Dezső enciklopédia*. Kairosz, Budapest, 2011. 378. o.

20 Szabó Dezső: i. m. II. 721. o.

21 Uo., 721–728., 778–781., ill. 820–823. o. Szabó Dezső emlékezése alapján Kuncz és Szabó viszonya ekkor pajtáskodó, vidám, olykor mulatós, kissé gyermeki vonásokkal fűszerezett barátságoknak tűnik: közös kint-tartózkodásaik ilyen szempontból is a diákevek meghosszabbításáról szóltak.

22 Nagy Péter: *Szabó Dezső*. Akadémiai, Budapest, 1964. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 16.) 60. o.

23 Uo.

24 Uo., ill. Pomogáts Béla: i. m. 31. o.

25 Pomogáts Béla: uo. A tagjai többek között Szabó Dezső, Laczkó Géza, Benedek Marcell és Kuncz Aladár voltak.

17 Uo.

állítását.²⁶ A tanév során a székelyudvarhelyi tanárt majdnem felfüggesztik állásából, egyik megmentője éppen Kuncz Elek, Aladár apja, aki ekkor kolozsvári tankerületi főigazgató volt.²⁷ A tanárkongresszus szüneteiben pedig Aladár mutatja be a Három Hollóban a *Nyugat* szerkesztőinek, Ignotusnak és Fenyő Miksának Szabót, valamint ő az, aki közvetíti a folyóiratba a fiatal irodalmár első, *Nyugat*-ban megjelent tanulmányait.²⁸

Barátságuk a viharos 1910-es tanév után is folytatódott: ezen a nyáron is Párizsban voltak. Ekkor írt levelében Kuncz Ady Endre figyelmét is felhívja tehetséges barátjára, ám tudjuk, Ady és Szabó Dezső, utóbbi sajnálatára, nem lettek barátok.²⁹ Kuncz és Szabó 1911-ben azután együtt utazott Párizsból Svájcra és Olaszországon keresztül Magyarországra. Az első két nyáron velük volt Ferenczy Sári is, akinek mindketten udvaroltak, az utolsó, 1912-es tartózkodás alatt pedig a harmadik szereplő Kaffka Margit volt. Szabó Dezső önéletírásában kedves és kellemetlen anekdoták sorában meséli el olykor kellemetlenségekbe forduló közös kalandjaikat. Későbbi személyes kapcsolatukról, esetleges találkozásukról nincsenek adataink: szellemileg ugyanakkor mindenképpen eltávolodtak egymástól. Kuncz novellájának születése idején mindenesetre kétségtelen a két szerző meglehetősen szoros, baráti viszonya, amely ráadásul erősen kötődik közös párizsi tartózkodásaikhoz és élményeikhez.

Kuncz Aladár 1923-ban a kolozsvári *Ellenzék*-ben megjelent két cikkében is írt egykori ösztöndíjas társáról: előbb egy portrét az ekkor már regényíróként és közéleti figuraként közismert Szabóról,³⁰ majd pedig egy fiatal írók által kiadott antológia kapcsán említi, ahol a kezdőkre gyakorolt túlzott Szabó Dezső-hatástól óvta az alkotókat.³¹ Szabó Dezső a kolozsvári publikációkra az általa szerkesztett *Élet és Irodalomban* ekkor éles

hangú válaszokkal reagált. A válaszok a Szabó Dezsőre jellemző ingerültségi fokon íródtak, középpontjukban Kuncz tehetségtelenségének hangsúlyozása állt. A következőket írja ebben valamikori párizsi pajtásáról: „ilyen peches kukacok, [mint amilyen Kuncz] akik már minden műfajban megmutatták impotenciájukat”.³² A következő számban pedig ezt: „A tehetsége fölött sem lehet oly végérvényesen pálcát törni. Az ugyan igaz, hogy szegény Kunc [sic!] Aladár eddig abszolúte tehetségtelen volt, s ezt senki sem vitatja.”³³

Kuncz Aladár 1931 nyarán meghalt. Szabó Dezső 1935-ben kezdett bele önéletrajzának a megírásába, az *Életeim* harmadik részének a végén a következő dátum szerepel: „Rákóczi tér, 1944. július hó 12.”³⁴ A negyedik fejezet Szabó első, 1905-ös franciaországi útja eseményeinek elbeszélésével kezdődik. A szerző nem tudja befejezni önéletrajzát, 1944 decemberében, az 1913-as esztendő leírása közben szakadt meg a kézirat.³⁵ A franciaországi emlékeket és vele a Kunczcal közös kalandokat, illetve a minket itt és most érdeklő mirgodonti epizódot Szabó 1944 nyarán és őszén vetette papírra.

Az ő „mirgodonti története” nem sokkal első párizsi megérkezése után következik, vagyis 1905 októberéről van szó.³⁶ Figyeljük meg az öt évvel később megjelent Kuncz-novellával közös vagy rokon motívumokat: a fiatal Dezső hamar megcsömörlik Párizstól. Depressziójából Ella, az öntörvényű és bájos magyar „kalandornő” rángatja ki. Elviszi egy számára kedves közeli vidéki helyre, Mirgodonba. Dezső nyomban otthon érzi magát az addig ismeretlen helyen, az egyszerű emberek, a „falusi bányászok” között, sőt hamar úgy dönt, hogy marad, és számvevőként beáll dolgozni a bányába. Döntésében jelentős szerepet játszik egy leány, Tinetine, aki személyiségével rabul ejti az ifjú magyart. A két

26 Kuncz Aladár: „Megjegyzések a tanármozgalomhoz”. *Nyugat*, 1910/21.

27 Szabó Dezső: i. m. 721. o.

28 Uo. 797. és 800. o.

29 Kuncz Aladár: *Levelek (1907–1931)*. 9–10. o.

30 Uő: „Szabó Dezső”. *Ellenzék*, 1923. július 22. 9. o.

31 Uő: „Tizenegyen”. *Ellenzék*, 1923. augusztus 5. 9. o.

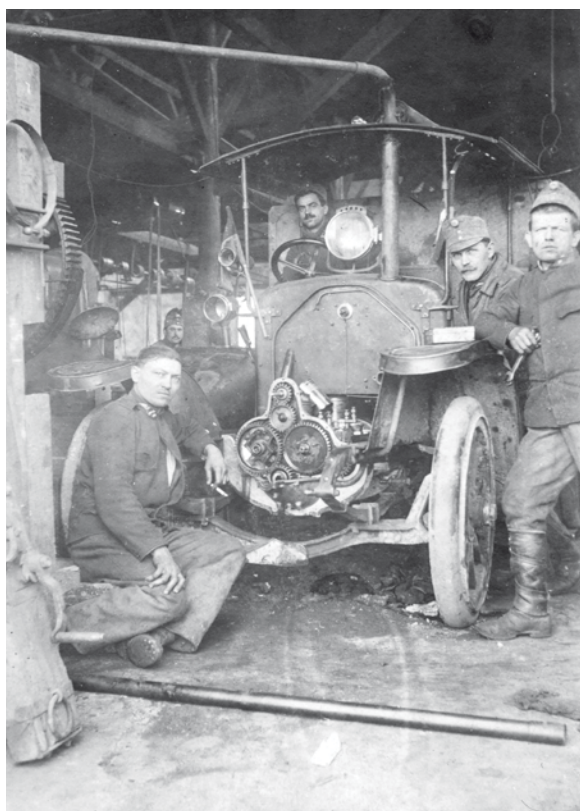
32 Szabó Dezső: „Hugo tata mint újabb »idegen hatás«”. *Élet és Irodalom*, 1923/6. 75. o.

33 Uo., 1923/7–8. 90. o.

34 Szabó Dezső: *Életeim. Születéseim, halálaim, feltámadásaim*. I. Püski, Budapest, 1996. 527. o.

35 Nagy Péter: i. m. 576. o.

36 Szabó Dezső: i. m. II. 550–562. o.

fiatal között felejthetetlen, ártatlan, bizonyos fokig gyermekien ártatlan szerelem bontakozik ki. Az új, egyszerű és jó élet körülbelül két hétig tart, Szabó ekkor kap Párizsból levelet, amelyben felszólítják, hogy jelentkezzen az ösztöndíjasokat felügyelő párizsi magyar tanárnál. Dezső abban a pillanatban dönt, visszamegy Párizsba, és ezzel a bukolikus hangulatú, egyszerű francia munkásélet helyett vállalja a rá váró küzdelmes sorsot is.

Ez kitüntetett jelentőségű történet Szabó önéletrajzában, nem véletlen, hogy egyfajta erőgyűjtő invokációval is fog hozzá.³⁷ Még 1944-ben is sorsfordítónak tartja: ekkor, ezután az epizód után tér rá a sorsára, a rá kimért küzdelmes Szabó Dezső-i életút végigjárására. Fiatalemberként pedig kétségkívül említhette bizalmas körben ezt a benne erősen nyomot hagyó érzelmi eseményt, annak egyáltalán nem hétköznapi közegével együtt. A hat számozott kis fejezetből álló mirgodonai történetben egyébként filmszerűen, plasztikusan, meglehetősen részletesen meséli el a bő két hét történetét: ha Kuncz

37 Uo. 550–551. o.

századelős-esztétizálóművész(kedő)-dandys novellája mintha valamely Puvis de Chavannes-festmény pasztellszínű bukolikáját hozná elénk, Szabó Dezső csakugyan egyfajta békebeli-kosztümös világot idéző színes filmre emlékeztető olvasmányossággal és plaszticitással, egyszerűen adja elő a történetet. Elsorolt emlékei a helyről való mai ismereteinkkel összevetve hitelesnek tűnnek, az eltérések éppenséggel valószínűsítik az elmondottakat, mivel a normális tévesztés határán belül mozognak: nem csak hogy valóban működött Mirgaudonban kőbánya a század első évtizedeiben, de a bányában sok olasz munkás is dolgozott (mint az *Életeimben* Roméo úr), a helyet gesztenyések veszik körül, a faluból valóban látható egy szomszéd községbeli templomtorony (nem Saint-Sulpice-é, hanem Saint-Chéroné).³⁸ A valóságban is létezik a közelben a Szabó által felidézett tó és kastély: a Château du Marais, ahová a munkásokkal egy pihenőnapon kirándulni mennek.³⁹ Mindezek felett még: Szabó, aki Saint-Chéron nevére egyebütt sem emlékszik vissza, elmondja, hogy Tinetine-nel „a legközelebbi nagyobb faluba” mennek be, „ahol a nagy hetivásár volt”, egy furcsa módon csütörtöki munkaszüneti napon: Saint-Chéron a legközelebbi nagyobb falu, amelynek vásárnapja mindmáig a csütörtök.

A mirgodonai epizód akár sorsfordító, de legalábbis kitüntetett szerepére nem csupán abból következtethetünk, hogy a szerző ezt hangsúlyossá tette bevezető reflexiójával. Szabó önképében és saját életéről szóló önmitológiájában is egyfajta dramatizáló szerepet játszik. A Szabó Dezső-i életműben – amelynek egésze a mirgodonai események után, de az önéletírás előtt született – éppen a falu az a hely, amely köré a szerző a magyarság megmentésének mítoszát felépítette. Függetlenül attól, hogy maga az eszme mennyiben érvényes, annyit megkockáztathatunk, hogy a mirgodonai epizód, amely az egyszerű, természetközeli élet lehetőségének tapaszta-

38 Mirgaudontól Saint-Chéronhoz képest a másik irányban, tehát az erdőktől és egy dombháttól eltakarva, körülbelül megegyező távolságban ugyanakkor valóban található egy Saint-Sulpice nevű falucska: ez magyarázza a név eltévesztését Szabó Dezsőnél.

39 Uo. 551. o.

latát nyújtotta Szabó Dezsőnek, valamilyen mértékben a maga színeit is hozzáadhatta a későbbi ideológia alakulásához.

Láttuk, milyen esztétikai elvek, poétikai eszközök, irodalmi felfogás jegyében kezd szépírói munkába Kuncz, nagy valószínűséggel Szabó Dezső „saját” történetének felhasználásával. Kuncz írói tolla révén egy homályos hangulatok, érzéki benyomások által teremtett légkörben játszódó szerelmi és bukástörténet lett a reális életben alighanem lefolyt kéthetes kalandból. Kuncznál ugyanakkor nem a férfi a főhős, hanem a leány, aki – ellentétben a Szabó-féle életerős és tapasztalt fiatal nővel, Tinetine-nel – tizenhat éves, tapasztalatlan, halvány kamaszleány. A Szabónál található falusi élet részletgazdag eseményei, idilli szituációi helyett Kuncz a századforduló jellegzetes motívumait, az erdőben bolyongó szerelmeseket, a falusi legendát vizionálja művébe. A Tamás-legenda mintegy vallásos előképe lesz a két fiatal egymásra találásának, s ahogyan az erdő, vagy a mű végén Jeanette megmenekülése és új életének kezdete esetében, a motívumoknak mind valamilyen homályos, nehezen megfejtendő szimbólumként kell működniük.⁴⁰

40 A két szöveg egyezései és különbségei a következők: mindkét szövegben szerelmi történet van, még hozzá egy ösztöndíjas magyar férfi és egy egyszerű francia leány között. Mindkét történetben szerepel falusi legenda. Kuncznál Tamás baráté, Szabónál a vándorcigányoké. Mindkettő szelíd őszben, októberben játszódik. Mindkét szövegben Mirgodon szerepel, miközben a falu neve helyesen Mirgaudon, tehát a hibás írásmód is azonos. A történet az egyik szereplő életében mind a két műben meghatározó. Szabónál az ő életének sorsfordító epizódja, Kuncznál Jeanette életéé. A férfi főhős mindkét szöveg kiindulópontján depresszió (Szabó), illetve kiégettség (Kuncz) miatt vágyik a gyógyító, falusi, természeti környezetbe. Az elbeszélő szerelem alapvető jellemzője mind a kettőben az ártatlanság, a tisztaság, a játékoság, a gyermeki idill. A természeti közeg mindkettőben erős motívumot képez, s a fő elem mindkettőben az erdő, illetve a gesztenye. Mindkettőben kedvesen fogadják az idegent, aki azonnal otthon érzi magát a faluban. A falusi hangulat, levegő megváltó ereje is azonos, ami Szabó Dezsőnél az egyszerű, jó élet ambíciójának a megfogalmazásáig vezet. A leány mindkét szövegben magányos és titokzatos, mindkettőben fiatal, bár Kuncznál egészen az, tizenöt-tizenhat éves és tapasztalatlan, Szabónál húsz év körüli és már rendelkezik élettapasztalattal, élményekkel. Mindkét szerelmespár határozottan egymáshoz való, egységet képez. Mindkét szerelmi történet csúcspontja a testi kapcsolat, ami az erdő mélyén (Kuncz), illetve a közepén, egy tisztáson (Szabó) történik meg. Mindkét történetben napszakként az alkony, helyszíneként pedig az erdő mélye kerül kitétetett szerepbe. Mind a kettőben a nő fogja meg egy ponton a férfit – Kuncznál Jeanette a szerelmi vallomása közben csimpaszkodik Bodba, Szabónál Tinetine két kezébe fogja a férfi fejét: a mozdulatok a szerelem és a gondoskodás kifejeződései. A vendég mindkét műben az erdőre néző emeleti szobát foglalja el, mindkettőben a Párizsból jött idegent várják, és a háziasszony mellett mindkettőben ott a gyengeelméjűnek tűnő férfi: Kuncznál a háziasszony fia, Jules, Szabónál a há-

A Kuncz-szöveg tehát épp azt a fajta művészi eszményt képviselte, amelyet Szabó később oly erősen elutasított – a „művészkedő”, homályos, esztétista impresszionizmust, az irodalmi „dandyskedést”.

Az, hogy Szabó Dezső ismerte Kuncznak ezt a novelláját, a fentiek ismeretében igen csak valószínű, bár közvetlen adattal e tekintetben nem rendelkezünk. Akárhogy is, 1910 után még nem tűnik úgy, hogy különösebb törést okozott volna a kapcsolatukban. Elolvasta-e újra 1944-ben, saját mirgodoni élményei megírásakor? Az *Életeim*beli szövegben mintha újra visszavenné Kuncztól és magáévá tenné az emlékezés szerzője, akivel az események valójában megtörténtek: az igazi főszereplő, mintha meg akarná mutatni azt is a novella immár halott szerzőjének, miképpen lehet szerinte megírni egy életeli, falusi történetet: az anekdotikus vázat megtartva, realista ihlettel elmondani a történetet úgy, hogy annak hangulata, atmoszférája egyszerre legyen idilli, költői és mégis valóságos. Gondoljunk bármit Szabó Dezső munkásságáról, prózaművészettel kapcsolatos felfogásáról: a pár héttel a halála előtt tett gesztus meglehetősen érdekes és elgondolkodtató. Akárhogy is: a maga részéről igyekezett egyszer és mindenkorra lezárni a „mirgodoni kérdést”.

Mint említettem, az első megjelent Kuncz-novella számos jellemzője fölbukkan a szerző későbbi szépirodalmi munkáiban. E gondolatmenet végén hadd fogalmazzam meg az óvatos felvetést: Kuncz törekvéseiben nagyobb tudatosság és szerveztség van jelen, mint azt elsőre gondolnánk. Témái, motívumai, poétikai eljárásai, nyelvhez fűződő viszonya mind felkészültséget mutatnak, tudatosságra vallanak; tévútjai és habozásai részben életének körülményeivel is magyarázhatóak. Igen, már az első műben megjelennek a későbbi erények, ahogy persze a makacs tévedések is.

ziaszony férje. Mindkét háziasszony olcsó és kiadós kosztot ad a vendégének. Szabónál a háziasszonynak szeretője is van, az olasz bányász, Roméo, illetve ebben a történetben a főhős nem egyedül, hanem barátjával érkezik, és a végén nem hagyja bajban a leányt. Mind a két történetben a magas kultúrát képviselő entellektüel érkezik a faluba, és találkozik ott az egyszerű, műveletlen néppel.

Boka László
–Filep Tamás Gusztáv

A KUNCZ ALADÁR-ÉLETMŰ- SOROZATRÓL

Tavaly múlt száz esztendeje, hogy Kuncz Aladárt, a közismert író, szerkesztőt, kritikust és műfordítót, a két világháború közti erdélyi irodalom egyik szellemi atyját, a francia kultúra elkötelezett hívét az első világháború nyitányán (de még azelőtt, hogy a hadi állapotok hivatalosan beálltak volna) a Franciaországban tartózkodó többi magyar állampolgárral együtt – mint ellenséges ország polgárait – internálták. E centenáriumi, jóllehet bőséggel jutott volna idő a *Fekete kolostor* írója páratlan *œuvre*-jének méltó módon történő feltárására, a teljes életmű összegyűjtése és megfelelő kritikai apparátussal kísért kiadása elmaradt. A mostani életműkiadás ennek a hiátusnak a pótlására tesz elsődlegesen kísérletet. Az életmű jeles kutatóival együttműködve és együtt gondolkodva mi, sorozatszerkesztők úgy éreztük, közös szándékunk lehet egy olyan, eddig soha el nem végzett átfogó kutatómunka eredményeinek a közzététele, amely nem csupán minuciózus módon feltárja Kuncz Aladár szövegvilágának igen összetett, ám több esetben méltatlanul elfeledett egységeit, hanem ugyanakkor kedvet is teremt a szépíróként leginkább egykötetes szerzőnek elkönyvelt Kuncz újraolvasásához, újbóli felfedezéséhez.

Mindezt a hagyaték egy jelentős részét őrző Országos Széchényi Könyvtár tudományos műhelyeinek és az erdélyi magyar szépirodalmi hagyomány föltárásában eddig is jeleskedő kolozsvári Kriterion Könyvkiadó együttműködésének keretében valósítjuk meg. Kuncz Aladár most közreadandó életműsorozata – a fordításában megjelent művek nélkül ugyan, de – 2018-ig, az erdélyi/romániai magyar kisebbségi irodalom születésének centenáriumiáig terveink szerint nyolc kötetbe szerkesztve adja át mindezt az újabb olvasói nemzedékeknek.

Kuncz fő művének, a *Fekete kolostornak* a második világháború utáni kiadásai kivétel nélkül lényeges szövegcsontkításokkal kerültek a könyvpiacra, hátterének, az internálás rendszerének feltárása mindmáig nem történt meg. Kuncz kisepikai munkáinak egybegyűjtésére pedig mind ez ideig kísérlet sem történt. Irodalmi tanulmányaiból, kritikáiból értékes válogatások láttak ugyan napvilágot, de számos, a témába vágó fontos szövege lapokban, folyóiratokban porosodott, az olvasók számára gyakorlatilag hozzáférhetetlenül. Publicisztikájának is csak néhány darabja szerepelt az eddig kiadott tanulmány-, illetve cikkválogatásokban. Toldy Ferencről írott kis könyve 1907-es eredeti kiadását követően most jelenik meg másodízben, máig kéziratban maradt munkája, *A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta* című monográfiája pedig először kerül az olvasók elé.

A sorozat nyolc kötete reményeink szerint a teljes életművet, Kuncz Aladár mindegyik föllelhető írását tartalmazza majd, beleértve a levelezését is, amelynek egyetlen kiadása több mint három évtizeddel ezelőtt látott napvilágot. Mindegyik kötet kísérőtanulmánnyal, kritikai jegyzetapparátussal egészül ki; a sorozatzáró, a recepcióból válogató kiadványba készülő bibliográfiában pedig szerepelnek majd a Kunczról és műveiről szóló cikkek, tanulmányok, esszék, portrék adatai is.

(A szerzők az életműkiadás sorozatszerkesztői.)

A SZOROZAT MOST MEGJELENT DARABJAI:

1. *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságából.* A kísérőtanulmányt írta, a jegyzeteket összeállította, a szöveget gondozta: Jeney Éva. Kriterion–oszk, Kolozsvár–Budapest, 2015.

2. *Egy márványdarab. Novellák, tárcák, jegyzetek, dráma.* Egybegyűjtötte és a szöveget gondozta: Filep Tamás Gusztáv és Varga Ágnes. Kriterion–oszk, Kolozsvár–Budapest, 2015.

A SZOROZAT TOVÁBBI TERVEZETT DARABJAI:

3. *Felleg a város felett. Regény.* A kísérőtanulmányt írta, a jegyzeteket összeállította, a szöveget gondozta: Juhász Andrea. Kriterion–oszk, Kolozsvár–Budapest, 2015.

4. *Toldy Ferenc – A magyar irodalomtörténet*

elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta. [Monográfiák.] A kísérőtanulmányt írja, a jegyzeteket összeállítja, a szöveget gondozza: Boka László és Rózsafalvi Zsuzsanna. Várható megjelenés: 2016. nyár.

5. *Tanulmányok, kritikák I.* Egybegyűjti, a kísérőtanulmányt írja, a jegyzeteket összeállítja, a szöveget gondozza: Juhász Andrea. Várható megjelenés: 2017. tavasz.

6. *Tanulmányok, kritikák II.* Egybegyűjti, a kísérőtanulmányt írja, a jegyzeteket összeállítja, a szöveget gondozza: Szász László. Várható megjelenés: 2017. ősz.

7. *Kuncz Aladár levelezése.* Várható megjelenés: 2018. nyár.

8. *Tanulmányok, esszék Kuncz Aladárról.* Tervezett megjelenés: 2018. ősz.

CAFE-LOFASZ

– Filológiai etűd

A mikor megkaptam a szerkesztők felkérését, írok az *EX Symposion* Kuncz Aladár számába, olyan boldog lettem, hogy azt elmondani nem t'om. Úgy mondtam igent, olyan kamasz hevülettel. Nem tudtam még, mit írok majd, ám ez egy kicsit sem zavart. Van egy hónapom, gondoltam, egy bő hónapom. 1931. június 24-én halt meg ugyanis Dady (az *y* alkalmi használatára Kuncz egy eddig publikálatlan, 1914. november 11-én kelt noirmoutier-i levelének aláírása bátorít fel), és ugyanazon év július 27-én született meg az apám, akit talán csak azért nem szólítok *Daddy*nek, mert 1956 megfelelő napjaiban nem indult el anyámmal és velem, a párnapos világutazóval *Nyugatra*, mondván, ő magyar, és akármilyen lesz, ő itt akar élni és halni. Ha evvel a bő hónappal nem tudok mit kezdeni, gondoltam, akkor nem érdemlem meg, hogy betegyem a lábam a *Fekete kolostor*ba, a modern magyar irodalom egyik fogadótermébe, ahová számunkra még a *Halotti beszéd* ismeretlen szerzője írta meg a belépőt. (Mert igen, minden szöveg modern, írták volt akármilyen régen, amely ma is képes szólni hozzánk, s ki állítaná, hogy anyanyelvi irodalmunk XIII. századi démoni nyitánya nem ilyen mű!)

Szégyenletesen későn, csak valamikor tizenkét évvel ezelőtt olvastam először a *Fekete kolostort*, a saját életemben még így is jóval korábban, mint ahogyan a negyvenötödik évét élt szerzője megírta. Azóta viszont úgy

járak vissza hozzá, ahogyan a törzshelyemre szoktam, avval a nyugalommal, avval az elégedéssel. Az újraolvasások révületének utóhullámai közé csak lassan úszott be a zavaró emlék: Szörényi László élvezetes, ám annál lehangolóbb kötetében erről a könyvről is szó esik. Még Pomogáts Béla – a maga idejében igen bátor – írására¹ hivatkozva tudatja velünk, hogy az a – terjedelmileg nem jelentős, ám tartalmilag annál jelentéseesebb – szövegcsönkítés, amely a regény utolsóelőtti fejezetét és a zárómondatát még az 1960-as (a második világháborút követő első) kiadás során érte, rendre sújtja a további kiadásokat is.² Nem fogok itt behatóbban foglalkozni e két szöveghellyel, mert a készülőfélben levő, Boka László és Filep Tamás Gusztáv szerkesztette Kuncz Aladár-életműsorozat *Fekete kolostor*ának gondozója, Jeney Éva bevezető tanulmányában alaposan körüljárta a regény különféle kiadásainak – a fönti két szöveghelyen messze túlterjedő – csönkítástörténetét.³ Két észrevételt tennék csupán.

Először is jelzem, hogy Szörényi kötetének megjelenése óta a regény további három kiadásban látott napvilágot, s ezek – a korábbiakhoz hűen – mind továbbviszik a csönkítések. Immár bizonyára nem „a szomszédos nép érzékenységre való tekintettel” (Pomogáts), hanem pusztán szerkesztői trehányaságból és tudatlanságból. Az életműsorozat fönt jelzett kötete így hosszú idő óta az első lesz, amelyben az olvasó újra a regény teljes szövegét kapja a kezébe.

Egy gondolatot továbbá – hátha más ezekkel a szavakkal sosem írná le – az utolsó mondat is megérdemel. „Csak most éreztük, hogy a fogságból hazaérkeztünk” – olvashatjuk a regény mind a (ha jól számolom) tizenegy második világháború utáni kiadásának végén. Kuncz Aladár azonban a következőképpen zárta le a könyvét, amint az az 1931-es első és az azt követő összes háború előtti kiadásban olvasható: „Csak most éreztük, hogy a fogságból hazaérkeztünk: egyik

1 *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1976. 415. o.

2 Szörényi László: *Delfinárium. Filológiai groteszkek*. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 2000. 71–72. o.

3 Köszönettel tartozom Boka Lászlónak, amiért a nyomtatás előtt álló szöveg .pdf-változatába betekintésem engedett.

1. Színpad
 2. Színpadi jelenet Zenehallgatással

Az Île d'Yeu-i színpadkép eredeti felvétele
 (oszk Kézirattár Analekta 11.870)

fájdalomból a másik, sokkal nagyobb fájdalomba.” A regény belső idejében valamikor 1919. május végén vagyunk, amely nagy valószínűséggel azonos a történet valóságos, külső idejével, tehát „a magyar Tanácsköztársaság dicsőséges 133 napjának” (amint az az 1989 előtt iskolákba jártak emlékezetében halálukig visszhangzani fog) kellős közepén. Az 1960-as év – vagyis a háború utáni első megjelenés – bizonyára óvatos kiadói cenzorának szemében a „szokk nagyobb fájdalomba” zárlat okkal tűnhetett veszélyesnek, hiszen a kádári konszolidáció (kultúr)politikai

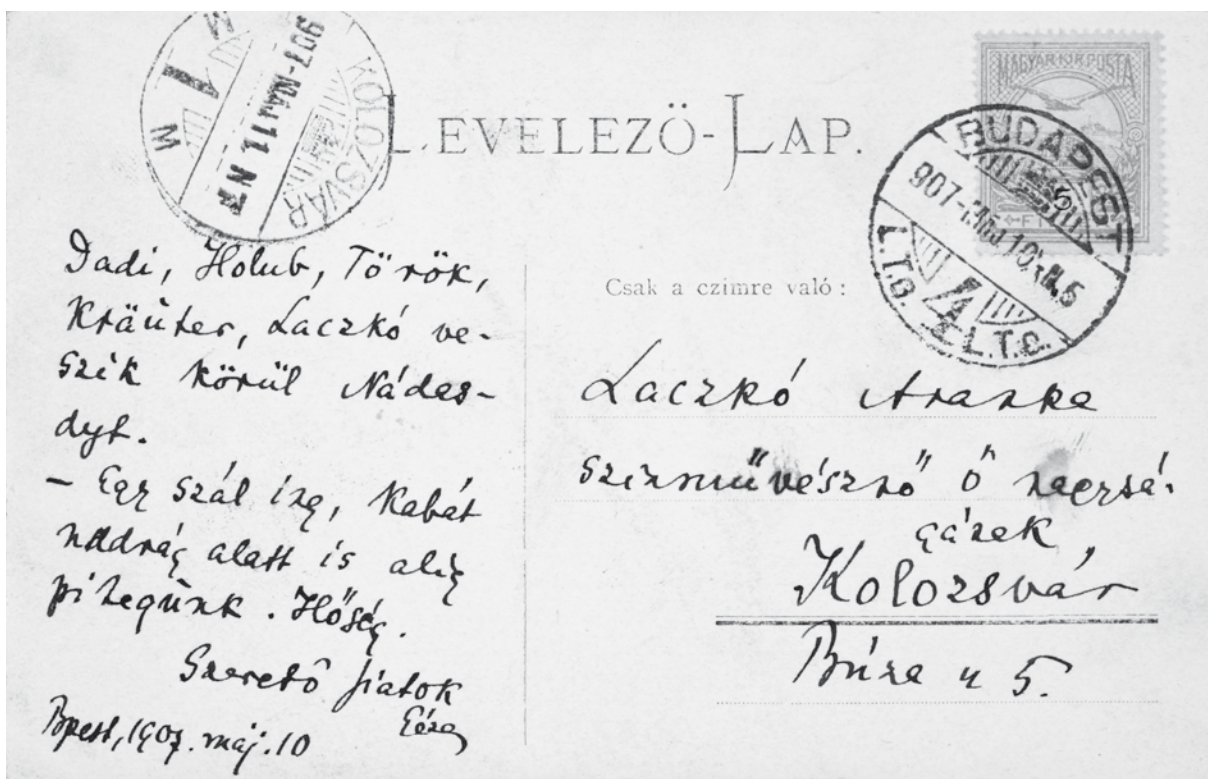
hatalmasságai könnyű szemmel olvashatták félre a mondatot: a rendszer politikai előzményeként számon tartott és ünnepelt proletárdiktatúra viszonyainak kárhoztatásaként. A záró félmondat azonban, amint arra fönt említett 1976-os írásában már Pomogáts Béla is utalt, a regény összefüggésébe helyezve és Kuncz kolozsvári beágyazottságát is tekintve, egészen bizonyosan nem a Tanácsköztársaságra, hanem Trianonra utal. „Ennek a törlésnek – írja Pomogáts – hasonlóképpen túlzott aggályosság lehetett a magyarázata, hiszen senki sem gondolhat komolyan arra,

Kuncz Aladáról (jobboldalt ül) nem sok fotó maradt ránk, így igen becses e mindeddig ismeretlen fiatalkori kép, amely Laczkó Géza hagyatékából került elő.
(oszk Kézirattár, 545-ös fond)

hogy ezt a szomorú záróakkordot Kuncz Aladár részéről politikai tüntetésnek lehetne tekinteni.” Gondoltak-e volna ilyesmire vagy sem, és ha igen, kik, sosem tudjuk meg, mert a törlés elejét vette ennek. Annyit mindenestre bizvást állíthatunk, hogy a szövegösszefüggésbe helyezett értelmezés, vagyis az Erdély elvesztésére és az ország kétharmados megcsonkítására való utalás ugyanúgy elfogadhatatlan lett volna a hatalom szemében, hiszen a kádári konszolidáció első év-tizedében Trianon teljes tabunak számított, s örök időkre megbonthatatlanak tetszett a Szovjetunió és a többi szocialista ország testvérisége és barátsága. A szövegcsonkítás azonban – amely a regényt olvasó nemzedékek egész sora számára hamisította meg Kuncz könyvét – nemcsak a fenti két legyet ütötte le egy csapásra, hanem egy harmadik, még becsesebb üzenet zümmögő szellemesét is. A *Fekete kolostor* hatszáz oldala végén

ugyanis ez a mondat nem azt jelenti, amit a ma élő (önismeretre és -vizsgálatra konokul nem képes és hajlandó) nemzedékek többségének tudatában: nem a saját nemzeti fájdalom egyedülvalóságát és kizárólagosságát. Épp ellenkezőleg, Kuncz regényének szöveg-egészében a történelmi Magyarország feldarabolása – mint az első világháborús apokalipszis (egyik) magyar szólama – csupán a maga szerves helyét nyeri el az emberi és társadalmi értékek összeomlásának nagy kavalkádjában. A megfogalmazás méltóság-teljes eufemizmusa azután nem csupán a szöveg hangnemének tisztaságát tartja meg, de Kuncz ösztönös történelmi érzékét is dicséri, hisz a záró mondatot ugyan 1931 márciusában írta le, de nem felejtette, hogy a Trianon szó 1919-ben még nem létezett a magyar nyelvben, oda csak 1920. június 4-vel, a békeszerződés aláírása óta vonult be fekete selyembetűivel.

Laczkó Géza képeslapja édesanyjának, „Laczkó Aranka színművésznő öngyságának” Kolozsvárra. A későbbi író, Kuncz Aladár közeli barátja, a következőket írta a képeslap hátoldalára: „Dadi, Holub, Török, Kräuter, Laczkó veszik körül Nádasdyt. Egy szál ing, kabát, nadrág alatt is alig pihegünk. Hőség. Szerető fiatalok[,] Géza[,] Budapest, 1907. máj. 10.” (oszk Kézirattár, 545-ös fond)

Nos, mindeme előzmények után nem gondoltam, hogy épp filológiai téren szolgálhatok új adalékkal a *Fekete kolostor* kiadástörténetéhez. Nem más, csupán a kötelező körültekintés reflexe dolgozott bennem, amikor az Országos Széchényi Könyvtár által birtokolt összes kiadás egy-egy példányát kikértem megtekintésre, s ugyanezen okból néztem meg a Kézirattár különféle nyilván tartásait is. De nem is itt kezdem, hanem a saját példányomnál, amelyet annak idején oly gyanútlanul olvastam és nézegettem. Mivel fehér borítói, barátságos arányai és visszafogott illusztrációi miatt mindig is kedveltem a Szépirodalmi Könyvkiadó *Magyar Elbeszélők* sorozatát, az Ács Margit ma is eleven tanulmányával kísért, s Szántó Piroska színes grafikáival illusztrált 1975-ös kiadást vettem meg és olvastam el. Bizonyára ez utóbbi – a sorozat egyéb köteteinek belső arculatát követő – eljárás következtében ke-

rültek a regényhez tartozó rajzok és fényképek a kötet végére, amelyek – amint a háború előtti kiadások kézhez vétele során láthattam – eredetileg a szövegtestben szétszórva helyezkedtek el. Ennek önmagában nem volna jelentősége.

Sokáig egyszerűen örültem, hogy nem csak a regény létezik, az anyanyelvemnek ez a talán legszerényebb nagyregénye, de a foglyok, a „szereplők” jóvoltából még eredeti rajzok és fényképek is vannak hozzá. Ez nem csupán önmagában remek, gondoltam, de így olvasás közben nem mindig kell elképzelnem alakokat és helyzeteket, amit az agyam akkor is megtesz, ha észre sem veszem. Ha valamiben, ezeknek a rajzoknak és a (sokszor az esendőségig elmosódott) fotóknak a hitelességében azután nem kell kételkednem, gondoltam még a szöveghamisítás tudomása után is. Hosszan nézegettem őket már olvasás közben, majd azután is, s különös

kedvvel az Île d'Yeu-i színpadot, amely „szakmai” szempontból is felkeltette az érdeklődésemet. A játéktér fölé festett, lokálhangulatot árasztó félkörív jobbára német nyelvű, öngúnyban tobzódó szecessziós felirataik között ugyanis különös fogásra akadtam. CAFE-LOFARZ – olvasható a többinél jóval nagyobb betűkkel az ornamentizált felirathalmaz közepén. Láttam ugyan nyomban, hogy afféle francia–magyar–német szótorzóval van dolgom, de nem tudtam, mit jelent a német elem. (Az ékezetek hiányát kellőképp indokolta a nagybetűs írásmód.) A szótár megtekintése után nyert így értelmet a felirat: LÓFING-KÁVÉHÁZ. Jót derültem magamban, ám a szokatlan név sem a történetből, sem a regényből, sem a képből nem lógott ki, noha a jelentése elég közel volt a lólábhoz. Ha az ember, a szellem embere – tehetjük hozzá, de

„Pajtásomnak, Kuncz Aladár úrnak 1917. január 28-án” – olvasható a fényképen a rabtárs „színész”, Edouard ajánlása (oszk Kézirattár Analekta 11.870)

akárki – odamegy a világ fővárosába, mert áhítattal óhajtja élvezni azt és ápolni a kultúráját, és hálából ezért internálják és fogva tartják bő négy és fél évig, csak mert épp világháború van és ő az ellenséges ország állampolgára, nos, fogsága lokálszínházát ebben a helyzetben indokolt e nem egészen szalonképes névvel illetni, gondoltam, és nem gyanakodtam tovább. Valószínűleg így tett még az a néhány, hozzám hasonló olvasó is 1960 (a háború utáni első kiadás) és e kis írás megjelenése között: vagy eleve tudta műveltsége okán, hogy mit lát, vagy ha nem, megtekintette ő is a szótárát, és a derűtlenség után nem gyanakodott tovább. Én sem tettem volna, ha nem akad meg a szemem a könyvtárban az 1931-es első kiadás (és a háború előtti további képes kiadások) felvételén, amelyen a bűzlő szó utolsó három betűje helyén mindössze egy fehér folt látható. Úgy ráadásul, a folt alakja olyan, hogy az A betű kivehető, de az R-nek (gondolnánk) és a Z-nek látható a teteje, s a Z-nek némileg az alja is. S ismétlem, így, evvel a fehér folttal jelent meg a felvétel a regény összes olyan háború előtti kiadásában, amely az első kiadás rajzai mellett a fotókat is hozta. Az emberiség háborúinak mindenben végtelen, négy lábú katonáinak anyagcseréjét megidéző kávéháznevet, mondom, kezdettől elfogadtam valódinak, ez a fehér folt azonban roppantul bűzleni kezdett.

A nyomozás e pontján vált fontossá az a felbecsülhetetlen értékű pallium, amelyben (az oszk Kézirattárának Analekta-katalógusa szerint a 11.870-es szám alatt) Kuncz Aladár *Fekete kolostor*ának eredeti rajzai és fotói találhatóak. Remegő szemmel nyitottam ki és kezdtem nézegetni, már a rajzoknál láttam, hogy az anyag nem teljes. Nem minden rajzot leltem ugyanis ott, amelyek a kötetben szerepelnek, igaz, a fotók között evvel szemben négy olyant is találtam, amelyek eredetiségéhez szintén nem fér kétség, ám amelyek valami okból kimaradtak a kötet első (s ennek következtében összes többi) kiadásából. Végre kezembe vehettem tehát az Île d'Yeu-i színpadkép eredeti felvételét. Ezen pedig az

írásom címéül választott felirat tűnt elém: CAFE-LOFASZ. Nagyjából a következő történet rajzolódik ki tehát a szemünk előtt:

I. Kuncz Aladár (esetleg egy fogolytársa) nem csupán hazatért a fogságból, de öszszegyűjtötte, magával hozta és megőrizte a noirmoutier-i és Île d'Yeu-i igen bő négy és fél év során keletkezett rajzok és fényképek egy részét. Ez az 1931. március 14-re elkészült⁴ regény illusztrációs anyagaként akkorra egészen bizonyosan kikerült a szerző keze közül, hisz kézírata befejezése után szinte nyomban ágynak dőlt. Ha igaz, Kuncz – egy másik nekrológjának híradása szerint⁵ – ugyan csak valamikor április végén került a budapesti Verebély-klinikára, ám a könyve tördelését már semmiképp sem kísérhette figyelemmel, s korrektúrárt sem kaphatott. A *Fekete kolostor* ugyanis – angol fordítója 1934-es híradása szerint⁶ – hét héttel a szerző halála előtt, azaz valamikor május 8–10-e körül jelent meg Kolozsvárott. Kuncz Aladár tehát (és az első kiadás olvasói) a könyv fella-
pozása során szembesülhettek csupán avval a kissé ügyetlen – vagy nagyon is ügyes? – fehér folttal, amely a kérdéses szó utolsó három betűjét úgy-ahogy kitakarta. Meg ugyan nem lepődhettek, mivel tudták jól, hogy a kor írott és íratlan szabályai szerint az emlős lények hímtagjának közkeletű megnevezésére szolgáló szó nyomtatott alakban nem jelenhetett meg magyar nyelven. S még össze is kacsinthattak, hisz a kitörölt betűk maradékai láttán nem volt nehéz elolvasni a száműzött szót.

II. S így ment ez 1944-ig, a könyv háború vége előtti utolsó, sőt egészen a már említett 1960-as, második világháború utáni első kiadásáig. Észrevételemet a már említett kritikai kiadás bevezető tanulmányában Jeney Éva is szavá teszi: „Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy az 1931-es, legelső kiadás tartózkodó »képcenzora« a XVIII. fejezet *A színpad* című képén a *Café* nevéből a Ló... kezdetű szó második tagját kitakarta, s a fotó attól kezdve jelen kiadásunkig így maradt, szemérmesen, mint a menyasszony.” Fontos azonban tu-

4 *Brassói Lapok*, 1931. június 27. 5. o.

5 *Ellenzék*, 1931. június 26. 2. o.

6 *Black Monastery*. Chatto and Windus, London, v. o.

Guillaume órmeister életörömtől és szívjóságtól ragyogó alakját nem csupán a kötetben közölt noirmoutier-i csoportképen, de ezen a már-már bukolikus portrén is megcsodálhatjuk (oszk Kézirattár Analekta 11.870)

datnunk az olvasóval, hogy – amint fentebb írtuk – nem így történt, hiszen az 1960-as és az azt követő kiadásokban nem a törlés fehér foltja látszik, hanem nagyon is hihető betűkkel a LOFARZ (*Mittelhochdeutsch*: [lól]fing) szó olvasható. Míg a fehér foltot ejtő *ultima manus* nem a szerző keze volt tehát, az ugyancsak azonosíthatatlan *proxima manus* már meg is hamisította a képet. A kötetet Király István és Szabolcsi Miklós lektorálta, a bevezető tanulmányt pedig irodalomtörténet-írásunk legendákkal övezett alakja, Bóka László vetette papírra. (Írásom kötetlen műfaja megengedi, hogy e legendák közül egyet itt is megosszak önökkel. Nekem apám, neki pedig a Magyar Rádió 1988-ban öngyilkossá lett, lassú beszédű, angyali dramaturgja, Litványi Károly adta tovább valamelyik éjszakába nyúló borozásuk alkalmával. Eszerint Bóka egyik vizsgálója alkalmával a következő kérdést kapta Gombocz Zoltántól: „Kolléga úr!

Ha van rá magyarázat, miért maradt ki a kötetből még ez a felvétel is, amelyen Kuncz a von Bergen által számára faragott – orosz szerelmét fába álmódó – fejű csellóval látható, hát csak az író sokak által emlegetett szerénysége lehet az.
(OSZK Kézirattár Analekta 11.870)

Legyen szíves, sorolja fel nekem a Nagykörút kocsmáit a Boráros tértől a Jászai Mari térig!” S miután a tanítvány megtette ezt: „Köszönöm. A jelest mindenképp megkapta volna, de miután mondott kettőt, amit nem ismerem, kitűnőt kap!”) A képhamisítás – ha nem is föltétlen a jóváhagyásukkal történt – nem kerülhette el a figyelmüket, Bókáét semmiképp sem. Sőt, fölfoghatta amolyan időzített (bűz)bombának is, amelyet majd, ha túlsá-

gosan facsarja az orrát, az utókor takaríthat el a könyvből. Az eredeti betűket meghamisító metszés emellett nem csupán formailag mondható sikerültnek – láthatják, csupán az 1931-ben törölt „s” betűt kellett „r”-ré formálni! –, de tartalmilag is igen jó korjelző. LOFASZ még nem, de lófing – középfelnémetül – már igen: íme a legtávolabbi, még elérhető határpont a kádári konszolidáció Magyarországnak irodalmi prudéria-horizontján.

III. A *Fekete kolostor* említett képanyaga 1983-ban került az OSZK Kézirattárának tulajdonába – az ÁKV Antikvárium árverésén vásárolta a könyvtár egyik munkatársa. A rajzok és a fotók 1931 és 1983 közötti újtjáról így semmit sem tudunk, kézbe véve őket mégsem fér hozzá kétség, hogy eredeti, hiteles darabokkal van dolgunk. Az Île d’Yeu-i színpadkép fotója, amelyen – mint Önök is láthatják – a CAFE-LOFASZ felirat olvasható, szokatlan helyzet elé állítja így a Kuncz Aladár-életműsorozat mégiscsak legfontosabb kötetének szerkesztőit. A könyv első valóban hiteles változatát akkor tehetik az olvasók kezébe, ha olyan munkát állítanak elő, amelyik az első kiadás fehér foltját és a háború utáni kiadások hamisítását egyaránt eltünteti, vagyis olyat, amilyen eddig még soha nem jelent meg a regény nyolcvannégy éves történetében.

Tudjuk, hiszen a *Fekete kolostorban* mindenki a saját nevéen szerepel, hogy Kuncz mellett kik voltak még magyarok Noirmoutier-ban és Île d’Yeu-n. Egyáltalán nem biztos így, hogy az öngúnyos-keserű kávéháznevet Dadi (mert persze ez volt a tipikus autográf és kortársi írásmód) találta ki. Mindenesetre bizonyítható, hogy a szó sem tőle, sem a békeidők kávéházától nem állt távol. 1909 augusztusában, Párizs első hódításakor így ír például legközelebbi barátjának, Laczkó Gézának: „Édes Gézám, a Boul. St. Mich. egyik kávéházában otthonos allűrökkel ülve írok. (...) Valami nagy, általános és objektív gyönyöröm van állandóan[.] (...) Csupa szivacs lettem mindenütt, s érzem, hogy tellek napról-napra. Röviden szólva a Gare du Nord[-]ról átugrottam saját magamat, s a pesti

hullámot ott hagytam rothadni a Place de la Republ. ló...i között.”⁷ Fehér folt helyett itt három pontot látunk, s hogy nem az akkor bizonyára virágkertes tér lótuszairól, hanem az utasokra várakozó konflisok négylábúiról van szó, azt éppen e pontok tudatják velünk. De nem is ez érdekes. Ott van a regényben két szűkszavú mondat (a fõnt említett, 1975-ös kiadás 28–29. oldalán) Európa eltűnt kávéhá-

záról is, amelynek fájdalmas elvesztésére az Île d’Yeu-i foglyok mosdatlan száju névvalasztása utal. Forma szerint ugyan még a mi tájainkon is továbbélt a két világháború között, s a felismerhetetlenségig átalakulva él ma is, ám jövõváró és -hívó pamlagaira 1914 nyara óta sem polgár, sem a szellem embere nem telepedhetett vissza többé.

⁷ Kuncz Aladár: *Levelek (1907–1931)*. Sajtó alá rend. Jancsó Elemérné Máthé-Szabó Magda. Kriterion, Bukarest, 5. o.

„Kávéházban ültem, olvastam. Szememen monokli, elõttém abszintes pohár.”

Az Île d’Yeu-i színpadkép az 1931-es kolozsvári elsõ kiadás 112. és 113. oldala közt – a törlés fehér foltjával

Az Île d’Yeu-i színpadkép az 1960-as és az azt követõ kiadások hamisított feliratával

Kuncz Aladár

LEVELE NOIRMOUTIER- BÓL

Kérem, továbbítsa e lapot doktor Kőnig György úr részére: Budapest, Báthory utca 12.

Kedves Gyuri, Hoffer úr készséges közreműködésével négy levelezőlapot írtam neked. Remélem, eljutottak hozzád. Kérlek, tudasd Gézával, s rajta keresztül az enyéimmel és az ismerőseimmel, hogy írjanak, sokat és minden lehetséges módon, s mindig franciául. Nem tudom, hogy a francia nyelv használata megnehezíti-e a levelezést Magyarországon, mindenestre nem hinném. E pillanatig csupán két levelet kaptam az apámtól a Vöröskereszten át, és a ti kedves leveleiteket Hoffer úr révén. Képzelheted így, milyen keveset tudok az otthoni dolgokról. Az irodalom hírei, a mindennapi élet stb. mind-mind nagyon érdekelnek, mindezekről írhatasz, kivéve a háborúval kapcsolatos híreket. Orbók, aki Carantecben viszonylagos szabadságot élvez, írja nekem, hogy Budapesten bemutatták a darabját. Gézát mindenképp kérd, hogy írjon, s tolmácsolj neki és Alice-nak köszönetemet és barátságomat. Megkaptam Finály és atyám összegeit, vajon juttat majd az állam számomra bármilyen havi fizetést? Igen nagy szükségben élünk, alig van valamim és még a honfitársaimat is segítenem kell. Havi 100 *francs*-kal megelégednék. Még

a caranteci lakásadónőmnek is tartozom. Július elseje óta az első összeg, ami Magyarországról érkezett, az volt, amit apámtól kaptam 2 hete. Most nincs szükségem melegebb kabátokra, mert itt mindent vettem, ami kell. Kérlek, kedves Gyuri, mutasd meg e lapokat Gézának, és tudasd a tartalmukat apámmal (Kolozsvár) is. Carantecben az utolsó tömött vonatot sikerült elérnem, természetesen a csomagjaim nélkül. Augusztus elsején érkeztem Párizsba, ám hiába próbálkoztam mindennel, már nem tudtam elutazni. 15-én Périgeux-be szállítottak minket, ahol egy garázsban másfél hónapot töltöttünk, 150 ember együtt. Én egy magtárban aludtam szalmán hatvanadmagammal. Nem mehettünk ki a városba, ám elég jól ettünk, levest és húst is minden nap. Augusztus 2-án szállítottak át bennünket 36 órás utaztatással Noirmoutier-ba, ahol egy ódon kastélyban, egy régi erődben élünk 250-en. Nem mehettünk ki a városba, de az udvar elég nagy ahhoz, hogy sétálhassunk benne. Akinek pénze van, elég jókat ehet a kantinban. Az őrzésünkre rendelt katonák igen emberségesek és jóindulatúak, éppúgy a katonai és a civil hatóságok. Ha szép az idő, a kis ablakomból messzire ellátok, túl a városon egészen a tengerig. Néha gyönyörűek a naplementék, és ha csak pár ember van a szobában, még elevebben érzem, hogy egyazon ég alatt vagyunk, ti, a családom és mindenki, aki kedves volt nekem otthon. Napközben, ha akad egy kis csönd, olvasok. Angolul tanulok és újjörögöt, és a legfantasztikusabb könyveket olvasom, amik véletlen vagy a társaim jóvoltából a kezembe kerülnek, mert magam Carantecből csak néhány könyvet hoztam, amikről azt hittem, hogy szórakoztatni fognak az utazás során. Téged és Mariskát is kérlek, sokat írjatok, franciául, s ha engem személyesen érintő fontos újság volna, táviratozz, kérlek, Hoffer úron át. Nagyon köszönöm. Téged és Gézát öllelek, s teljes szívemből küldöm kézcsókomat drága jegyeseimnek és Alice-nak,

Dady

ZEKE Gyula fordítása

Prière de transmettre cette carte à M. le Doc.
teur Georges König, Báthory utca 12, Buda-
pest.

77. XI. 14

Cher Gyuri, j'ai écrit quatre cartes par l'entremise
bienveillant de mons. Hoffer. J'espère que tu les a reçu.
Je te prie de demander Géza et par lui les miennes
et mes connaissances qu'ils m'écrivent beaucoup,
par tous les moyens possibles, toujours en français.
Je ne sais pas si la langue française ne rend-elle
plus difficile la correspondance en Hongrie, je ne m'en
doute rien de tout. Jusqu'au maintenant je n'ai
reçu que deux cartes de mon père par la Croix Rouge
et vos lettres très aimables par M. Hoffer. Ainsi tu
peux imaginer combien est peu ce que je sache de
chez nous. Les nouvelles littéraires, de la vie quoti-
dienne etc. tous m'intéressent beaucoup et tu peux
écrire de tout cela sauf des nouv. de la guerre.
Orbász qui est à Carantec et qui jouit d'une liberté
relative, m'écrit que sa pièce était jouée à Buda-
pest. Prie surtout Géza qu'il m'écrive et présente-lui
et Alice toutes mes remerciements et amitiés.
J'ai reçu les sommes de Finál et de mon père, est-ce
que l'État me donnera mensuellement un appointe-
ment quelconque? Parmi nous la disette est assez
grande et de peu que j'ai, je dois aider mes compatriotes
aussi. 100 francs par mois me suffirait. Je dois encore
autant à ma patronne de Carantec. Depuis le 1er juillet la
première somme que j'ai reçu de la Hongrie était celle
que j'ai reçu de mon père il y a 2 semaines. Mainte-
nant je n'ai pas besoin des vestons plus chauds,
parce que j'ai acheté ici tout ce qu'il faut. Je te prie
cher Gyuri, de montrer ces cartes à Géza et faire
connaître le contenu à mon père aussi (Kolosvár)

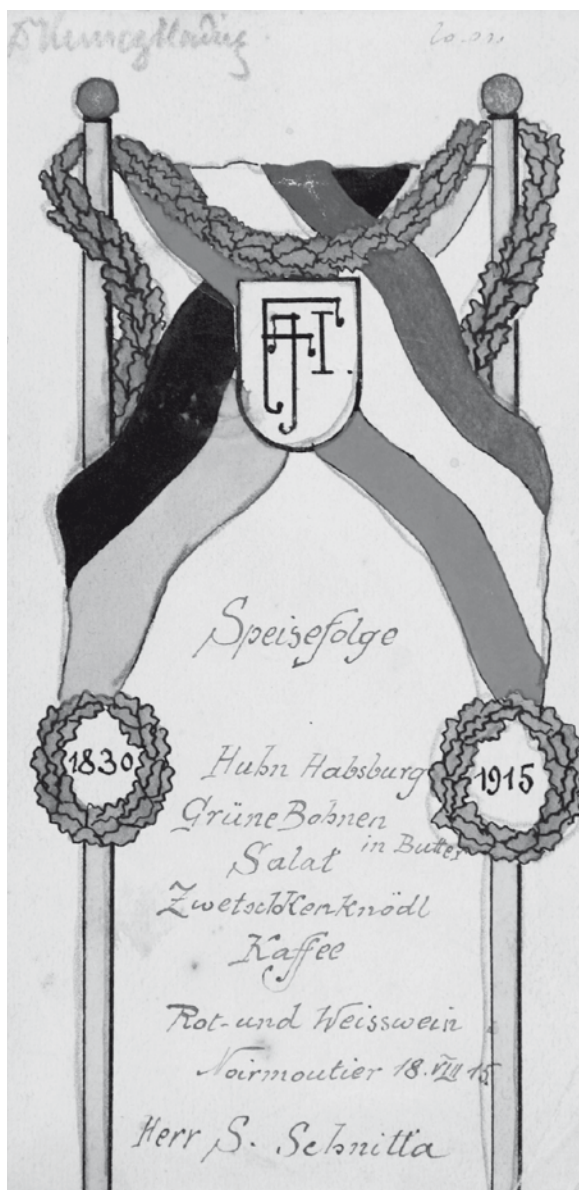
Csontó Sándor

ÁLOMPINCÉR A KOLOSTORBAN

Kuncz Aladár *Fekete kolostorában* Schnitta Sámuel (1893–1968) csak epizodista volt, noha személyében a magyar gasztronómia egyik főszereplőjét tisztelhetjük. Az „előkelő megjelenésű magyar pincér” már fogságuk első karácsonyán megvillantotta tehetségét, és egy kis hazai piros paprika segítségével kitűnő borjúpörköltet készített a siralomházban: az internált honfitársak többségének – akik a 6-os körletben kuccorodtak egymás mellé huszonkét-huszonkét szalmazsákon – a kazamaták sötétjében, a fény ünnepén, a „magyarsiratás” estélyén. Pedig hol van még a szabadulás, hol van a vég? Pincérek, szűcsök, szabók, tanárok, festő, szobrász, zenész, cipész, mérnök és aviatikus összeolvadtak mind, mint ízek a bográcsban. Elmállott a lelkük is a penészes hodályban. Schnitta, az álomfelforgató egy snitt alatt a színen termett, hangtalanul suhant a sorstársak között, kezében matt alpakka tálca, amelyről precízen letett s a földről elemelt, majd azután árnyékká vált maga is. Varázsport szórt a rongyszörnyek közé. Mert ezt tanulta, ez volt a hivatása: minden körülmények között a vendég az első, még a pokolban is.

Schnitta Sámuel a Barcsay Gimit letudva a Schlick–Nicholson gépgyárba jelentkezett „fogaskereknek”, de a konyha ördöge olajosan közbelépett. Mivel faterja fizetőpincérként kereste kenyerét, latba vetette szakmai kapcsolatait és a körüti Royal Szállóban helyezte el a srácot tányértörölgetőnek, ahol

később trafikosfiúként melózott. Tanoncéveit a Hungária Nagyszálló éttermében folytatta, amely ebben a műfajban akkor országos első volt. 1911-ben sikerült megcsípnie a négyszáz aranykoronás Glück Frigyes ösztöndíjat, így Angliában képezhette magát tovább. Hiányzott még a francia nyelv, valamint a konyha gasztronómiai fineszei, ezért 1913 nyaratól a párizsi Grand Hôtel Reginában mint *chef de*

A Ferenc József osztrák császár, magyar király születésnapja alkalmából Schnitta Sámuel által Noirmoutier-beli fogsága alatt tartott „dízvacsera” kéziratos menükártyája, a szomszéd oldalon a résztvevő fogolytársak aláírásaival. Osztrák–magyar zászlóval, babérkoszorúkkal, középen a király monogramjával, balra fent Kuncz Aladár aláírásával. (A Honterus Antikvárium szíves közlése)

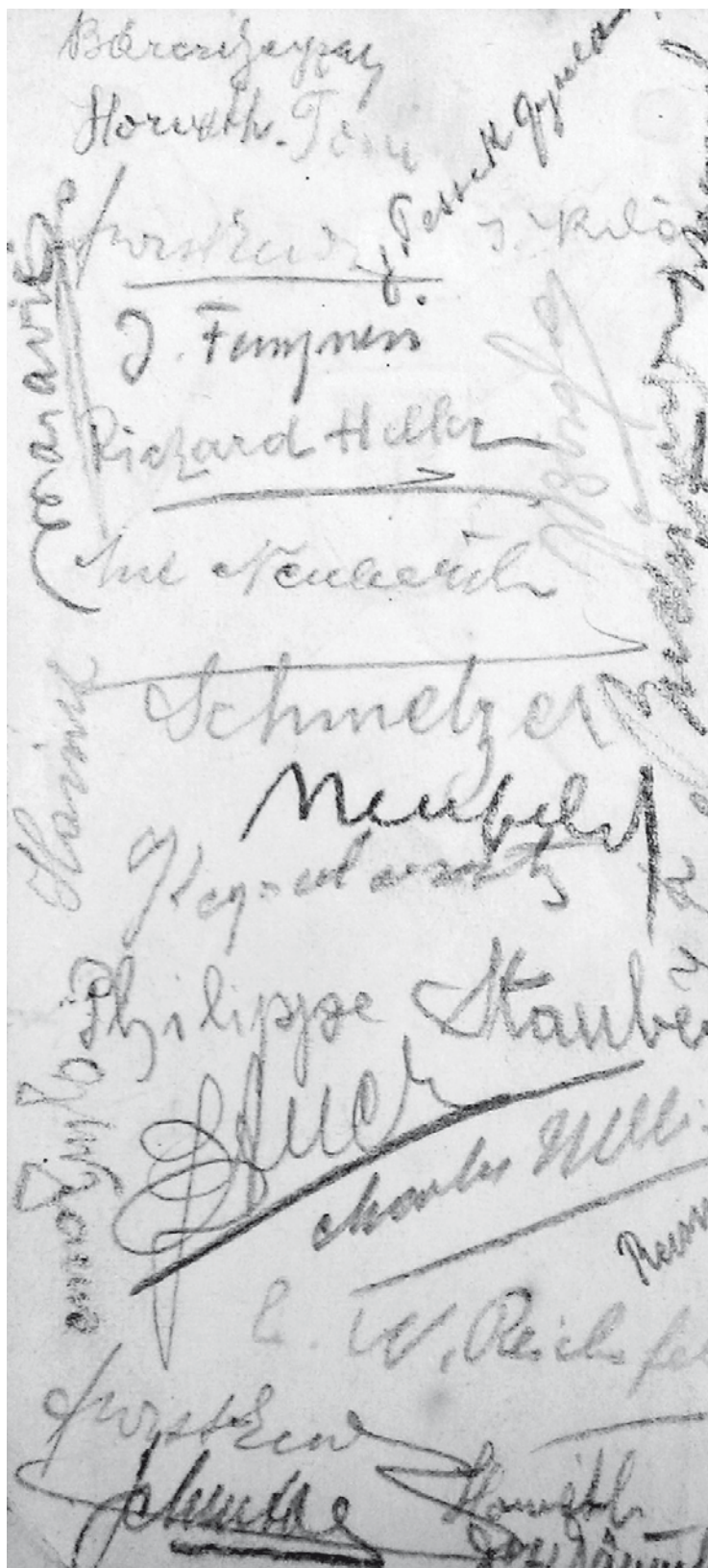
rang egyengette karrierjét. Egy év múlva begyűjtötték őt is, mint a többi gyanútlan humanista-turista egyedet, és Noirmoutier-be toloncolták.

Az internáltak hazulról, a rokonoktól, barátoktól és kollégáktól kapott pakkokból és kisebb pénzüsszegekből, valamint a Vöröske-reszt segélycsomagjaiból tudták valamelyest fenntartani az alapvető létszükségleteiket. Katonai kísérettel időnként beszabadultak a falu szatócsboltjába, ahol élelmiszereket és dohányt is vásárolhattak. Lássuk, mit tudott összeállítani Ferenc Jóska 1915. augusztus 18-án tartott szülinapjára Schnitta, a rendelkezésére álló alapanyagokból: tartalmaz tyúk (húsleves?) Habsburg módon, köretként zöldborsó vajon párolva és saláta. Deszsertként szilvás gombóc, majd kávé, vörös és fehérbor... Hát a fő fogás nem is került az asztalra? A körülményeket ismerve ez így is luxuslakoma volt. Vajon – mint a borsó – miért ezt az eseményt ünnepelték meg? A tehetetlen és halogató vénember születését, akinek trónja jó ideje csak három lábbon billegő árnyékszék volt. Ismerjük a vezéráldozat, Ferenc Ferdinánd utolsó vacsoráját,¹ ismerték Kunczék is, és tudniuk kellett, hogy ez a parti már akkor, még a bábuk felállítása előtt elveszett. Talán inkább a Monarchia elkövetkező – és a magyarság számára végzetes – bukásának szentelték ezt az estét. Meg azután még jó néhányat.

Kuncz Aladár műve a világirodalom elsőrangú, halálpontos és leheletfinom láttelepe a háború lelki és fizikai borzalmainak mélységeiről. Lecsupaszította a konkról a pátoszt. Tizenkét éven keresztül csiszolta magában a kolostori lét ötvennyolc hónapjának elviselhetetlen terheit. Hitben járt, túlélte, megírta és meghalt. A hiteles és humanista ábrázolás, a mű linearitása mindvégig és sokadszor is fogva tartja az olvasót. Rab lettem magam is.

Schnitta 1919-ben tért haza a szétszabdalt országba, s a Ritz–Dunapalota, majd 1948–58 között a Margitszigeti Nagyszálló éttermi munkáját irányította. Nemzetközi hírű, elismert szakember lett. Szakiskolai tanárként

harminc különféle tankönyvpótló jegyzetet írt, a *Felhasználói ismeretek* című szakkönyvén több generáció tanulói nőttek fel. A Magyar Gasztronómiai Szövetség Éttermi Mesterbizottsága 1998-ban Schnitta-életműdíjat alapított, amelyet évenként adnak át azok számára, akik a szakma fejlesztésében és a tanulók képzésében kiemelkedőt nyújtottak.

¹ EX Symposium, 2013/84.

KUNCZ ALADÁR SÍREMLÉKE

A Kuncz Aladár sírjára készült szobor a magyar síremlékművészet egyik különlegessége. Származása teszi azzá: nemcsak a rajta látható ábrázolásnak, hanem a síremlék egészének szépirodalmi eredete van. A literatúrában gyökerező síremlékeken általában irodalmi alakok, személyek megjelenítésével találkozunk, ilyen például Móricz Zsigmondén a legismertebb regényszereplők frízszerű ábrázolása. A Kuncz-síremlék esetében azonban nem az ábrázolt Krisztus-fej az irodalmi eredetű, hanem maga a sírkő.

Az eredeti, fel nem állított síremlék megszületését a *Fekete kolostor* nyolcadik fejezetében (*Tavaszi*) olvashatjuk. A noirmoutier-i várba 1915-ben új fogolyként érkező Zádory Oszkár szobrászművészt az író ráveszi, hogy faragjon síremléket a tábor első halottjára, a helyi temetőben elhantolt Jungblut sírjára: „Volt egy nagyobb kő, amelyből Krisztus arcát látta kitekinteni, amint mondta, olyan fenséges nyugalommal, hogy minden baját, nyugtalanságát elfelejti, ha ránéz. Egyszer megkértem, hogyha már olyan élesen látja azt a Krisztus-arcot, faragja is ki. (...) Zádorynak tetszett a gondolat. A hatalmas követ munkába vette, s néhány nap alatt csakugyan látnom kellett, hogy a művész látomása igaz volt: a kőből fényel előtört, gyönyörű Krisztus-fej bontakozott ki. (...) Zádoryval sokat törtük a fejünket azon, hogy mit írjunk

a sírkőre, amely sejtetné, milyen alkalomból készült. Németül nem lehetett, franciául nem akartunk írni. Végre is megállapodtunk a latinban, és indítványomra Zádory a következő szöveget véste a név és dátum alá: *Pro gladio vinculum obtenuit.*”¹

A kettős értelmű mondat („Kard helyett bilincset kapott”) az író magyarázata szerint egyrészt azt jelentheti, hogy Jungblut katonáskodás helyett fogolytáborba került, másrészt azt, hogy a Franciaországért harcoló egykori idegenlégióst francia börtönbe zárták. Végül is a felirat lesz az oka annak, hogy a rettegett „adminisztrátor”, vagyis a tábor parancsnoka nem engedte felállítani a sírkövet, ami a vár udvarán marad, idővel pedig ledöntik és beborítják a téli szénszállítmánnyal: „A Krisztus-arc végleg eltűnt szemünk elől. Mind jobban és jobban süppedt a földbe... S talán majd egyszer elindul a föld alatt, hogy megkeresse annak hamvait, akinek emlékét meg akarta vele jelölni a kegyelet.”²

Érdemes megemlíteni, hogy Lőrinczi László „irodalomtörténeti riportja”, az *Utazás a Fekete kolostorhoz* részben cáfolja a síremlék legendáját.³ A szerző nyomozása során kiderült, hogy Kuncz, talán szándékosan, talán az elhomályosult emlékek miatt, összekevert két különböző sírkövet, illetve két egykori foglyot. Az előkerült noirmoutier-i sírszobor valójában női fejet, talán Madonna-fejet ábrázol, a Krisztus-fejes síremlék pedig nem ott, hanem az Île d’Yeu-i temetőben áll. Az első lehet Zádory műve, de a második biztosan nem, hiszen a szobrász nem került át az utóbbi fogolytáborba. Emellett a noirmoutier-i síron nem az 1914-ben meghalt Jungblut, hanem az 1915-ben meghalt Kohler neve áll, alatta ezzel a felirattal: PRO / GLADIO / VINCUVA / OBTENUIT. Az Île d’Yeu-i Taubel-síremlék megtalálásával pedig az is kiderült, hogy a Kuncz-síremlék nem sokban hasonlít a könyvben leírt sírhoz: mindkettő Krisztus-fejet ábrázol, de megformálásuk teljesen eltérő.

¹ Kuncz Aladár: *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságából.* Szépirodalmi, Budapest, 1975. 206–207. o.

² Uo. 209. o.

³ Lőrinczi László: *Utazás a Fekete kolostorhoz. Irodalomtörténeti riport.* Kriterion, Bukarest, 1975. 72–89., ill. 157–164. o.

Mindez csupán annyit jelent, hogy a regényben megszülető Jungblut-síremlék fikció. Kuncz Aladár síremlékéhez azonban ez a fikció adta az ihletet: a *Fekete kolostorban* kifaragott síremlék az író halála után valóban elkészült. Kuncz Aladárt 1931. június 27-én a budapesti Kerepesi úti temető 46-os parcellájában temették el, az 1. sor 42. sírhelyén. A sírkövet 1933-ban, halála második évfordulóján Laczkó Géza emlékbeszédével avatták föl.⁴ Ma is jól olvasható felirata a regényben szereplő sírfelirathoz képest egy betűvel, a noirmoutier-i Kohler-síremlék szövegéhez képest nagyobb mértékben eltér: PRO GLADIO / VINCULUM / OBTINUIT. A híres sírfelirat tehát három változatban fordul elő. Lőrinczi rámutatott, hogy az ige egyedül a budapesti sírfeliratban helyes (az eredeti igealak: „obtineo”), továbbá hogy a noirmoutier-i síremléken a „bilincs” szó többes számban szerepel („vincula”).⁵

Lőrinczi szerint a síremléket 1973-ban helyreállították, de ez inkább csak állagmegóvás lehetett. A rossz minőségű, mállékony kő állapota a következő évtizedekben tovább romlott, és amikor 2011-ben a Kuncz Alapítvány kezdeményezte a felújítását, a munkával megbízott sírköves cég saját hatáskörben, restaurátor vagy műemlékes szakember megkérdezése nélkül úgy döntött, hogy a sírkő menthetetlen. A következő évben elkészült a síremlék újrafaragott másolata, és ez került a sírhelyre. Az eredeti síremlék sokáig a cég telephelyén kallódott, majd többszöri sürgetésemre sikerült elérni, hogy visszaszállítsák a temetőbe, és a Kegyeleti Múzeum bejárata melletti fedett helyen felállítsák. A lebontás előtti utolsó hetekben még készítettem róla egy fotósorozatot az eredeti helyén, ahol közel nyolcvan évig állt, majd 2013 márciusában sikerült lefényképezni a temetőbe való visszatérését is. A teherautóról való leemelésükor tört le róla az a tenyérnyi kódarab, amit azóta a dolgozószobámban papírnehezékként használok.

A sírhely, ahol az újrafaragott másolat áll,

⁴ Az avatásról a *Pesti Napló* 1933. június 25-i száma közölt részletesebb beszámolót. 51. m. 84. o.

a temetőre vonatkozó 2013-as, több száz síremléket felölelő műemlékké nyilvánításban is szerepel. Az eredeti javaslatba – amelynek egyik szerzője voltam – nem került be, mivel ez akkor készült, amikor a Kuncz-síremlék a kőfaragó-telephelyen állt. Mire a javaslatból rendelet lett, a hazai műemlékvédelem már a Belügyminisztériumhoz tartozott, ahol az illetékesek felvették a listára Kuncz Aladár sírhelyét is. Így történt az unikális eset, hogy műemlékké nyilvánítottak egy sírköves által faragott, alig egy éve készült szobormásolatot.

Az újrafaragott másolat egy szempontból lényegesen eltér az eredetitől. Ma már konszenzus van abban, hogy Kuncz Aladár születési éve 1885. Jancsó Elemér tette közzé a *Fekete kolostor* 1965-ös erdélyi kiadásának előszavában, hogy az író 1885. december 31-én, fél órával éjfél előtt született, de születését 1886. január 1-i dátummal anyakönyvezték. Korábban tehát ez a két évszám jelent meg születési évként. Meglepő módon azonban az eredeti sírkövön 1888-as születési év szerepel! A másolatra ugyanakkor a helyes évszám, 1885 került föl.

Az eredeti Kuncz-síremlék másik rejtélyét az adja, hogy alkotójaként a különféle feldolgozásokban két szobrász szerepel. Zádory Oszkár (valódi nevén Finta Gergely) szerzőségét támasztja alá elsősorban az, hogy a *Fekete kolostorban* ő a síremlék alkotója, és hogy szerencsés hazajutásuk után is kapcsolatban állt az íróval.⁶ A szobrász hagyatékában fennmaradtak a síremlékhez készített vázlatok, ezeket Egri Mária kutatta fel a túrkevei Finta Múzeumban. Lőrinczi László is említést tesz róluk, sőt közli az egyik rajzot.⁷ A síremlék felavatásáról ismert két egykorú sajtótudósításban is Zádory szerepel alkotó-

6 Egri Mária: „A »Fekete kolostor« szobrászművésze”. In: *A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve*, 8. 1969–70. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1969. 209–214. o.

7 l. m. 84. o., ill. 20. kép.

ként. A kérdést ezzel eldöntöttnek is nyilváníthatnánk.

A sírkő jobb oldalán azonban makacsul és jól olvashatóan ott áll egy szignó: PÁTZAY. Ennek nyomán a Kuncz-síremlék a temetővel és a Pátzay Pál életművével kapcsolatos szakirodalom nagy részében, valamint számos lexikonban is Pátzay-alkotásaként szerepel, ezzel szemben a Kuncz Aladárral kapcsolatos szakirodalom mindvégig kitartott Zádory szerzősége mellett.

Aligha túlzás kijelenteni, hogy ez az irodalmi legenda csak akkor lehet kerek egész, ha Zádory Oszkár a síremlék alkotója. Egy legendás könyv, amelyet kinyomtatva már csak a halálos ágyán vehet kézbe az írója. Egy legendás síremlék, amely éppen kitalálója sírjaként válik valósággá. Egy szobrász, aki elkészíti a képzeletbeli sírkövet a *Fekete kolostor* lapjain, majd a valódit Budapesten. A bizonyítékok Zádory mellett szólnak, de hogyan kerülhetett a sírkőre a Pátzay-szignó?

A temetőről a hetvenes-nyolcvanas években készült, a nevesebb sírokat felsoroló nyilvántartásban, ami jórészt lelkes helytörténészek tevékenységének eredménye volt, a Kuncz-síremlék Pátzay Pál műveként szerepel. Az adatgyűjtésben részt vett az akkori temetővezető is, akiről tudható, hogy néha nagyvonalúan kezelte a síremlékekre vonatkozó tényeket. Okkal feltételezhető, de persze nem bizonyos, hogy ő kezdeményezte az álszignó felvését. Nem hiszem, hogy hamisítani akart, inkább meg lehetett győződve arról, hogy a síremlék eléggé „pátzays” ahhoz, hogy akár Pátzay-mű is lehetne. A téves adat nyomtatásban elsőként 1990-ben, a Budapesti Városvédő Egyesület által kiadott temetőtérképen jelent meg, amelynek adatsora az említett nyilvántartásra épült.

Pátzay egyébként a harmincas-egyvenes években valóban számos nemes szépségű funerális művet készített. Nem hallgathatom el, hogy korábbi munkáimban én is őt jelöltem meg alkotóként, mert a szignó meggyőző bizonyítéknak látszott. Pedig feltűnhetett volna, hogy Pátzay szignói általában írott betűsek, ezzel szemben a Kuncz-síremléken nyomtatott nagybetűkkel szerepel a neve.

Tatár Sándor

MESSZE..., MESSZE...

(*ha tetszik*) Babits-változat

Lipcse elfelejt, München elfelejt, Párizs, Madrid elfelejt,
Lecco elfelejt, Heidelberg elfelejt, elfelejt Isztambul,
Miskolc elfelejt, elfelejt Sopron,
Pécs évszakokat vált (nagyasszony toalettet); fogalma sincs,
ki voltál, s Veszprém sem ráncolja viaduktját,
hogy színlelje legalább a
visszaemlékezés erőfeszítését.

Murten elfelejt – s, hogy nehogy kiskaput sejdítsünk,
elfelejt Budapest is.

(Tódítás! Felfuvalkodottság! Ahhoz egyáltalán
meg kellett volna jegyezniük.)

Én megjegyeztem őket. Noha az *emlék*, értelemszerűen,
kopik, mállik és kifakul, de – nem egy esetben –
nem okvetlenül a *kép*; ütős mankóim vannak:
fantázia, déja vu...

Mint te, meg te és mindannyian nyilván,
utcasarkokat, parkokat, rakpartokat,
kávéház-teraszokat hurcolok
magammal, s mindez meg se kottyan.

A helyszínek azonban elfelejtettek már, s hogyan is hihetném,
hogy van ember rajtam kívül, akinek
nem ugyanazok nélkülem, mint velem voltak. – Én ellenben
jelentős részben ők (e helyszínek) vagyok.

Igazságtalan ez az aszimmetria.

De te, Barátom, ki mernéd-e
jelenteni: az ő oldalukon a fölény?

E „megfontoláshorizontban” különös színezetet nyer
az egyed halála. Volt (mondjuk) bécsi Operája,
amszterdami örömnegyede, egri vára,
1 órásbolt-kirakat Genfben, Rómában 1 dómlépcsője,
egy kis, zöldes visszfény lebegtette hídja Velencében,
1 burek-bódéja egy belgrádi piacon.
Most mindezt gyászoljuk veled?

Avagy találkozott már közületek valaki
gazdátlaná váló metrómegállóval,
teázóval, szobros kúttal, akit
majd szétvetett a feszültség: ment volna
odaát, gazdája után?
vagy az elárvultság könnyeit leplezendő pislogó
világítótoronnyal a szeles északon?

EZERKILENC SZÁZ- TIZENÖT

„...a katonák egy kissé meghökkenve visszaültek a vonatba. Tizenöt deka ementáli sajt helyett itt van a nyakukon az olasz háború.”

(Jaroslav Hašek)

Hát nem mentek haza, pedig a levelek már jócskán lehullottak. Mi több, a fák, bokrok újra levélbe borultak. Majd a levelek megint lehullottak. Ahogyan ez így szokás.

Pontosabban volt, aki hazament. Sebesülten, rokkantan, egy életre megnyomorodottan. Nem annyira hősi körülmények között, amiként korábban azt talán ő maga is gondolta. Aki meg még – ki tudja, meddig – életben maradt, kevés, talán eszement kivételtől eltekintve alighanem szintén nem érezte magát már különösebben hősnak. Odakint, a fronton. Itt van mindjárt ez a katona, ez a fiú, ránézésre nemigen lehet több húsnál. Kicsit ugyan csalok, mert nem tudom, melyik évben készült a fénykép, de tulajdonképpen mindegy is. Az 1915-ös esztendőben már jócskán beindult a háború a maga totalitásában: a németek meghirdették a korlátlan tengeraltjáró-háborút, Ypres-nél bevetették a harci gázt, az oroszok elfoglalták Przemyslt, hadba lépett Bulgária és Olaszország. Kezdetét vette az isonzói csaták véget érni soha nem akaró sorozata. Törökországban pedig értelmiségiek kivégzésével kezdetét vette az örmény népirtás.

Amit a nem is olyan rég még lelkes tömegek elképzelni sem tudtak, a hátország is

érezni kezdte a háború hatásait. Gabonazárlat, kötelező állami felvásárlás, effélék. Élelmiszerpótlékok az igazi élelmiszerek helyett. Egészségügyi indokokkal bevezetett húsmentes napok. (Nem mintha 1915-ben annyira természetes lett volna, hogy minden család asztalánál naponta húsételt terítettek volna ebédre, és nem mintha ez 2015-ben amúgy már annyira természetes lenne. Nem, nem a vegetáriánusokra meg az egészséges életmód híveire gondolok most. Hanem másra. Egy afféle, ugyancsak keserű jubileumra, de ez itt mellékszál.)

A legfurcsább talán, hogy a nagyokosok, vagyis a háborút kirobbantó hatalmasok is érzékelnéi kezdtek, hogy valami változóban van vagy változóban lesz, hogy bizony a háború utáni világban nem fog működni a nagyhatalmak oly pompás játéka, amelyben az együttműködésre, a kényszerű együttműködésre alapozva igyekeznek megakadályozni az erőegyensúly felbillenését. Ami persze korábban is fel-felbillent, ilyenkor vált „szükségessé” egy kis háborús korrekció. Ekkor persze még senki nem gondolt arra, hogy bármelyik korábbi nagyhatalomnak megszűnne ez a státusza, nem is igen törekedtek arra, hogy megszűnjék, de azért már elkezdtek játszadozni a határokkal. Ebben az évben alakult meg például az úgynevezett Jugoszláv Bizottság. Az antantnál azért Ausztria–Magyarország jövőjét illetően valamit már sejtettek. Sejtettek amúgy valamit a németek is. Friedrich Naumann nevezetes *Mittel-Europa* című művében, amelyben lényegileg egy vámuniót, egy Németországtól Törökországig terjedő államszövetséget vázol fel a háború befejezését követő időszakra (amit természetesen a németek és a szövetségeseik nyernek meg), Ausztria–Magyarország nagyhatalmi szerepe ugyancsak csökken.

Azt pedig végképp senki nem sejtette, hogy Oroszország nem is olyan hosszú idő múlva Szovjetunió lesz. Legkevesbé vélhetőleg maga a cár nem.

De akárhogy, a háború azért mégsem ez. Ez legfeljebb az, amit jobb híján nevezzünk történelemnek. A háború, az a „modern” tö-

megháború, amely 1915-re a maga teljességében kibontakozott, valami más.

Itt van ez a fiú. Ez a katona. Mondjuk, húsz éves. Őrségben áll, nyilvánvalóan valami rettenetesen fontos katonai objektumot őriz. Sehol nincsenek levelek. Lehullottak, ő pedig nincs otthon. Valahol máshol van, hogy hol, azt nem tudom, de egészen biztosan nem ott, ahol amúgy lenni szeretne. Nem túl hősies, nem túl lelkes tekintettel néz bele a fényképezőgépbe. Mondjuk azt, hogy húsz éves. Egyedül van, teljességgel egyedül. Nem csak a képen. Hanem úgy egyáltalán. Ő, igen, ez a fiú, aki, mondjuk, húsz éves, most akkor százhusz éves lenne, egyedül van a világmindenségben. Ahogy belenéz a fényképezőgépbe, talán az jár a fejében: itt vagyok, őrzök valami büdösséggel teli küblit, pedig nem itt szeretnék lenni, hanem valahol máshol. Mindegy, hogy hol, de valahol máshol. De mégis itt vagyok, állítólag itt kellennem. Most húsz vagyok. Leszek vajon harminc is? De érdekel engem az az isten és az a haza, aminek a nevében ideállítottak? Az a császár? Az a király? Érdekel engem? Belenézek abba a fényképezőgépbe, mert a kapitány úr fényképez. A legszívesebben persze azonnal ledobnám ezt a nyavalyás puskát és elrohannék, haza, a kedvesemhez, de a kapitány úr akkor nem fényképezne. Akkor előhúzná a pisztolyát, és főbe lőne. Azért születtem én, hogy főbe lőjön a kapitány úr, vagy ha nem, akkor a következő srappnel vigye le a fejemet? Vagy ha a következő nem is, akkor a negyvenedik, és addig éljek még két hetet? Azért, hogy szuronyt szúrjon a hasamba egy muszka? Vagy én szúrjam a szuronyomat előbb az ő hasába, ha szerencsém van? És hány muszkával lesz szerencsém? Szerencse az egyáltalán, hogy szuronyt szúrhatok a hasába, mielőtt még ő velem ugyanezt csinálná? Tényleg ezért születtem?

Itt van ez a fiú, ez a katona. Magányosan. Ugyanilyen magányos lenne egy lövészárokbán, ezredmagával. A háború ugyanis ez: a magányosság és a halál. A magányos halál, amit minden egyes megölt katonának hálnia kell. Nem a (dicső) történelem. Nincs semmi dicsőségesség benne. Nincsen benne nemzet,

nincsen benne isten. Benne van viszont a halálfélelem, és minden emberségét megőrzött emberben benne van az öléstől való félelem.

Itt van ez a fiú. Ő maga a háború. Mondjuk, húsz éves. Lett vajon harminc is?

Az előző évben, 1914-ben a magyar futballbajnok az MTK lett, az első osztályból a Nemzeti SC esett ki. 1915-ben a futballbajnokságot már nem rendezték meg.

1915

Az orosz futurizmus „utolsó békeéve” – legalábbis Benegyikt Livsic vélekedése szerint, aki *A másfélszemű íjász* című memoárjában a mozgalmat a Hilea-csoport működésével azonosította. Sok szempontból jogosan és logikusan. Hiszen a nevet is ő maga adta a társaságnak, amely 1908-ban – más adat szerint 1909-ben, illetve 1910-ben – a Burljuk testvérek meghívására jött össze a család Herszon közeli csernyankai birtokán. Ez volt, a legendák szerint, a szkíták szent ligete: Hilea – Hérodotosz leírása alapján. A találkozó oka pedig az volt, hogy összeállítsák Velimir Hlebnyikov verseskötetét azokból a fecnikből, amelyekre jártában-keltében szüntelenül írta, s amelyeket a Burljuk fivérek egy kosárban gondosan összegyűjtöttek... Az öt alapító a három Burljuk testvér, Hlebnyikov és Livsic volt. Hozzájuk társult Vlagyimir Majakovszkij, Alekszej Krucsonih, Jelena Guro, Mihail Matyusin és Olga Rozanova. Kisvártatva a társaság már – a másik, magát egofuturistának nevező irányzattól elválasztandó – kubofuturistaként azonosítja magát, de Hlebnyikov javaslatára a *leszisták* („bugyettlánye”) nevet is használják.

Érdekes és fontos volna az 1910–12-es évek irodalmi és más termését (kiállítások, akciók, manifesztumok) legalább megemlíteni, hiszen e korszak magyarországi recepciója rendkívül esetleges és hiányos, nem beszélve a műfordításokról és szövegkiadásokról; azonban meg kell elégednünk azzal, hogy az *Ítések ketrece* („Szadok szugyej”) második kötete mellett ekkor jelent meg a *Pofonütjük a közízlést* („Pocsocsina obszsesztvennomu

vkuszu”) című manifesztum, a *Döglött hold* („Dohlaja luna”) és a *Hármak szertartáskönyve* („Trebnjik trojih”) című antológia.

Ez a csoport oszlott föl 1915 nyarán.

A háború... Az orosz futuristák viszonya rövid idő alatt sokat változott hozzá. A „tiszttótűz” mítosza – noha megérintette őket – hamar kialudt; Marinettiékkel ellentétben, akik a háborúban a gépek, a technika, a sebesség megtestesülését és kiteljesedését csodálták. Az oroszok másféle, lényegileg eltérő *futurum*-eszményt követtek. Majakovszkij az *én, az egyén, a személyiség, a szubjektum* szabad akaratát, szabad megvalósulását hirdette, Hlebnyikov és Krucsonih pedig – egymástól eltérő módon ugyan, de lényegében azonos indíttatásból – az *ósiség, őstudás, ősmítosz, ősnyelv* újjászületését szorgalmazta. A „tiszttótűz” a *szubjektumon* és a *közös énen* belül izzott fel, a társadalomra, a külső valóságra elsődlegesen a hatását kívánta kiterjeszteni.¹

1915 szeptemberében Majakovszkijt behívják katonai szolgálatra, de Gorkij közbenjárására nem a frontra vezénylik, hanem egy Pétervár melletti katonai iskolába küldik autószerelő-tanoncokat oktatni. Hlebnyikovra 1916. április 8-án kerül sor – mint korábban katonai szolgálatot nem teljesítő személyt, a milíciához sorozzák be. Megbetegszik, de csak a barátai és rokonai segítségével kerülhet Asztrahánba, ahol a szülei élnek, gyógykezelésre.

Krucsonih elmenekül. A mozgósítástól való félelmében a Kaukázusba utazik és rajztanári

¹ Filippo Tommaso Marinetti 1914 januárjában érkezett Moszkvába, s onnan Pétervárra utazott. A látogatás mintegy három hétig tartott, január 27-től február 14-ig. „Az olasz futurizmus vezérének megérkezését megelőzte Larionov nyilatkozata, aki szerint a futurizmus pápáját legjobb volna záptojással megdobálni, mert megtagadta korábbi elveit. (...) Az olasz futurizmus vezéré az orosz újságok ünnepeit, idézték botrányos kijelentéseit, melyek szerint szét kell zúzni a múzeumokat és könyvtárakat, csámcsogtak nőellenes és sovinsizta megnyilvánulásain. Ugyanakkor példának állították az orosz futuristák elé, hogy nem festi az arcát, és nem lármázik. (...) Krucsonih visszaemlékezéseiben egyébként az a tény is szerepel, hogy az orosz futuristák tiltakozó nyilatkozatokat küldtek a különböző újságoknak (...): »Az olasz futuristákkal a néven kívül nincs bennünk semmi közös, hiszen manapság Olaszországban a festészetben siralmas a helyzet – nem lehet összehasonlítani az utóbbi öt esztendő kiemelkedő, dinamikusan lüktető, orosz művészeti életével. A költészetben pedig a fiatal orosz irodalom útját az orosz nyelv történetileg elkülönült, a gall medertől függetlenül fejlődő rendszere határozza meg. Arról, hogy bármiben is utánoznánk az olaszokat (vagy ők minket), szó sem eshet.«” – írja Szőke Katalin *A másfélszemű íjásról* közölt recenziójában (*Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 2010/3. 420–428. o.).

állást vállal egy leánygimnáziumban. 1916-tól 1919-ig Tifliszben (Tbiliszi) él, és a grúz Futurista Szindikátus tagjaival együtt fejleszti tovább az *önértékű szó tárgy nélküli, értelmén túli* költészetét.

De a Hilea szétesését nem csak a háború magyarázza.

1915 decemberében jelenik meg a futuristák utolsó almanachja, a *Bevette – Futuristák dobja* („Vzjal – Baraban futurisztov”; talán találóbb fordítás lenne: *Hódított – Futurista dobverés*). A kötet szerzői: Paszternak, Aszejev, Hlebnyikov, Kamenszkij és az irodalomtudós Sklovszij. A bevezető cikket a futurizmus haláláról Majakovszkij írta *Egy csepp kátrány* címmel.

„A halál éve ez az év: az újságok nap mint nap hangos jajveszékeléssel siratnak el valamely idő előtt jobblétre szenderült, tiszteletreméltó személyt. Sűrű könnyhullatás közepette búcsúztat el az apró betűs rovat mindennap egy tucat nevet; viselőik Mars áldozatává lettek. (...) Ezért különösen kellemetlen látni, hogy ez a bánattól kifinomult sajtó olyan illetlen vidámságot áraszt egy engem nagyon közletről érintő halál alkalmával.

Mikor a halottaskocsi elé fogott kritikusok végighúzták a futurizmus koporsóját a besározott úton – a nyomtatott szó útján, az újságok hetekig biztatták őket: »Gyí te, húzd csak, húzd!« (S ehhez még a publikum rettenetes izgatottsága: »Meghalt a futurizmus? Csak nem. Hogyan?«)

Igen, meghalt.

Egy éve már, hogy helyette, a tüzes szavú helyett, aki az igazság, a szépség és az őrszoba között lavírozott, az előadótermek színpadán (...) laposabb logika az úr...

Uraim! az nem lehet, hogy nem sajnálják ezt a kótyagos, bolondos, hibbant, a kamaszkor viharát élő, kissé buta, kissé kulturálatlan, de mindig, ó, mindig bátor és lángoló legényt. (...) Nos, én magam sem nagyon sajnálom a megboldogultat, igaz, más megfontolásból. (...)

A futurizmus halálos szorítással bevette Oroszországot. (...) A futurizmus meghalt mint külön csoport, de szétaradt valamenyünkben. De ha a futurizmus mint a kivá-

lasztottak eszméje meghalt, akkor nekünk nem kell többé. Programunk első részét, a pusztítást bevégzettnek tekintjük. Ezért ne csodálkozzanak, ha ma kezünkben a bolond csörgője helyett az építőmester tervrajzát pillantjuk meg, és ha a futurizmus hangja, mely tegnap még lágy volt a szentimentális álmodozástól, ma az igehirdetés érhangján szól.”²

A futurizmus halálát és Majakovszkij „beismerését” azonnal „jóváhagyja” az irodalmi sajtó is: a kor elismert költőnője és kritikusa, Zinaida Hippiusz, a filozófus Dmitrij Merzskovszkij felesége, az orosz szimbolizmus egyik alapítója szerint mindez „az ő korábbi ösztönös gyűlöletüket igazolja”.

Milyen különös ez is. Nyikolaj Gumiljov, az orosz szimbolizmus végórát érzékelve, két esztendővel korábban, 1913-ban írta le: „A szimbolizmus túljutott fejlődésének csúcán, és most hanyatlik. (...) [S]zimbolista művek már szinte meg sem jelennek, és ha megjelennek is, rendkívül gyengék még szimbolista szemmel nézve is; hogy egyre gyakrabban követelik a még nemrég vitathatatlan értékek és tekintélyek felülvizsgálatát; hogy megjelentek a futuristák (...) és egyéb hiénák, akik mindig feltűnnek az oroszán nyomában.”

De nemcsak az a különös, hogy a szakadár szimbolisták (akmeisták) által eltemetett szimbolizmus képviselője gúnyolja a haldokló futurizmust, hanem az is, hogy a *Vzjalban* publikáló Paszternak már ekkor is közelebb áll az *akme* ideájához (ifjúkorában a család gyakori vendége volt Rainer Maria Rilke), mint a kubofuturizmus nyelvéhez és formáihoz.

S tovább: meglehet, hogy amikor orosz futurizmusról beszélünk, megtévesztenek bennünket maguk a tények: a Hilea, az antológiák, a kiáltványok és a fellépések, a magatartások, és minden külsőség, amely a szerepléseiket kísérte. Kornyej Csukovszkij említi a Majakovszkijról szóló memoárjában, hogy „1913 telén a vurstliban (...) Hlebnyikovval és más *jövőpártiakkal* Majakovszkij

² Kertész Judit fordítása.

Vlagyimir Majakovszkij című tragédiáját néztem, melynek főszerepét ő maga játszotta. A színház zsúfolásig megtelt. Az emberek óriási botrányra számítottak, azért jöttek el, hogy szörnyülködjenek, felháborodjanak, öklüket rázzák, fütyüljenek – és ehelyett szomorkás, lírai hangot hallottak a színpadról...” Meglehet, hogy „az igazság az, hogy a futurizmus Oroszországban nem annyira iskolák és mozgalmak története, hanem személyiségeké” – írja Nina Gurjanova a *Szerencsejáték anarchista módra – A korai orosz avantgárd*³ című értekezésében.

Természetesen van (volt) értelme a Marietti képviselte olasz, illetve az orosz futurizmus elkülönítésének – hozzátevé, hogy az 1914-ben sebtében megfogalmazott elhatárolódások érvelése meglehetősen általános és elnagyolt. Még fontosabb lenne viszont magán az orosz futurizmuson belül elvégezni a markáns, lényegi, a költészet-, művészet- és világszemléleteken alapuló megkülönböztetéseket. Ehelyett azonban a magyar irodalmároknak és olvasóknak torzképek élnek magáról Majakovszkijról is, nem beszélve arról, hogy Hlebnyikovról alig valamit, Krucsonihról semmit, Kamenszkijről, a Burljukokról, Livsicről, Guróról, Matyusinról, Tyerentyevről, Ekszterről és az ukrán és grúz futuristákról még annyit sem tudunk.⁴

Majakovszkij valójában nem volt futurista. Lázadó volt, világhódító szegénylegény, szakadár, népi hős – nevezzük akárhogy is ezt az orosz irodalomból is jól ismert alakot. Az ötvenedik életéve felé közeledő Makszim Gorkij a „viharmadarát” látta és rajongta benne („Felolvastam neki a *Felhő* részleteit. Az elérzékenyült Gorkij egész mellényemet telesírta. Verseimtől megfájdult a szíve” – írja a költő az *Én* című önéletrajzában). Az öreg,

már hetven fölött járó Ilja Repin pedig azt a lázadó fiatal „peredviznyiket”, új utat törő fiatal művészt becsülte benne, aki ötven esztendeje maga is volt. „»Ne vegye rossz néven, de becsületszavamra mondom, maga aztán álmában sem volt futurista!« Majakovszkij mérgesen felmordult. Néhány nap múlva azonban, amikor Repin ismét eljött hozzám és észrevette nálam Majakovszkij rajzait, még határozottabban megismételte ítéletét: »Vérbeli realista. A természettől lépésnyire sem tágit – és átkozottul eltalálja a jellemet.« (...) Ez 1915 júniusában történt” – olvasom Csukovszkijnál. Innen vezet az útja a hileásokkal való szakításig, s rögtön utána – Oszip Briken keresztül – a különböző baloldali, később forradalmi társaságokon, ideológiákon és praxison át az öngyilkosság felé.

A két legfontosabb költő, Alekszej Krucsonih és Velimir Hlebnyikov egy hallatlanul termékeny ambivalenciában ismerték föl a „futurizmus” lényegét: az *újrakezdsben*. Az elemi jelekből, összefüggésekből, ezek fölismeréséből és megszerkesztéséből származó *metafizikai újra-fölépülésben*. Nem véletlenül.

Összeomlás után – ha Európát ez az állapot jellemezte a huszadik század elején, a két grandiózus szellemi építmény, a romantika és a realizmus hitbéli és közösségi kudarcát követően, ez a megállapítás többszörösen érvényes Oroszországra, amelynek már a romantikus és realista irodalmi hagyománya sem más, mint összeomlások drámai lenyomata (Gogolt Andrej Voznyeszenszkij „a futuristák titkos kútfőjének” nevezi). A századvégtől kezdve Európát két nagy fejlődési irány határozza meg: a technikai és a metafizikai. A művészetekre mind a kettő döntő hatással van, amiként ez fordítva is igaz; a művészi keresés, kutatás, jelteremtés analízise a filozófiai és a tudományos fejlődés számára örökös kihívás. Mindezekhez társul a vallás, amelynek fogalma kitágul és bonyolult rendszerekben rétegződik egymásra. Ám ennek az összes metafizikai térnek föllelhető a közös eleme: a *kezdet*, az *ős*, az *eredet*, az *origó* keresése, de legkivált létezésének föltételezése, sőt tudata. A mélystruktúrák fölismerése az európai századelő

3 *Gambling Anarchically – The Early Russian Avant-Garde*. Anarchist Developments in Cultural Studies. Art & Anarchy, 2011/2.

4 Az *Orpheus* folyóirat 1992/2–3. számában megjelent néhány oldal Krucsonih és Hlebnyikov litografált könyveiből: *Játék a pokolban*, *Te li le*; a Kráter Kiadó *Tükrök kacagása* címmel publikálta Hlebnyikov poémáit; a *Nagyvilág* folyóirat vissza-visszatért a századelő orosz költészetére; Weöres Sándor Hlebnyikov-műfordításai a *Merülő Saturnusban*, valamint Szilágyi Ákos fordítói (Hlebnyikov: *Zangezi*) és teoretikusai, mi több, előadói aktivitása javítanak ugyan a lehangoló összképen, de mind együtt sem képesek valódi alapot adni az összehasonlító elemzéseknek.

szellemi/művészeti törekvéseinek talán legmeghatározóbb igénye.

„Az avantgárd nem más, mint a szent együgyűség művészete, mely tudatosan törekszik esztétikai arculatának eltorzítására, lealacsonyítására, egészen odáig, hogy a szobor helyett a vécécsészét teszi meg kiállítási tárgynak, s a szépen kimunkált és mély értelemmel felruházott rímek helyére az együgyű és torz »dür bul scsül ubescsur« kerül. Teljesen egyértelmű, hogy a szent együgyűség e formája antiesztétikai, pozitív megközelítésben pedig vallási jelenség. (...) Természetesen az avantgárd nem feltétlenül tudatosítja e vallásos célt, hiszen mégiscsak megmarad művészetnek, s csak az esztétikai minőségek lehántásának gesztusában mutatkozik meg esztétikán túli természete. A vallásos

Jelena Guro

FINNORSZÁG

Ez-e? Nem-e?
Susog – susog a fenyves
Anna – Marija, Liza – nem?
Ez-e? – Tó-e?

Lulla, lolla, lalla-lu,
Liza, lolla, lulla-li.
Susog – susog a fenyves,
Tyi-i-i, tyi-i-u-u.

Erdő-e, – tó-e?
Ez-e?
Eh, Anna, Marija, Liza,
Hej-tara!
Tyere – gyere – gyere... Hu!
Hole-kule-nee.

Tó-e? – Erdő-e?
Tyio – i
vi-i... u.

(Troje, 1913)
BAGI Ibolya fordítása

Velimir Hlebnyikov

BÓBEÓBI

Bóbeóbi, ajak óbégat,
Veeómi, szem óbégat,
Pieeó, szemöldök óbégat,
Lieeej-ó bég a külső,
Gzi-gzi-gzeó, vasban ógat,
Minden gondolatszövés vásznán
Tartamon kívül él az arc.

TURCSÁNY Péter fordítása

RÖHÖGTETŐ BÚVIGE

Hej, röhhenni röhögők!
Röhhenteni, rötyögők
Mit röhéceltek röhizve, mit
röhékeltek röhögve?
Röhhintsetek rá rötyögve!
Hej, röhögtető röheje röhejes
röhécelőknek!

Hej, röhögd ki röhögését röttyintő
röhöncsölőknek!
Röhökki! röhökki!
röhögj, röhhinta, röhikézz, röhögőzz!
Röhögnökök, röhögnöncök!
Hej, röhhenni, röhögők!
Röhhenteni, rötyögők!

TELLÉR Gyula fordítása

elem ez esetben nem az önmeghatározás célkitűzésének része, hanem az önmegtagadás momentuma, ezért az avantgárd nem is vállalja a vallási próféciaát” – írja Mihail Epstein *Az avantgárd és a vallás* című esszéjében,⁵ az avantgárdot a révülettel, a mágiával, a sámán-léthez közeli módosított tudatállapottal ronokítva. Látható ellenszenvével együtt is van benne igazság, kivált ha a két költő közül elsősorban Hlebnyikovra gondolunk. De mennyivel érzékletesebben, tehát pontosabban fogalmaz Károlyi Amy: „Az avantgárd, úgy vélem, az őseemberrel kezdődött. Az első fadarabbal, mellyel ki tudja, milyen okból vonalakat (jeleket?) húztak a porba. Ezek a vonalak nagyon fontosak. Részben a mozgás (mozgatás?) öröméhez tartoznak, másrészt, akarva, nem akarva értelmet nyerne, legalábbis esztétikait. A pont, a kör, a félkör, a vertikális vagy horizontális vonal, a kacskaringózás, a keresztbe tett ágak lassan átváltoznak jelekké, holddá, nappá és hullámmokká, emberfejékké és szemekké, dárdákká és keresztékké, és igen – kunyhóbejáratokká, a születés és eltávozás jeleivé. Hároméves gyermekeink avantgardisták.”⁶

Ennek az ő- vagy ősiségkeresésnek az orosz avantgárdban nem csupán szimbóluma, egyenesen ikonja a „*zaum*”, a *zaumnij jazik*, az „értelmen túli nyelv” – amelynek kutatása Krucsonih és Hlebnyikov költészetének gerincét alkotja, s jelenléte költői életművük szinte teljes egészét uralja. Krucsonih tömör megfogalmazása szerint „a szó átfogóbb, mint a jelentése. A szó – és az azt alkotó hangok – nem megkurtított gondolat, nem pusztán logika, hanem mindennekfelett az értelmen túli (misztikus és esztétikai) komponensek”. Ettől persze még igaz lehetne, amit Hetényi Zsuzsa mond: „Az abszurd egy sajátos válfaja az értelmen túli nyelv, az orosz avantgárd *zaum*, (...) [amelyben] még van két menekülő útvonal: az egyik az értelmetlen nyelv játékos felfogása, a másik a transzcendens jelentés tulajdonítása annak, amiben

értelmetlenség helyett elrejtett titkot akarunk sejteni.”⁷ És még igazabb, amit Nemes Nagy Ágnes ír: „A szavak hangzása. A hangzás milyensége. Ez a mi örökös, titkos manipulációnk. A versíró úgy csörgeti markában a szavakat, mint a gyerek szokta a kavicsot, és teljesen tőle függ, hogy briliánsok csörgetését hallja-e, vagy folyami sóderdarabokét. A szavak hangzása szép. A szavak hangzása csúnya. (Ami bizonyos szempontból egyre megy.) A hangzás kifejező értéke nemzetközileg is magasan jegyzett. Mélységesen megértem én a lettristákat, a konkrét költőket, az »értelmen túli« nyelv művelőit, a zenére vagy zörejre törekedők bármilyen ambícióját. A hangzási eszperantó micsoda reménye, a mélytudat földi egyezségének micsoda hite vezérli őket. Csak hát...”⁸

Bókay Antal tárgyyszerűbben fogalmaz: „A forma, a maga igazi általános lényegiségében (...) megragadhatatlan, csak az egyes formák elkülönítése, specifikálása lehetséges. Az eredendő, a létet rendező alapforma voltaképpen kimondhatatlan, mítosz, de mindenkor, minden igaz irodalomhasználat alkalmával titokban jelen lévő, mindig megmutató elv. Ezt az elvet nem lehet önmagában, közvetlenül elemezni, mert mintegy életünk élményeiben mutatkozik meg, más szóval: nyomot hagy. (...) Az orosz formalisták ezért egy metaforát, egy mítoszt szerkesztettek az alapforma fogalmának megértésére. Ez a mítosz a *zaum*, az »értelmen túli nyelv«. (...) A futuristák a *zaum* jelenségét vélték fölfedezni a gyermeknyelvben, a vallási szektariánusok érthetetlen, zavart nyelvében, »a Szentlélek nyelvében«. A *zaum* az a nyelv, amely tökéletesen elvesztette kapcsolatát a jelentéssel, a valamire való vonatkozással, tiszta formává vált; zenévé lett.”⁹

Hogy ezek a közkeletű, hol homályosabb, hol pregnánsabb definíciók mennyire idejét-

5 Mihail Epstein: „Az avantgárd és a vallás”. In uő: *A posztmodern és Oroszország*. Európa, 2001. Bagi Ibolya ford.

6 Károlyi Amy: „A szörnyeteg koporsója. Weöres Sándorról”. *Holmi*, 1990. szeptember.

7 Hetényi Zsuzsa: „Előszó – Egyedül a végtelenben, avagy a gyilkos uborka. Danyiil Harmsz (1905–1942) írásai elé”. In Danyiil Harmsz: *Esetek. Válogatott írások*. Typotex, 2013. 15. o.

8 Nemes Nagy Ágnes: „Szó és hangzás”. In uő: *Szó és szótlanság*. Magvető, Budapest, 1989. (Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Irodalmi Akadémia archívuma, 536. o.)

9 Bókay Antal: „Az orosz formalizmus – A forma elmélete: a *zaum* mítosza és a domináns fogalma”. In uő: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Osiris, 2006.

múltak, illetve hogy csupán a magyar szlavisztikában és irodalomtudományban jelenvalóak, arra egy anekdotikus példa nem elegendő – de mivel megrendítő erejű, mégis föl idézem.

„A költészet sokszor hagyta el a szavak jelentésségének elvét, hogy csupán hangként létezzék. Így volt ez különösen az orosz futurizmusban (...) és a dadaizmusban. (...) A »zaumnyik« szöveghez rejtett jelentés is társulhatott. Lásd az orosz futurista, A. Krucsonih *Viszoty (Vszelenszkij jazik)* című, magánhangzóból álló versét: »е у ю / и а о / о а / о а е е и е я / о а / е у и е и / и е е / и и ы и е и и ы«. Az idős költő a hatvanas években e sorok írójának elárulta a »zaumnyik« vers titkát: a művet a *Hiszkegy* orosz szövegének magánhangzói alkotják: »Vjeruju vo Jegyina vo Boga Otca Vszjegyerzsityelja Tvorca Nyebui i Zemlji Vigyimym Zse Vszjem i Nyevigyimym» – írja modern költészettani munkájában Zdeněk Mathauser.¹⁰

Ám az orosz és az európai irodalmi műhelyekben évtizedek óta folyik az „értelmen túli nyelv” szemantikai, szemiotikai és poétikai vizsgálata. Gerald Janecek *Az értelmen túli költészet az orosz futurizmusban*¹¹ című értekezésében Hlebnyikov és Krucsonih számtalan vers- és szövegalakzatát, trópusait veszi részletes vizsgálat alá, s tárja fel a korántsem csupán tudatalatti, mi több, hallatlanul tudatosan képzett összefüggéseket.

Az irodalmár-olvasók és az elemzők, ha egyáltalán keresték, a nyelvhez való viszonyukban lelték föl a különbségeket Hlebnyikov és Krucsonih között. Eszerint Hlebnyikov az ösztönös, a szójelentések tartalmi és a szóhangzások érzéki rétegeit egymásba hajlító eljárások mestere, míg Krucsonih az analitikus, szinte laboratóriumi körülmények között kísérletező költő. Duganov Hlebnyikov költői művészetéről¹² egyetlen négysoros versének analízise révén nem csupán ezt a nézetet erősíti meg (a földi, az égi és a napszféra

meghatározásával), de a fonetikai struktúra zártságát és a matematikai rendszer változásait is kimutatja.

A mozgalom, pontosabban Krucsonih és Hlebnyikov legmarkánsabb, reprezentatív megjelenési formája a litografált kiadvány, a kézi munkával elkészített könyv volt. Ezek a – technikai paramétereiknél fogva érhetően – kis példányszámú, műtárgy érvényű „nyomtatványok” jobbára egyetlen művet, versciklust vagy poémát, esetenként közös szövegeket tartalmaztak, rajzolt-kézírási formában, festőművészek, grafikusok közreműködésével.¹³

1915-ben ennek mind nyoma sincs szinte már. Megjelenik két almanach, a *Múzsák tavaszi ellenügynöksége* (Весеннее контрагентство муз) és az *Íjász* (Стрелец), de már korántsem „tiszta futurista” tematikával és szerzőkkel, s legkivált nem a kézművesség igényével;

13 „Könyvművészeti kísérletek festők és költők termékeny együttműködését eredményezték. A tipográfiai tervezésben olyan művészek működtek közre, mint Larionov, Filonov, Goncsarova, Rozanova, Malevics. A kötetek vizuális arculatának kialakításakor messze nem figyelembe vették a kézírásokra jellemző hangulati többletjelentést, igyekeztek kihasználni azt. A betűk grafikai megformálásában az orosz művészetre, a középkori kéziratok könyvekre is támaszkodtak. (...) Az agy által vezérelt kézírás alakításában a tudatos és a tudattalan lelki történések egyaránt szerepet kapnak. A futuristákat elsősorban ez utóbbi érdekelt, az a kérdés foglalkoztatta őket, hogy miként lehet az átélt, nem az anyagi világhoz kötődő tapasztalatot, élményt érzéki formába önteni. (...) Mind a költészet, mind a festészet terén megfigyelhető a művészeti határok feszegetése, a hagyományos ábrázolás tárgyiasító kényszerétől való menekülés: míg a festészeti ábrázolás a jelszerűség, a betű tárgy nélküli szimbolizmusa felé közeledett, addig a költői nyelv megújítói a nyelv előtti, racionalitáson túllépő eredőket keresték.

A *Játék a pokolban* (Игра в аду), a *Régi szerelem* (Старинная любовь) és a *Világavégéről* (Мирсконца) [című] kötetek kézi technikával készültek, a rajzok mellett a kézírás is litografált. Az illusztrációk pedig hol a népi művészetre, a lubok tradícióra, hol a gyerekrajzokra, hol pedig az absztrakt rajzokra emlékeztetnek. A műalkotás véletlenszerűségét, esetlegességét, a keletkezés folyamatszerűségét a nyomdahibák, elírások, kihúzások és javítások érzékeltetik. (...) A kézírás sem kalligrafált, hanem inkább kapkodó, sietős, a betűk változatos méretűek, kevésbé megformáltak, s nem egységesek, néha különböző irányba dőlnek, hol kereknek, hol szögletesnek, mentesek minden díszítő huroktól és kacskaringótól. Ebben is tetten érhető a pillanatnyiség, a keletkezés, a születés pillanatának a megragadás[árja] való törekvés. (...) A futurista könyvek tere nem egységes és összefüggő, hanem erendően szétteredezett, a sorok közti távolság változó, az üres helyek esetlegesen jelennek meg. A szöveg és a rajz elhelyezésében is az asszimetria [sic!] dominál, az illusztrációk néha bekúsznak az írott szövegbe. Értelemszerűen ezeknek a könyveknek a befogadása sem lehet hagyományos. Nem a jelölő és a jelölt közötti racionális kapcsolatok lineáris felfejtésén alapul, hanem fontos szerephez jutnak az érzéki, nem racionalizált benyomások, a pillanathoz köthető testi tapasztalatok” – idézem hosszabban Kalafatics Zsuzsanna tanulmányát („A kézírás és a kéziratok könyvek szerepe az orosz modernség kultúrájában”. In Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna szerk.: *Szin – játék – költészet. Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*. Partium Kiadó–Protea Egyesület, Budapest–Nagyvárad, 2013. 412–413. o.).

10 *Estetika racionálního zření* („A racionális észlelés esztétikája”). Karolinum, Prága, 1999.

11 *The Transrational Poetry of Russian Futurism*. San Diego State University Press, 1996.

12 R. V. Duganov: *Kratkoje iszkusztvo poezii Hlebnyikova*. Izvesztijija (Szerija lityeratury i jazyka, 33. köt., 1974/5.).

valamint decemberben a harmadik, a – nem lehet jól, a lényegét érzékeltetően lefordítani – *Elvette. A futuristák dobja*,¹⁴ benne a már idézett Majakovszkij-cikkel, az *Egy csepp kátránnyal*, amelyben halottnak nyilvánítja a futurizmust.

De hogy lényeges, mi több, alapvető események, jel és nyom nélkül ez a „kifutó” év se múlhasson el: Hlebnyikov, aki évek hosszú során át tanulmányozta a háborúk törvényszerűségeit, az esztendő végén könyvben¹⁵ összegzi számelméleti következtetéseit. Még izgalmasabb, hogy december 19-én Oszip Brik lakásán kikiáltják az „Időállapot”, amelynek királyává azonnali hatállyal Hlebnyikovot választják meg.

A futurizmus meghalt, de a futuristák élnek. Még.

Az *Ütközetek* hadiszámításait hat évvel később a *Zangezi* „Negyedik szósíklapján” is feltünteti: „Sorstáblák! Kifaraglak titeket fekete éjszakák ékírásával – sorstáblák! Három szám! Mintha most lennék fiatal, mintha most lennék aggastyán, mintha most lennék felnőtt, gyerek, lépkedjetelem velem a porlepte úton! $105+104+115=742$ év és 34 nap – nosza, szemek! Olvassátok a birodalmak pusztulásának törvényét: Ez az egyenlete: $x=k+n[105+104+115]-(102-(2n-1)11)$ nap.” De a kiadást már – néhány nap híján – nem éri meg.

Krucsonih életben maradt. Mi több, matuzsálemi korban, nyolcvannégy évesen halt meg Moszkvában. 1915-ben elmenekült a behívó elől, Grúziába, ahol a 41° művészeivel még folytatták kísérleteiket. A harmincas évek elején eladta, elajándékozta minden könyvét és kéziratát; eltűnt szem elől. Idejében. Két éven belül minden barátja halott vagy száműzött lett – vagy éppenséggel az új rend protagonistájává vált.

„Annak idején az orosz futurizmus Rimbaud-ja volt. Az értelmén túli nyelv szerzője, az önértékű szó megteremtője. Egyik napról a másikra abbahagyta az írást, nem tudott vagy nem akart alkalmazkodni a klassziciz-

mus korszakához, amely időközben beköszöntött. (...) »Elfelejtettem felkötni magam / Gyógyítom hát / Amerikát.« Mozdulatlaná dermed, tenyerét ott tartja a száján, mintha ifjúsága visszhangját várná – újra a karcsú, szürke szemű herceg, újra az »orosz futurizmus hajnali sípja« – Alekszej Jeliszejevics Krucsonih. Eladott mindent és mindenkit, életét, barátait, kisszerű tolvaj lett, spekuláns. Egyet azonban nem tudott eladni – hangját a költészetben. Csak épp abbahagyta az írást. A költészet csak ifjú-magával barátkozott. Ő csupán azzal szemben maradt tiszta és becsületes” – írja egy, a hatvanas években született cikkében a műfordításokon tengődő, napra nap megalázott Paszternak ifjú rajongója, Andrej Voznyeszenszkij.

De úgy fest, innen már az utak az 1915. évszámnál messzebb, eleddig számunkra ismeretlen területek felé futottak.

Post scriptum

(1915. november)

„Arp és Mme Van Rees kiállítása a Tanner Galériában – az új emberek nagy felzúdulást látnak papíron – és csak kristályegyszerűség-fém világot látnak – nem művészet nem festészet (Kritikusok kara: »Most mit tegyünk?« Exkluzív székrekedés) egy áttetszővonal-pontosság világot amely valami megjósolt briliánsbölcesség szerint szaltózik”.¹⁶

1915. december 17-én Nagyvezda Jevszjevna Dobicsna, az első professzionális gallerista pétervári kiállítótermében megnyílt *Az utolsó futurista* című kéпкиállítás, ahol is bemutatották Kazimir Malevics *Fekete alapon fekete négyzet* című festményét.

Az utak elfutottak.

¹⁴ *Взл. Барабан футуристов*. Egyéb címkísérleteit lásd még fentebb.

¹⁵ Velimir Hlebnyikov: *Ütközetek 1915–1917. Új tanítás a háborúról* („Битвы 1915–1917 гг. Новое учение о войне”). A bevezetőt Alekszej Krucsonih írta.

¹⁶ Tristan Tzara: „Zürichi krónika” – 1915. november. *Átváltozások*, 1996/7. 29. o. Kappanyos András ford.

IZSÁK ÖT KÖNYVE

– Részletek

IZSÁK ELSŐ KÖNYVE

Hogyan indultam háborúba, győzelmet aratni

1.

Szülőhelyem Kołodec, kicsiny városka, lengyelül *mjasztecko* avagy „helyecske”, a mi nyelvünkön *stetl*, fő és egyetlen utcáján volt a szabóműhelyünk, a *Mode Parisienne*. Kirakata nem volt, az alacsony ablakokra párizsi és bécsi divatlapok oldalait ragasztgattuk. Ezekon elegáns frakkos urak és elragadó bécsi hölgyek pipiskedtek divatos, rózsaszínű ruhákban, de amennyire emlékszem, nálunk egyetlen frakk vagy rózsaszínű női toalett sem készült. Apám leginkább régi, kifakult kaftánokat fordított ki, és amikor a tükör előtt a másodjára is kifordított ruha újnak tetszett, úgy örült, mint egy gyermek. Legalábbis ezt állította félig összeszorított szájával, miközben hihetetlen mennyiségű tűt tartott ajkai között. Jó szabó volt, és itt a helye, hogy megemlítem kedvenc történetét, hogyan is varrt Őfelsége gárdistájának piros mundért, bár személyesen én soha nem láttam gárdistát a mi Kołodecünkben. Az ügyfél, miközben nagyon elégedetten nézegette magát a tükörben, azt mondta:

– Csak azt nem értem, miért kellett egy egész hónap a mundér megvarrásához, amikor a zsidó Isten az egész világot hat nap alatt teremtette!

– Nézze meg a világot, Tiszt úr, és tekintse meg ezt a gyönyörű mundért! – válaszolta apám.

Nemigen tudom elhinni, hogy ez így megtörtént.

Tizennyolc éves voltam, apámnak segí-

tettem a műhelyben, ünnepekkor, lakodalmon zsidó dalocskákat nyikorgattam a hegedűn, péntekenként pedig a zsinagóga iskolájában, a mi nyelvünkön Bét Midrásban, válogatott fejezeteket olvastam fel a gyerekeknek a *Tanakh*ból, vagy másképpen Mózes öt könyvéből. Olvasásban még csak jó voltam, de hegedűsként már nem lehetett azt mondani, hogy egy Kogan¹ lettem volna. A legjobb tanárnál, az öreg Elizer Pinkusnál tanultam, béke poraira, finom ember volt és rendkívül nemes viselkedésű. Egyszer azonban nem bírta tovább és azt mondta apámnak:

– Bántódás ne essék, de az önök Icikjének semmi hallása nincs. – Erre az apám haragosan azt válaszolta: – Na és, minek neki a hallás? Ő nem hallgat, hanem hegedűl!

Apámnak igaza volt. Ráérzésre játszottam, vagyis inkább csak nyikorgattam a hegedűt, amit a drága Haim nagybátyámtól a bar micvóm, vagyis a vallási nagykorúságom alkalmából kaptam, a tizenharmadik születésnapomra.

Álmodozó fiú voltam, egészen Bécsig utazgattam ábrándozásaimban, apám, Jákob, vagyis Blumenfeld Jása, nemegyszer fából készült méterrúd segítségével rángatott ki ezekből az édes utazásaimból, úgyhogy egy szempillantás alatt visszakerültem ide Kołodecbe, Drogobics közelében, a varrásra váró kaftánba beleszúrt tű mellé. Álmodozásaimban mindig a divatlapokban látott, lenyűgözően elegáns párizsi frakkot viseltem, a fiákerből pattantam ki, egy gyönyörű rózsaszínű ruhás kisasszonynak is segítettem kiszállni, majd meghajoltam, hogy finom illatú kezét csókkal illessem... de ebben a pillanatban az apám fejbevágot a méterrúddal, így aztán soha nem tudtam meg a történet folytatását, azt sem, hogy ki az a csodálatos kisasszony és miért segítettem le a fiákerrel. Valószínűleg valahol egy moziban láttam ezt a jelenetet.

A moziról jut eszembe. Néha szekéren érkezett Lembergől, tehát Lvovból, mozigépével Weissmann Ljova úr, újságíró, újságtu-

¹ Leonyid Boriszovics Kogan (1924–1982): ukrán zsidó származású szovjet hegedűművész.

lajdonos, aki a saját újságját, a *Jidise Heimatot* árulta. Esténként filmeket vetített Lejbovics Dávid kávéházában. A filmek, helyesebben filmdarabkák, csodálatos távoli világokról szóltak, isteni szép nők lakhelyéről, akik lehunyták a szemüket, mikor a gáláns urak szájon csókolták őket. Mi tudatlanok és éretlenek voltunk, így nem tudtuk fölfogni ezeknek a jeleneteknek varázsát. Arról nem is beszélve, hogy Weissmann úr a hadiállapot miatt ezeket a filmeket isten tudja, honnan szerezte, a felirataik pedig – mivel ezek némafilmek voltak, feliratokkal – dán, flamand, svéd, néha pedig japán vagy más nyelvűek voltak. A Drogobics melletti Kołodeczen senki nem értette ezeket a nyelveket, különösen a japánt. Csak az orosz–török háborúban összekötőként szolgáló Avramcsik postásunk állította, hogy tud törökül, de, pechjére, egyetlen török film sem volt. Emlékszem, egyszer egy elég hosszú darabot néztünk fejfelé, amire valaki fütyülni kezdett megdobogni a lábával, de Weissmann úr mérgesen azt mondta, hogy ez egy ilyen film, és különben is haza akar érní, mielőtt beesteledik. Így a csodálatos hölgyek és urak fejfelé csókoltak, ami elég szórakoztató volt. Néha, ha katonai híradókat mutatott, akkor Weissmann Ljova patetikusan kommentálta.

– Legyőzhetetlen hadseregünk feltartóztathatatlanul nyomul előre!

Mindegy volt, hogy milyen irányba mozgottak a katonák, jobbról balra vagy balról jobbra, jöttek felénk vagy távolodtak, a kommentár ugyanaz volt. Legyőzhetetlen hadseregünk feltartóztathatatlanul nyomul előre! Később jöttem rá a törvényszerűségekre. Weissmann úr mindig akkor mondta ezt, amikor a vetítésre Wojtek rendőrfőnök úr is benézett.

A vetítéshez hasonló kulturális eseményekre a kołodeci lányok is eljöttek. A mieink – zsidók –, lengyelek és ukránok. El kell mondanom neked, közösen éltünk, nem választott el bennünket a vallás, a nemzetiség, de azért mi a mieinknek udvaroltunk, különben vagy az ő anyukája nézett ránk ferdén, vagy a mi apáink jegyezték meg nyersen, hogy ne legyenek illúzióink, úgysem engedik meg, hogy ne zsidó lányt vegyünk el. Ennek

kapcsán mindig a frissen kikeresztelkedett Goldberg bankár történetét mesélgettük, aki férjhez adta lányát a szintén kikeresztelkedett Silberstein gyáros fiához és kijelentette:

– Mindig egy ilyen gazdag, szimpatikus, keresztény zsidó családból való fiatalembert szerettem volna vejemnek!

Ez föltehetőleg vicc, hisz a valóság messze nem ilyen volt és Kołodeczen nem voltak bankárok vagy gyárosok, épp ellenkezőleg. De a moziról volt szó, s azoknak a távoli, messés világoknak a lakóiról, akiknek, úgy tűnt, nem volt más gondjuk, mint pezsgőt inni és csókoltózni. Egy ilyen filmjelenet alatt, mikor a filmvásznon – ami egy asztalterítő volt, és a kávéfolt hol a hölgy, hol a gavallér fejére került – a hölgy szája csókra nyílt, én önkéntelenül kinyújtottam a kezem és forró tenyereembe vettem Sára kezecskéjét. Sára Bendavid Sámuel rabbink testvére volt. Ő nem reagált, tágra nyílt szemmel nézte a filmet, majd a színésznővel együtt hunyta le a szemét, én pedig hozzáhajoltam és lángoló ajkaimmal leheletfinoman megérintettem a száját. Ez csak egy pillanatig tartott, mivel Sára megérezte, hogy én vagyok ez, s nem az, akit a vetítővásznon lát, felháborodva rám nézett és lekevert egy jókora pofont. Egyesek nevettek, mások fütyültek, de abban a pillanatban Wojtek úr, a rendőrfőnök kukkantott be a kávéházba, Weissmann úr pedig, aki épp kicsit elbóbiskolt, felriadt és kijelentette: „Legyőzhetetlen hadseregünk feltartóztathatatlanul nyomul előre!” Röviden: bizony nem jött össze, sem a rózsaszínű toalettbe öltözött fiákeres hölgygel, sem Sárával!

Weissmann Ljova úr izgalmas filmes estjein kívül a sábeszt élveztem, a zsidók szent szombat estéjét, és nem csak azért, mert a következő napon nem kellett dolgozni. Szerettem, ahogy a család összegyűlt az ünnepi asztal körül, tisztán, megfésülködve, anyám két kezével frissen vasalt, fehér, házilag készült vászoningben. Apám, én, Klára nővérem, Szabetaj Kranz, a vőlegénye, aki segédgyógyszerész volt Lvovban és mi nagyon büszkék voltunk rá, és Haim nagybátyám. Meghallgattuk apám Adonájt dicsőítő rövid imáját, majd következett a még meleg, friss

kenyér ünnepélyes megtörése. A hétkarú réz menórában égtek a gyertyák, és egész Kołodecet béke borította. Azon az estén a keresztények is csöndesek voltak. Nem hallatszott a szokásos részeg danolás, a lengyel verekedések félreismerhetetlen ricsaja; de ha te nem vagy zsidó, biztosan azt gondolod, hogy nálunk a szombat este szombaton van. Ó, de-hogy! Van egyáltalán valami a zsidóknál, ami olyan, mint a többi embernél? Akkor ne csodálkozz, hogy a mi szombat esténk, becszóra, pénteken van!

Aztán az egész következő napon, a sábeszi naplementéig, a zsidók semmit nem dolgoznak, még a legszegényebbek is élvezik, és teli tüdővel lélegzik be az örömteli, mély, szombati békét. Egyesek beugranak a zsinagógába imádkozni az Örökkévalóhoz, kissé ingadozva, aprókat hajlongva hosszan és álmodozva imádkoznak az ismeretlen óhéber strófák ritmusára, mások csak ímmel-ámmal, majd kimennek a főutcára sétálgatni, világot látni. Találkozáskor bécsi szokás szerint kalapot emelnek, fontoskodóan, sőt ünnepélyesen bólintanak, mintha tizenkét évig nem látták volna egymást, és mintha nem tegnap verekedtek volna össze azon, hogy az egyik tyúkjai bementek a másik kertjébe. Az asszonyok szívélyesen üdvözlik egymást. *Sabat salom*, tehát békét – és valóban minden csendes, békés. Ezen a napon elfelejted, hogy újból hallani az oroszországi kozák pogromokról,² hogy tartozol a fűszeresnek nem is tudni, mennyivel, hogy a lovad sántikál és hogy mindezek a dolgok nem jót jelentenek. Talán tudod, az egész szombati béke alatt bűn bármit is dolgozni, tüzet rakni, sőt még dohányozni is. Mondják, ősi időkben ezért halálbüntetés járt, később azonban bizonyos humánus gondolatok kifejlődésével a halálos ítéletet eltörölték, helyette a vétket bűnné nyilvánították, s mint ilyennek, a túlvilágon beláthatatlan következményei lehetnek.

Így vagy úgy, nem dicsekszem, de ez a pihenőnap az ősi zsidók kiváló találmánya. Addig senkinek nem jutott eszébe, hogy

a hét egy napján ne kelljen dolgozni. Az én elődeim olyan erőteljesen vezették be ezt az újításukat, hogy még a Teremtőt is rábírták, hogy sebtében, hat nap alatt végezze el a munkáját és a hetedikén, mint egy rendes zsidó, pihenjen. A *hetedik nap* mély és bölcs értelmét csak akkor érted meg, ha azt is hozzáteszem, hogy sábeszkor tilos és förtelmes bűnnek számít pénzt érinteni, akár csak valami tisztátalan, ördögi dolgot – annak ellenére, hogy az utóbbi időben a zsidóknak erről nem egészen ez a véleményük. Erről még egy vicc is van, te biztosan ismered, de mégis elmesélem.

Két szomszédos városkából származó zsidó vitatkozott, hogy melyikük rabbijának erősebb a szellemi kapcsolata Istennel, és ennek következtében melyikük képes nagyobb csodákat tenni.

– Természetesen a miénk, és én be is bizonyítom – mondta az egyik. – Múlt sábeszkor a rabbink a zsinagóga felé indult, de képzeld el, úgy ömlött az eső, mintha dézsából öntötték volna. A rabbinak volt esernyője, de hogyan nyissa ki, hiszen szombaton minden munka tilos! Égre emelte a szemét, Hasém³ azonnal megértette, és nem fogod elhinni, csodát tett. Jobbról eső, balról eső, középpütt pedig egy száraz folyosó egész a zsinagógáig! Na, mit szólsz hozzá?

– Szólok, bizony, de nem akármit! Múlt sábeszkor a mi rabbink az ima után hazafelé ment, és mit lát az úton? Egy százdolláros bankót. Na most hogyan vegye föl, ha pénzhez érni bűn? Felnézett az égre, Hasém azonnal megértette, és csodát tett: balra szombat, jobbra szombat, középen csütörtök!

Apropó, csütörtök! Az 1918-as év első csütörtökén fél tizenegykor történt valami, amit „az élet nagy pillanatának” vagy „történelmi pillanatnak” lehetne nevezni. Ebben az úgynevezett történelmi pillanatban apám, Blumenfeld Jákob éppen méretet vett Wojtek rendőrfőnök mundérjának jobb ujjára, valószínűleg valami javítás céljából. Haim nagybátyám, akit Heimleként ismertek, az asztalon ült és dohányzott, semmirekellő, bohém, de nagyon jó ember volt, az egyetlen

² Spontán, szervezetlen, de gyakran tudatosan gerjesztett, politikai erők által támogatott erőszakos akció a társadalom egyes csoportjai ellen; jelentése: pusztítás. (A ford.)

³ A Név, a kimondhatatlan הויה. (A szerk.)

a rokonságban, aki egészen Bécsig jutott, és nem is egyszer! Én pedig bámészkodtam, de úgy tettem, mintha dolgoznék, és pontosan ebben a pillanatban belépett, vagy inkább le szállt a műhelybe – mert a *Mode Parisienne* három lépcsővel lejjebb volt az utca szintjénél – Avramcsik, a postás, kezében sárga cédulával.

– Nagy hírt hoztam önöknek! – mondta Avramcsik.

– Jót vagy rosszat? – kérdezte apám öszszeszorult szívvel, gombostűkkel a szájában. Avramcsik zavartan tekintett hol a sárga cédulára, hol a rendőrfőnök úrra, és világos volt, hogy nem tudja eldönteni, jó-e a hír vagy rossz. Akkor Pan Wojtek, ahogy a katonai közleményekben mondják, magához ragadta a kezdeményezést, kikapta Avramcsik kezéből az értesítést. Elolvasta és értékelte:

– Jó! A fiadat, Blumenfeld Izsák Jákobot az Osztrák–Magyar Hadsereg zászlaja alá mozgósították, és pontosan hét nappal ennek a behívónak a kézhezvétele után köteles megjelenni... stb. stb. Gratulálok!

– De hát ő még majdnem gyerek... – mormolta apám.

– Őfelsége tökéletesen tudja, hogy gyerek vagy igazi férfi! Emellett a gyerekek nem csókolnak hölgyeket a filmszeánsz sötétsége alatt!

– Te ezt tetted? – kérdezte szigorúan apám.

– Nem akartam – mondtam, és ez volt az igazság. Apám egy szimbolikus pofont adott, nyilván azért, hogy jó benyomást keltsen a rendőrfőnök úrbán. „Nesze, megleckéztetlek Pan Wojtek előtt!” Jó, mondtam magamban.

– És... hát... nem lehetne... valami szíve légtelenséggel kapcsolatos, vagy valami hasonló...

– Nem, nem! – vágta rá Pan Wojtek. – Elég legyen ezekből a zsidó ravaszkodásokból! A Hazának szüksége van rá! Ebben a pillanatban, amikor a győzelem soha nem volt közelebb!

– Közelebb? Kihez? – kérdezte Heimle nagybácsikám óriási kíváncsisággal. A rendőrfőnök válasza nyitotta száját, majd elgondolkodott és kissé később azt mondta:

– A kérdés még tisztázódik.

– És egyébként jó lesz a zsidóknak? – kérdezte anyám aggodalmasan, aki hirtelen megjelent a konyhánk felé vezető felső lépcsőn, ahonnan a borscs finom illata áradt.

– Milyen értelemben, Rebeka asszony? – kérdezte a rendőrfőnök.

– A frontok helyzetére értem.

– Jó nekünk.

– Nekünk? – kérdezte csodálkozva Heimle bácsi.

– „Nekünk” – mondtam –, és nem nektek!

Mindenki tudta, hogy Pan Wojtek lengyel, és a „nekünk”, „nektek”, valamint „nekik” fogalmai az Osztrák–Magyar Monarchiában amúgy kissé ingoványos, kényes területek, amelyek tisztázásába a zsidóknak nem volt tanácsos belekeveredniük. Ezért nézett aztán össze a nagybátyám és az apám, majd bölcsen egymás felé bólintottak és egyszerre azt mondták:

– Igen, így van.

Az volt a benyomásom, hogy semmi nincs így.

(...)

7.

Tárgyév május 12-én, a laktanya letaposott udvarán sorakoztunk, még civilben, a lábunknál kis bőröndökkel. Már nem voltunk ugyanazok. Nem a mi kedves Galiciánk városi és falusi, ismerős és ismeretlen fiai, lengyelek, ukránok, zsidók és Isten tudja még, milyenek, hanem Őfelsége zászlaja alá behívott újoncok. A sor végén, kissé oldalt, ugyanúgy lábukhoz tett bőröndökkel, ott álltak a behívott katonai lelkészek. Mivel ismered a birodalmunk isteni keveredését, talán elhiszed nekem, hogy szerintem csak egy tibeti láma hiányzott. A zászlókkal és zöld ágakkal díszített kis színpadra a fúvószenekar mellé fölment egy százados, később megtudtuk, Schauer Alfréd százados volt, Frédi, ahogy később hívtuk. Az oldalszakkála és a bajusza pont olyan volt, mint a Ferenc Jóskáé. Akkoriban minden tiszt igyekezett császár apánkra hasonlítani, és ebben

volt valami megható. Ő természetesen bunkó volt, na nem a Ferenc József-re gondolok, hanem a századosra, de hiszen ez természetes. Ha nem ilyenek született volna, orvos vagy főttvirslis-kereskedő lett volna, vagy, ami még kevésbé valószínű, teheneket legeltetett volna a folyócskánk mellett.

– Fiúk! – kiáltotta Schauer százados. – Hamarosan megvalósul hősi ábrándotok, vitézi harcban ontjátok véretek császáruk dicsőségére, és drága hazánk győzelme érdekében hagyjátok ott csontjaitokat a harc dicső mezén. Hurrá!

Hogy az igazat megvalljam neked, soha nem ábrándoztam bárkiért is otthagyni a csontjaimat. Az őrmester olyan módon szeretete megcsipkedni az arcunkat, hogy az belekékült, emellett (ezért kereszteltük Zuckerlnek, azaz Cukorkának) gonosz szenvedéllyel folyton azt mondta:

– Bist du aber süß! – Ez nagyjából annyit

jelentett, hogy már megutált. Ez az őrmester annyira figyelte, hogy a sorok között mindenki kellő lelkesedéssel kiáltja-e a hurrát, hogy még a torkunkba is belelátott. Ezután Schauer Frédi bizalmasan közölte, hogy a fronton a dolgok a jónál is jobban mennek, a győzelem soha nem volt biztosabb, és ránk vár az a dicsőség, hogy szuronyunk hegyén elhozzuk azt. A katonai tervezéshez nem érttek, de nem volt eléggé világos, hogyan hozzuk el szuronyaink hegyén a győzelmet, ha előbb, az ábrándjaink szerint, a vitézi harcban otthagyjuk a csontjainkat, és így tovább. Ez egyértelműen hazafias költői kép volt, ahogyan drága Heimle nagybátyám mondta volna. Hogy akkor gondoltam így, vagy ezek már a mostani gondolataim, nem tudom. Nem akarom magamat utólag okos fiatalembernek mutatni, hiszen nem sokkal később, az első és a következő világháborúban, elég sok heringfejet megettem, ezáltal viszont a

hazafias felhívásokkal is többé-kevésbé tisztába jöttem.

Ismered a mesét a heringekről? Utazott a vonaton egy lengyel és egy zsidó. A lengyel kinyitotta a kosarát és egy kövér tyúkocskát kezdett falatozni, a zsidó pedig, utolsó szegény, kenyeret, meg a világ legolcsóbb ételét, sós heringfejet evett. Kérdezte a lengyel:

– Ti, zsidók, miért esztek olyan sok heringfejet?

– Attól nagyon okosak leszünk – mondta a zsidó.

– Tényleg? Akkor adj el nekem néhányat!

A zsidó eladta a fejeket, az meg megette. Utána a lengyel megkérdezte:

– Hát te miért kértél egy rubelt fejenként, amikor egy egész kiló kerül fél rubelbe?

– Na látod – mondta a zsidó –, máris kezdsz okosabb lenni.

Tehát az a véleményem, hogy a bölcsesség az élettapasztalattal jön, vagyis az elfogyasztott heringfejek mennyiségével... érted, mire gondolok?

Telt-múlt az idő, közben a szuronyharcot tanultuk. Hat-hat! Feküdj a sárba! Felállni! Lefeküdni! Felállni! Szégyellem kimondani, hogy ez a Cukorka őrmester hányszor jött egyenesen hozzám, mert ennek a bajszos pulykának még a seggén is szeme volt, kékre csipkedte az arcomat és közben azt mondta:

– Bist du aber süß! Gyakoroljuk csak külön! Feküdj! Fel! Feküdj! Fel! – És így tovább.

A szakaszunkból tíz zsidó fiú ült körben, középen, Tórával a kezében, Bendavid Sámuel rabbi helyezkedett el. A konyha mögött, a legtávolabbi kerítés előtti területen voltunk, ahol két arasznyi, még le nem taposott fű zöldellt. A rabbi kicsit furcsán nézett ki az egyenruhájában. Váll-lap helyett Dávid-csillag volt a mellén, ebben különbözött tőlünk, és ez mutatta, hogy ő katonai rabbi. Ez nagy privilégium volt a laktanyában. Akkor még nem tudtuk, hogy később majdnem minden európai zsidónak ilyen privilégiuma lesz, és mi is megérjük még a sárga csillagot a mellünkön, de ez, mint már mondtam, később következik be, a távoli szép jövőben, ahogy az írók fejezik ki magukat. Ültünk tehát a

fűvön, a katonák mosakodtak a csapoknál, a csajkák zörögtek, a naplemente szép volt, csendes és vörös.

– Minden ostobaság – mondta Sámuel rabbi –, ostobaságok ostobasága és csak ostobaság. Kérdezlek benneteket, miért vagyok itt? Hogyan irányítsalak benneteket, hogyan gondoskodjam a lelketekről, hogyha elestek, hogy a fényességes Urunkhoz, Istenünkhöz jussatok, örök dicsőség néki? Ugyanezt teszi a kollégáim, a katolikusok, az adventisták, a protestánsok, a szombatosok, a görögkeletiek, meg a muzulmánok, a császáruk tiszteletére és a saját istenük dicsőségére. Mi ennek az értelme, kérdezlek benneteket? Mert tudom, a frontvonalon túl is van rabbi kollégám, aki a mieinket irányítja, hogy harcoljanak ellenetek, hogy megöljenek benneteket az ő császáruk és a Név becsületére, örök dicsőség néki. De ki mondja meg nekem, hogy ők a mieink, vagy nem a mieink? Egyszer vége lesz a háborúnak, és az ekék újra szántanak Európa-szerte és a mezőkön a testek fehérlő csontjait ássák majd ki, a mieink és nem a mieink csontjait, és addigra már senki nem fogja tudni, ki melyik Istenért és melyik császárért esett el. Mondják, hogy drága Hazánk, Ausztria–Magyarország eddig, írd és mondd, másfél millió embert áldozott és veszített el. Ez nemcsak egy és fél millió fiataalt jelent, aki már soha nem megy haza, de egy és fél millió anyát is, aki hiába vár a porták ajtajánál, és egy és fél millió menyecskét, aki nem fog megfoganni és szülni a békében. És kérdezlek benneteket – יהיה nem látja mindezt? Vagy bóbiskol, és az orrát piszkálja? Vagy יהיה is, dicsőség legyen a nevének örökkön örökké, egy szenilis vénember, aki arra büszke, hogy az ő dicsőségére emberek hálnak meg? Nem tudom, testvéreim, nem tudok erre válaszolni. Mindenesetre, gondolom, ha az Örökkévalónak lennének ablakai, már régen be kellett volna törni azokat!

A rabbi becsapta a nyitott imakönyvet és hozzátette:

– Ezzel a *Humás* szombati olvasása befejeződött, ámen, szabat salom mindenkinek.

Úgy tűnt, könnyes volt a szeme. Ilyen átéléssel soha nem mondott még beszédet.

8.

Így folytak a napok. Cukorka őrmester éles tekintete és a ritkán feltűnő Schauer Alfréd százados bölcs vezetése alatt készültünk a Nagy Pillanatra, amikor a frontvonalra küldenek bennünket és dörgő hurrázással beledöfjük szuronyunkat a kétszínű és alávaló ellenség mellébe. És azok, akik közülünk nem hagyják ott a csontjaikat, szuronyaikon elhosszítják a győzelmet a hálás Hazának és így tovább... De mint mindenütt, minden laktanyában, van egy másik laktanya is. Az egyik egyáltalán nem hasonlít a másikra. Az elsőben ütemre kell menetelni, vezényszavakat ordítózni, szolgálatot kell tenni, fegyvert tisztítani, tetveket gőzölni, ízetlen gulyással teli kondérokot cipelni, értelmetlen guggolások miatt szétrepedt uniformisokat megvarrni. A másik laktanya a gyengédség hona. Itt írják és olvassák a levélkéket, mutogatják egymásnak a kedves fényképét, tágra nyitott, mennyezetre révedt szemmel álmodoznak az otthonról, a testvérkéiről, a teheneikről és leginkább – amit egy ilyen harcos ezrednél, mint a miénk kimondani is szégyen – a háború végéről. Megjegyzem, tulajdonképpen számunkra ez még el sem kezdődött.

Az elgyengülés legfőbb helye, vagy, mondjam azt, székhelye, a latrina volt. Hosszú, meszelt barakk a gyakorlótér végén, ahol, magasan a guggolóhelyek fölött, szellőzőnyílásokhoz hasonló ablakocsák voltak, melyeken, a harántgerendára lépve, ki tudtál nézni. Kint pedig a szemben lévő járdán gyűltek össze az anyák és a menyecskék. Kiáltások hallatszottak:

– Sok üdvözlét Jóskától, kéri, írd neki!

– Szükséged van valamire?

Sok más hasonló, nem túl fontos, ám a katonaszívnek kedves hír és kérdés hangzik el. Ha szemből, a latrina ablaksorán járatod végig a tekintetedet, elgyengült, sírásra kész katonarcokat láthatsz, szerelemmel vagy aggodalommal teli tekinteteket, a lent állóknak hangtalanul csókokat küldő ajkakat. Mintha sajnálatra méltó emberekről készült portrékat látnál egy képtár falán, csak épp ablakkeretben. Belülről nézve egy másik va-

lóságot láthatsz: sok meztelen katonafeneket, leeresztett nadrágokkal. Ez volt, úgy mond, a készültség arra az esetre, ha Cukorka őrmester időközben benézne. Emiatt, illetve hogy az ellenséges hátbatámadást elkerüljük, az ajtóban otthagytunk egy ügyeletest. Elég volt, ha kimondta a riadójelet: „Cukorka!” – egy szempillantás alatt mindenki újra guggolt, ahogy minden vonatkozásban fegyelmezett harci egységhez illik. Az őrmester benézett, végigmérte a sort és mindig ugyanazt mondta:

– Gyorsabban! Ne tüymörögj, ez nem szanatórium!

Így láthattuk egymást Sárával is. Ő is ott állt, szemben testvérével, Bendavid Sámuel rabbival – a rabbi tiszti kiváltsága miatt ki-mehetett. Néztük egymást, Sárát földöntúli szépségnek láttam azzal a nagy, mandulavágású szürkészöld szemével, nehéz copfba kötött göndör fekete hajával. Ilyenek lehettek az ógalileai időkben Izráel leányai, ott fészültek a hajukat a Genezáreti-tó holdvilág-tükreiben, amelynek mélyéből ezüst hullámocskákban nézett vissza az Örökkévaló Szeme.

– Hogy vagy? – kérdezte Sára.

– Jól. – mondtam. – És te?

Mosolyogva emelte meg a vállát. A beszéd természetesen nem ment. Nem vagyok azok közül való, akik minden helyzetben tudják, mit kell mondani egy lánynak. A rabbi tapintatosan így szólt:

– Átugrok a kocsmába cigarettáért.

Egyedül maradtunk, bár az „egyedül” egy egész sor anyukát, nagypapát és testvért jelentett az ablakokban álló katonaportré-gyűjtemény alatt, ahol mindenki kiabál, és azt is megtudják, hogy megellett-e már a tehén.

– Vigyázz magadra! – mondta.

– Vigyázok – mondtam.

– Csak lenne már mindennek vége és jönnétek vissza!

– Bárcsak így lenne! – mondtam. Hosszabb hallgatás után csak annyit mondott:

– Megvárlak!

– Jó – mondtam.

Aki ezt megérti, az megérezheti, hogy ezekben a szavakban, a szüneteiben ott van elrejtve Salamon *Sir hasirimje*. Az énekek éneke,

a világ minden gyengédsége, költészete, a világ egészének összes zenéje. A földkerekség összes évezredek alatt kitalált, körmönfontan szemérmes gondolata az egyetlen szóról, a szerelemről, hogy mindent és mindenkor kifejezhessen. Véletlenül se hatódj meg és Isten ne adja, hogy elsírd magad! Nézz be a latrinába, ahol meglátsz engem letolt gatyával, és akkor minden salamoni líraiságod menten elpárolog.

9.

Megint sorakoztunk, de már nem az a korábbi rendetlen banda voltunk, hanem a Bátor Szakas, ahol Schauer százados élvezettel járatta a tekintetét a sorokon. Hátratett kézzel sétálgatva mondta, hogy a haza bátor hőstetteket vár tőlünk. Holnap jön el az a nagy nap, amikor a frontra irányítanak bennünket. Már látja a babérkoszorúkat a fejünk körül, mondotta. Mindig szerettem adni

a hülyét, ezért megtapogattam a fejemet. Nem volt ott semmilyen babérkoszorú. Cukorka őrmester vészjóslón sziszegte: – Blumenfeld sorkatona! – Jelen, kiáltottam és haptákba vágтам magam.

Reggel, trombitaszó. Mától kezdve csak a harci trombitákat, és ha az Isten is úgy akarja, a győzelmi trombitákat hallhatjuk majd. Teljes harcckészültségben és teljes menetfelszerelésben – hátizsák, sisak, gázálarc, összehajtott takaró és alumínium csajka – ültünk a poros gyakorlótéren a gúlákba rakott pusokák mellett, és ittuk az utolsó teánkat. Mellettem Bendavid Sámuel rabbink ült.

– Sápadt vagy – mondta.

– Félek – mondtam.

– Végül is férfi vagy. Félni szégyen – mondta.

– Görcsöl a gyomrom – mondtam.

– A félelemtől van. Menj, megkönnyebbülsz! – Felálltam, körülnéztem, Cukorka ott volt.

– Őrmester úr, kérek engedélyt jelenteni.

Fáj a hasam, kérek engedélyt elmenni.

– Futás és semmi totojázás, ez nem szanatórium!

Elfutottam a fehérre meszelt barakkhoz, és amíg a gatyámat letoltam, hallottam, hogy valaki az utcáról kiabál:

– Hé, van ott katona? Hé, van ott valaki?

Felmásztam a gerendára, kinéztem. Szemben idős, keménykalapos úr állt esernyővel.

– Mi van? – kérdeztem.

– Vége a háborúnak, elveszítettük!

Magyar akcentussal mondta és nem tűnt túlságosan elkeseredettnak.

– Éppen most közölték, hogy tűzszünetet kötöttek.

Ebben a pillanatban trombita harsant és a katonák sorakozni kezdtek. Zúrzavar támadt, parancsok repkedtek: *Első szakasz, sorakozz!* Első, második, harmadik és így tovább. Ebben a minden hadsereg számára úgymond ünnepi pillanatban a nadrágot fogva futottam a tér felé.

– A háborúnak v-é-é-g-e-e! – kiáltottam. Felemeltem a kezeimet, mire a nadrágom lecsúszott. Az őrmester mint egy óriási, szörnű viharfelhő közeledett felém.

– Blumenfeld sorkatona, vigyázz! Mit pozírozol?

Nem könnyű egyszerre tisztelni, vigyázzban állni és fogni a nadrágot.

– A háborúnak vége, őrmester úr. Éppen most közölték.

A gondolat lassan hatolt be agyának sötét és ismeretlen kanyarulataiba.

– Ez biztos?

– Egészen biztos, őrmester úr.

Arca felragyogott.

– Tehát győztünk?

Most én ragyogtam fel.

– Nem, őrmester úr. Elveszítettük.

Ő megint elgondolkodott, majd megcsípte az arcomat, azzal a halálos csippentésével.

– Bist du aber süß! Szeretem a zsidókat, egy napon valami nagyot tesztek értük!

Férfinak bizonyult, megtartotta a szavát. Sok évvel később a flössenbürg-oberpfalzi táborban Sturmführerként találkoztunk vele.

SZTOJCSEV Stefán fordítása

Beszédes István

HEXAÉDER, MAGÁT HALÁLRA ÖLELŐ

Tiltott Paradicsomok birtoklói.
Kolibri zümmög árnyékukban.
Esőerdő nő ki testüregükből.
Bálványfát nyeltek.

Elárulja őket folyton az Éden.
Magas teraszokra hiába bújnak.
Egy éjszaka alatt a kertek
hatalmas zöld zászlót bontanak.
Ellenséges légierőknek
tűzfalról egy gyalogakác-lomb
kibuggyan.

Lelkük színdús gyümölcsösei
sorvirágoznak rozsdás csatornában.
Ha unják már kissé a belső ellenállást,
szirmot szítálnak a szürke sztrádára
a magasból.

Ha végül lelepleződik körülöttük a börtön,
egy éjszaka alatt teljesen kitölti
ág és gyökér a pincecellát.
Kijönni már nem lehet, csak úgy,
ha róluk a falakat egy daru,
vagy valami *deus ex machina* lefejt,
s meztelen marad a szabályos hexaéder,
magát halálra ölelő növényi csontváz-
kocka.

Valaki míg fuldoklott,
végezetül egy-két megszenvedett
utolsó természettel üzent.

Hogyha e gyümölcsbe harap a vallató,
ha majd e húsba te is úgy haraptál,
megszólít hirtelen a nektár,
és földbe gyökerezik
a lábad.

DUNA 1954

Atdörög a Szentháromság-teszt az égen, kezdődik az antropocén éra. Van új a nap alatt.

Hálót vonszolnak a partra a humánok, benne nyálkás hús, de nem hal. A szeme nyitva, de nem néz. A többiek körülállják a csudalényt, tanakodnak, mi lehet, honnan érkezett, milyen lehet az íze. Tisztogatom magam, nyújtózkodom, előbb-utóbb úgyis kapok belőle.

Itt lent, a csendes Duna mellett elég sok mindenfélét vonszolnak ki a vízből. Még csak egy éves voltam aktuális életemben, amikor nagy csapat humánt hozott az ordító, bűdös teherautó. Nem bírom a humánoknak ezt a pöfögő micsodáját, már két életem ment rá, hogy látni ugyan láttam a közeledő fényt, hallani is hallottam azt a kretén hangot, érezni is éreztem a benzinszagot, mégis elcsapott. És a többiek is folyton így járnak. Ez van, *let's face it*: a humánok saját képességeik és bírvágyuk arányát, mi macskák a sebességet nem tudjuk elég jól bemérni. Úgyhogy inkább egy ilyen helyen születtem újra, ahol kevés a gép és kevés az út, forgalom pedig jóformán nincs is. Csak hidegháború.

Persze egy ilyen helyen melósabb az élet. Ha kevés és ágrólszakadt a humán populáció, akkor nincsenek kukák, és ha nincsenek kukák, akkor mit eszik egy ilyen magamfajta szabadúszó? Minden falat egérért, pocokért, verébért órákig kell lesben állni. Plusz a hideg. Két barakkon kívül más épület nincs, télen kegyetlenül fúj a krivec, nagyobb sebességgel, mint azok az autók, amelyek elgázoltak hajdanán. Csak éppen ennek a sebesség-

nek nincs súlya, nincs tárgya, nincs semmije; nem tudni, honnan jön és hová megy. Csak sebesség.

Viszont a tavasz, az oké. Megőrjít, de oké. És a nyár, a nyár az überoké. Az a finom, meleg, sós pára, ami a tenger felől idelibeg, a heverés a napon, az árnyékban, a *dolce vita*, a buján rohadó anyag. Nem is keresem ilyenkor senkinek se a társaságát, csak nézem messziről, ahogy hajlong a kis humán csapat combig a rizsben, és sarlóval vágják a szárazakat, közben meg sikítoznak, hogy jaj, pióca, megint, csapkodnak, de mennek tovább a rizsben, mert a hidegháborúban ez jutott nekik.

Bezzeg komolyabb helyeken dübörög a fenyegetőzés-politika, a jók vs. rosszak filmipar, a nukleáris Wimbledon. Látják és tudják, mert mutatják és magyarázzák nekik, hogy kivel kell tartani. Háttérben a dekoratív elemek: pálmafák, esőerdők, jégmezők, óceánok, mind tele kevésbé fotogén élőlényekkel, akik meg fogják szívni, de ez ott nem téma.

Itt viszont, ahol a Duna nemsokára beleömlik a tengerbe, olyan humánok robotolnak, akiknek nincsenek közös nézeteik, de vannak közös adottságaik, mint például az, hogy háromszékiek, magyarul beszélnek és míg el nem vették tőlük, elég nagy földterületet birtokoltak. Csapkodják magukról a piócákat, aztán munka végeztével a barakkban sivalkodnak, mert éppen arra jár egy egér vagy egy patkány. Alig van értelmes mozdulatuk. El vannak tévedve, ők se tudják, miért vannak itt. Csak.

A holocén korszak úgy végződött, hogy a humánok kifejlesztették a saját maguk kipusztításának képességét, és annyira megszire mentek, hogy kihalásukat csak a teljes bolygó kipusztításának a képessége tudta megállítani. Eddig. Természetesen minden humán másként lett paranoiás, de csak nagy tömegben válnak igazán veszélyessé (de talán ez minden mozgásra képes élőlényel így van).

Bezzeg a fák, a növények, a kövek nem örülnek meg.

Mi is csak akkor, ha nem áll módunkban eleget meditálni.

Budapesten is ott volt a Duna, amikor ott éltem, éppen rengeteg patkány futkosott meg úszott. Egyébként mi, macskafélék is jól úszunk, de vizes bundában nem lehet meditatálni. Szóval Budapest: a melegháború már a vége felé járt, mégis öldösték egymást, géppisztollyal, bele a Dunába. Láttam. Volt, aki megelőzte a lövést, beugrott a jeges Dunába, majd kiúszott a partra. Ilyenkor kicsit újra respektálni kezdtem a humánokat. Mert, még ha esik is az eső, élni jó.

Alapvetően az a humánokkal a gond, hogy nem meditálnak és nem nyújtózkodnak eleget. A kölykeik még viszonylag ügyesen mozognak, de a kifejlett példányok többnyire szögletesek, merevek, és annyira átveszi fölöttük az uralmat a gravitáció, hogy minden marhaságot be lehet adni nekik. Na mindegy, itt, a lenti Dunánál ezek teljes tudatlanságban élnek, őket még át se verték. Csak ki-semmizték.

Fogalmuk sincsen, mi változott meg nagyjából végérvényesen tíz évvel ezelőtt. Nem tudják, hogy már nem arról szól a történet, hogy kié a föld és kié az eszköz, arról sem, hogy ki marad életben és ki hal meg, mert mindenki meghal és a föld is meghal, meghalnak a fák és a növények, még a szúnyogok is kipusztulnak.

Igaz, hogy mindennek itt, a dobrudzsai sztyeppén és a csendes nagy folyó árterületén semmi nyoma: a rizs ugyanúgy nő, mint azelőtt, a verebek ricsajoznak, a halak úszkálnak, a szúnyogok vígan rajzanak. A nap reggel fölkel és este lenyugszik, mint Kopernikusz előtt.

Szedik a rizset, és nem tudják, hogy van új a nap alatt.

Csapkodják magukról a piócákat, és nem tudják, hogy van új a nap alatt.

Hajkurásszák a patkányokat, és nem tudják, hogy van új a nap alatt.

Különös, hogy nyáron nem próbálnak meg belefulladásra a Dunába, csak tavasszal meg ősszel.

A krivec miatt télen mi is, mind a huszonegyen összeverődünk, és bekérezkedünk a humánok barakkjába. Huszonegyen vagyunk, mert bár nagy a szaporulat, gyors a

lemorzsolódás is. Zina főz nekünk puliszkát, mi mellé fogunk néhány egeret, sokat alszunk, elvagyunk. Odakint viharos szél kavarja a havat. Beczásy szeret minket megszámolni, amikor kiteszi nekünk a puliszkát a tányérokba. Ő majdnem annyit medít és nyújtózkodik, mint mi. Ugyan nem tud a Szerkentyűről, a Kisfiúról és a Kövér Emberről, de végigjárva az ő *Jornada del Muertóját*, már nem paranoiás. Szomorúságban lebeg, mint azok, akik megtapasztalták, ha elég sokáig pörögsz kelet felé, nyugatra érsz, *so death doth touch the resurrection*.

J. Robert Oppenheimer vezette a Szentháromság-tesztet. Gyötrődött, hogy milyen jó, hogy sikerült a robbanás. Lehet-e etikus a nukleáris megtorlás. John Donne metafizikus költészetével vigasztalódott, miszerint halál vezet feltámadáshoz. A japán halált le kellett állítani, oké, Hirosimából nem is maradt semmi, a Kisfiú dörgött át az égen, s megjelent a gombafelhő. De miért kellett a Kövér Embert ráereszteni Nagaszakira? Oppenheimer nem akarta ezt, de a feltámadásról visszapattanva gellert kapott a kilőtt halál, és már Hitlerék rég főbe lőtték magukat, de a bombák egyre jobbak lettek, egyre több pénzt nyomtak beléjük, és lett hidegháború a szovjetekkel, és szupertitkos kísérletek a fikció határán vagy azon is túl. Hol volt már a tizennégy sornyi szent szonett? *Today it's raining in paradise*.

Oppenheimert részint azzal vádolták, hogy a szovjet titkosszolgálatnak szivárogtatott információkat az atombombáról, részint azzal, hogy azt képzeletben a tragikus hülyéje, hogy a tudomány eredményeit nem használhatják fel politikai érdekek kénye-kedve szerint.

Megfigyeltem, hogy a humánok többsége nyugtalan lesz, ha nem ért valamit. Nyugtalanosságuk, ez természetes, erőszakban manifesztálódik. Ezért is kerülöm azokat a humánokat, akik gügyögve felém kapkodnak. Ha cirógatásra vagy melegségre vágyom, kiválasztom a leghidegebbet, legközömbösebbet.

Beczásy semmit nem mesélt el Zinának a kihallgatásokról, a kínvallatásokról, s hogy utána a lábától fogva vonszolták halottnak tűnő testét azzal a gondolattal, hogy másnap

elkaparják a börtön udvarán. Kint fúj a krivec, bent jó meleg volt, én egyenesen a tűzhely tövében tanyáztam, és Beczásy arról ábrándozott, milyen nagyszerű a dobrudzsai föld összetétele, mert a felégetett száraz nád hamujából meg az elrohadt gyökérszálból ötven-száz centiméternyi kitűnő humuszréteg keletkezett, vízpumpákkal a Dunából az alulról öntözés is megoldható, a tisztességesen megfizetett lányok a környező falvakból szépen gyomláznak, az árterületre, a homokosabb részre napraforgót és szemesbabot érdemes ültetni, a kertészetekbe paradicsomot, paprikát, uborkát, padlizsánt, és a csíráztatott burgonyával is meg lehet próbálkozni, bár a nyári forróságban nem veszélytelen. Senkinek nincs oka kételkedni a szavaiban, ő erre gondolt, én meg arra, hogy idén halálra ítélték azt a hajdani pénzügyminisztert a pajtásai, aki hozzá járt vadászni, s akiről faggaták is a titkosszolgák, de hiába, ő azon kívül, hogy a csontokat az asztal alá dobálja vacsora közben, és több nyelven beszélő szovjet felesége dobta fel, semmit nem tudott Lukáról, aki a nagyenyedi börtönben írogatta kegyelmi kérvényeit Gheorghiu-Dejhez, a kommunista önbírálat szellemében.

Édes elvtársam, életem-halálom kezsedbe ajánlom, bevallom, Sztálin, aki lehunyta már szemét, helyett neked, lelki elvtársam, hogy vétkeztem szóval és cselekedettel és mulasztással, kicsapongó életet éltem, következtéppen szifilisz lettem, meg leprás meg szabotázs, de szánom-bánom, és engedjenek engem innen ki a picsába, nem gondolhatod ezt komolyan, az Atya, a Fiú és a Párt legyen mindenkor tevéled. Gheorghiu-Dej olvasatlanul dobta ki Luka leveleit, a halálos ítéletet életfogytra változtatta, így az különösebb kínzások nélkül élhette végig életét a kies nagyenyedi börtönben. Szemben, mondjuk, Pătrașcanuval, akit azzal vádoltak, hogy

szalonkommunista és Tito-párti (akárcsak a szomszédban öt évvel korábban kivégzett Rajk László), megkínózták, koncepció perben halálra ítélték és megölték. *Today it's raining in paradise.*

Kint fúj a krivec, a humánok minden rongyot magukra vettek, amikor az árkokat kellett takarítaniuk. A Duna mellett, a töltésen vonultak libasorban, kinél kapa, kinél gereblye, elől ment dr. Sólyom Miklós kaszával a vállán. Még az arcuk is be volt bugyolálva, úgy nevettek magukon: itt megy a halálbrigád. Aztán Beczásynak lett egy lova, és akkor már nem a halálbrigáddal masírozott, hanem Puiu nevű lován. Ki adhatta ezt a nevet annak a lovacskának? Marcel Paukernek volt ez az egyik *nomme de guerre*-je, akit még a háború befejezése előtt koncepció perben kinyírt maga mellől a nagy Sztálin. Ana Paukerről olyan hírek terjengtek, hogy ő maga lőtte főbe a férjét Sztálin jelenlétében, de semmi nem klappolt ebben a történetben, csak a paranoia tünetei, az elhomályosult gondolkodás, a negatív érzelmek, a ráfogás és az önfelmentés minden etikai természetű kihívás alól. A szépen kettéosztott világban a jók (a rosszak) is üldözték és kínozták a jókat (a rosszakat). Az anekdota úgy szólt, hogy Sztálin megkérdezi Ana Paukertől, hogy mit tegyünk az árulókkal, mire a válasz: lőjük le. Joszif Visszarionovics átnyújtja a revolverét, Marcelre mutat, Ana lő. Ehhez képest amikor Marcelt 1938. augusztus 16-án Moszkvában, a Butovón kivégezték, Ana a romániai Dumbraván ült a sitten. Később ő lesz a világon az első nő külügyminiszteri megbízatással. Aztán újra lecsukják, együtt Lukával és Teohari Georgescuval. Ana külügyminiszter volt, Luka pénzügyminiszter, Teo belügyminiszter, a moszkoviták szentháromsága. Amikor még fent voltak, hatalmuk teljében, a tömeg feléjük áradó spontán szeretetét egy rigmusban fejezte ki: „Ana, Luka, Teo, Dej / bagă spaima în burgheji”. *A frászt a burzsoáziába*, hát így valószínűsítették meg a humánok a szabadság, egyenlőség, testvériség macskaszempontból is kétségtelenül méltányolható ideáját. Egyébként meg a negyedik a dalból, Dej, aki nem moszkovita volt,

részint az apró különbségek felismerésétől, részint a totális uralom iránt föltámadt csillapíthatatlan igényétől hajtva beleverte a frászt kamarádjaiba is. Nem mintha ehhez nagy szüksége lett volna, de bőven akadt áruló, például Lukát vadászpajtása, Szenkovits is jól bemártotta. *Today it's raining in paradise*. A keveset meditáló és nyújtózkodó lények, akik olyan pontosan tudják, mi a jó és mi a rossz, ártatlanul pislognak az árulás hallatán, meg vannak lepve, össze vannak törve, megy a hiszti, mintha nem éppen ők cseréltek volna fel a szabadság–egyenlőség–testvériség hármasszavát a vadászatra, ájulásig.

Jött a három jégtörő a befagyott Dunán, örületes volt a zaj, aztán egyszer csak apadni kezdett a víz, mert valahol a jégtáblák teljesen elzárták a folyót. Ha nem tettek volna semmit, a falut elöntötte volna a Duna. Repülőök érkeztek, és fentről bombázták a jégtorlaszt, az egyik pilóta, Jadran Danica túl közel repült a jégtömeghez, felrobbant, meghalt. Ez lett volna a szabadulása előtti utolsó bevetése.

Nem tudom, ez ugyanaz a Jadran Danica-e, akit Beczásy nagyobbik lánya egyik nyáron kimentett a Dunából. Lement a partra Jadran az apjával, meleg volt, sütött a nap, cirpelték a tücskök és zümmögtek a szúnyogok, ért a paradicsom és a paprika és a dinnye, Beczásy ült a lován és intézkedett, Zina cigarettázott, nála ez a meditáció egy formája volt, részéről oké, Liliann meg, aki második éve velük volt, mert kirúgták az iskolából mint osztályellenséget, lesétált a Duna-partra úszni. Jadran Danica apja nemcsak vadászni akarta megtanítani a fiát, hanem sokat, fölmérhetetlenül sokat vadászni. A humánok technikája szerint ezt megfélemlítéssel kezdte, hogy kialakuljon a kölyökben az elhomályosult gondolkodás, a ráfogás, az önfelmentés minden etikai természetű dilemma alól, az *immesurable evil*hez szükséges negatív érzelmi beállítottság. Hiába volt a kisfiú jó úszó, ha apja, egy kövér ember mintegy játékból többször durván lenyomta fejét a víz alá. Aztán nem bukkant fel. Az apja erre nem számított, nem megfojtani akarta, csak az önérzetét akarta szétroppantani, úgyhogy segítségért kiál-

tott. Liliann látta az egész folyamatot, besétált a Dunába, lebukott a víz alá, és egyik karjával magához ölelve kivonszolta a gyereket a partra. Ott kipumpálta belőle a vizet, Jadran magához tért, az apa meg csak ült a földön meglepődve, összetörve, felhúzott térdei közé lógatva fejét. *Today it's raining in paradise*.

A hidegháború hajnalán, a *Time* magazin 1948. szeptember 20-i számának címlapján Ana Pauker portréja volt. Akkoriban a legbefolyásosabb nők egyikének számított. A cikk címe: „A lány, aki utálta a habcsókot”. Arról nem volt szó, hogy milyen volt Bukarestben úgy felnőni, hogy a törvények nem engedik iskolába járni, milyen volt zsidókat menteni a pogrom idején, a cél az volt, hogy egy szörnyeteg jelenjen meg a nyájas, habcsók-szerető olvasók előtt.

Beczásy kisebbik lánya minden hónap elején kapott postán kis pénzt Dobrudzsából, s ő egyenesen a cukrászdába ment, és rendelt három bombát. A hányingerrel küszködött a magára hagyott kicsi leányka, de havonta egyszer magába nyomta. Ezt persze nekem itt, a dobrudzsai hidegben, Beczásy és Zina társaságában tulajdonképpen nincs honnan tudnom, úgyhogy semmi sem gátol meg abban, hogy azokat a süteményeket, amiket Tányicska havonta egyszer következetesen magába diktált, Szerkentyűnek, Kisfiúnak és Kövér Embernek nevezzem.

Volt az a vicc, hogy felhívják a jereváni rádiót:

– Kérem szépen, meg tudják mondani, miért sétál Ana Pauker esernyővel Bukarest utcáin, mikor hétágra süt a nap?

– Hogyne, kérem: mert Moszkvában esik.

Kongóban esik, Monroviában esik, Bagdadban esik, Falludzsában esik, Jeruzsálemben esik, Bissau-Guineában esik.

Engem is megmentett a bombázó szépség pár évvel később, Rómában, abandonált kis cica voltam, ott reszkettem a sötét utcán egyedül, amikor táncos léptekkel arra jött szőke hajával, uszályos ruhájával, föltett a fejére, nevetett. Aztán meglátta a Trevi-szökőkutat, *today it's raining in paradise*, letett a földre, és hiába nyávoztam, begázolt a vízbe, vissza se nézett.

GRÍD

(freedom or cartoons)

Az 1972-es befejezetlen Želimir Žilnik-film egy sikeres vajdasági maszek életéből indul ki, akinek elszórva, utazó handlé-életviteléhez kapcsolódóan, egész Jugoszláviában, Zágrábban, Belgrádban, Ljubljanában és Szkopjében is vannak gyermekei különböző anyáktól, akik már egyetemre járnak, de a nyári szünetben Svetozar, mivel Svetozarnak hívják a bővérű apát, aki a fragmentáció ellenére is igyekszik jó apa lenni, ezért Svetozar, a maszek minden évben összehívja összes gyermekeit a tengerpartra a nyári vakáció idején, hogy ismerjék, szeressék meg egymást. Még tart a gyermekek vidám együttléte, mikor Svetozar, a sikeres maszek cégét fináncok ellenőrzik az UDBA-val karöltve, majd a céget megszüntetik és Svetozart börtönbe zárják a sikeres maszekok elleni politikai kampány keretében, a kölkök mehetnek vissza anyjaikhoz. A film az 1971-es év turbulens politikai eseményeit mutatja, Svetozar gyermekei a szereplők. Zágrábban, a nemzeti újraébredés nem épp szende állapotában olyan fiatal politikusok jönnek az ifjúsági szervezetben, mint Čičak vagy Budiša. Ljubljanában maoista diáktüntetések zajlanak, Belgrádban tüzes viták a jugoszláv alkotmány újírásáról. Svetozar gyermekei elbúsulnak a politikai bizonytalanság miatt, Nyugat-Európába mennek dolgozni. Néhány hónapnyi próbálkozás után éppen a stockholmi jugoszláv nagykövetségen járnak a papírjaikat intézni, amikor neonáci terrorista támadás éri a diplomáciai képviselőt, ők is felveszik a harcot az usztasák ellen – az egyik, hosszú bőrkabátos usztasát maga Žilnik, a világhá-

borús partizán árvagyerek játssza –, Svetozar gyermekei mind meghalnak ebben a tűzharcban. Žilnik közönséghez a maga teljességében soha el nem jutott mozijának erkölcsi tanulsága kettős: egy, a külső körülmények szorításának hatására a merkantil-materialista másodgenerációs neppergyerekben is felébredhet a kozmopolita hazafi és honleány; kettő, Šarita ekkor még nem festette szőkére a haját és nem tetováltatta tele a testét Libanonban, Bejrútban, amit leírni csak úgy szeretett, hogy „Beyrouth”.

(fotografiska)

Benedict a dravográdi horvát nő képével ébredt. Magas, szőke, a *fake* katolicizmus és a rock'n'roll ikonográfiájával kivarrva, mint egy hirdetőoszlop, a nagyapja benne volt a jankapusztai kommandóban (vö. Marseille, Sándor jugoszláv király elleni halálos merénylet, 1934; Jancsó Miklós: *Sirokkó*, 1969 w/ Marina Vlady & Jacques Charrier), a nagybátyja pedig 1971-ben a stockholmi jugoszláv követség elleni usztasa akcióban. Irtó stramm nő. Françoise Dorléacra is emlékeztet. Nehéz gondolatok egy mélyfelhőjű, fémszínű tavaszi napon. Benedict a Wallingatantól a Sveavägenen komótosan lesétált a *Gamla Stanon* keresztül Södermalmba. A rakparton balra fordult, a nap egy-egy hirtelen lyukon áttört a mélyfelhőn, Maulbertsch, gondolta Benedict, pannon, parasztbarokk gondolat, egy ideig merengett a vízi járműveken, aztán bement a Fotografiskába, az egyik legjobb fényképészeti múzeum, világszinten, így tudta. Célzott támadás, pontos drónjának hegye sebeszi pontossággal csapott a nagyszabású fekete-fehér földtanba. Jegyváltás után ütött be az ayahuasca. Két stampóval ivott reggeli helyett, *shuar* cucc, az Andokból *par avion*. Mire beért, már túl volt az első hanyáson. Rabszolgakereskedők által mobilizált tömegek nagybani földmegmunkálásban az esőerdő közepén, felmenőiket lelkiismeretlen humánérőforrás-menedzserek több száz éves

akciója révén, tizenkét és fél millió emberrel együtt mozgattak Afrikából az Amerikákba, kétmillió meghalt útközben, az egyik legnagyobb emberiségellenes bűntett a történelemben, *it was driven not by hatred but by greed: the desire of European nations – including Spaniards, Portuguese, Dutch, British, French, Danes, Swedes, Brazilians, and North Americans – to find cheap labor for sugar, tobacco, coffee, indigo and other goods demanded by the aristocracy.* Rimbaud, persze. Szélsőséges esetben. Vékony hullámbádogból van a Fotografiska padlata, elég gyors változású apály-dagály-jelenség borzolja, medvehívó sámának Kamcsatkából, rénszarvasszán mosolygó *aboriginállal*, Turkesztán, tuaregek elfátyolozatlan nőekkel sátorban, dajak fejevadászok unokái, Riefenstahl szexuálisan túlfűtött, Übermensch-képeihez képest ornamentikus mértani materializmusban fogant fotók hasonló helyzetekben. Billen a tengely, szörföl a tudat, hullámozgat a *shuar*-cucc, valahol erre lehetett 1971-ben a jugoszláv követség is... amit... a Françoise Dorléacra is emlékeztető dravográdi horvát nő, aki később egy maronita hadúr első felesége lett Kelet-Bejrútban, tehát a horvát nő nagybátyjáiék hajtottak végre. De ez miért egy chiapasi zapatista esküvő képeiről jut eszembe, merengett Benedict, szalma-Stetsonban férfiak, kaktusz & *fiddler*, prekolumbián arc, fátylas nők, halott csecsemők a Száhel-övezetben, billen a horizont, nem Sebastião Salgadoé, hanem az enyém, gondolta Benedict, sátoraljok, teveszag, homok, homok, Barešić talán erről indult 1971. április 7-én Anđelko Brajkovićtyal, hogy megöljék Vladimir Rolovićot, a titói Jugoszlávia Svédországba akkreditált nagykövetét, és a Françoise Dorléacra is emlékeztető irtó stramm dravográdi horvát nő, aki ekkor már a „Közel-Kelet Svájcában” élt mint a maronita hadúr első felesége, tudott az ügyről, Miro Barešić az unokabátyja volt, apja féltestvére, aki Dalmáciában született, kitelepített olasz dalmaták házában éltek, az usztasa *filozóf*, Fabio Sladoleđ szellemi befolyása alatt, mikor Goli otkra került, mert nem akart bezupálni a JNA-ba. Fél év kötörés. Hallj oda! – Galapagos. Ez a fotós olyan, mint egy

Darwin-követő vizuál-Bruce Chatwin, dzsungel és a patagóniai Mars-felszín az otthona, ökopatrióta globálisan, tudni akar mindenről, ebben a mennyiségben ez már a pszichedelikus megismerés terepe, Ira Cohen állóképben, megint a szürke árnyalatai, *fantasy*-fények valóságosban, manipulálatlanul, a *shuarok* tudása együtt hullámozgat a mezcale-róval, jamaicai pszilocibin, apacs *peyote* Sonorában. Mikor a dolgozószobájába vitték és megkötözték a követet, Barešić az ajtót őrizte, Brajković dugta a pisztolycsövet Vladimir Rolović nagykövet szájába, s mikor meghallotta, hogy a svéd rendőrség egységei rohagnának és tüzelőállást foglalnak a folyosón, ő húzta meg a ravaszt. A Françoise Dorléacra is emlékeztető irtó stramm dravográdi horvát nő ekkor egy kelet-bejrúti maronita templomban imádkozott értük. A gyilkosság után megadták magukat, egy évvel később túszcseré keretében elengedték őket Franco Spanyolországába, mert egy csoport usztasa eltérített egy SAS-utasszállítót, és az elengedésüket követelték. Madridból, ahol nem csak horvát nacionalistákkal, de a román vasgárdista Horia Simával is egyeztettek, az UDBA – a jugoszláv titkosszolgálat – állami terrorista halálkommandójától tartva, hiszen a titóisták nem csak Bleiburgban ölték, több mint hetven családtag lelte végzetét a partizánok kezéből '45-ben, május végén, némelyiket kettéfűrészelték, némelyiknek kivájták a szemét előtte, Rodney Elpidio Acevedo, Paraguay madridi nagykövete segítségével Asunciónba keveredtek, Alfredo Stroessner jezsuita hagyományú diktatúrája szívélyesen fogadta őket. Jó példája ez annak, hogy nem csak szélsőbalos terrorizmus létezett világszerte a hetvenes évek elején, Toni Šarić néven a paraguayi hadsereg századosa lett, karatealapú test-test elleni küzdelmet oktató kommandósoknak, de Stroessner még neki sem engedte, hogy találkozzon Mengelével, pedig nagyon szeretete volna. Később diplomáciai alkalmazásban testőr lett, azonban az Egyesült Államokban megbukott, kiadták Svédországba, életfogytiglani büntetésének maradékát leültni. A börtönben a skandináv krimiket nagyban

inspiráló John Ausonius barátja lett, aki imádta hallgatni az usztrasatörténeteit. 1987-ben engedménnyel szabadult, visszaköltözött Paraguayba. 1991 júliusában találta meg a halál, negyvenegy évesen Benkovac mellett, „Boj se bije, bije, / Ustaški se barjak vije“, Miranje Donje környékén a gospići szerbek elitalakulataival vívott harcokban. Halálának körülményei napjainkig találgatások tárgya, összeesküvés-elméletek hóbortosai máig értetlenkednek bizonyos részleteken. A természetimádat, a panteizmus és a hortográfiái univerzalizmus pszichedelikus mohósága érződik ezekből a fekete-fehér képekből. A létezés elvesztett jelentése, a Föld sója és genezise, és ehhez még a múmájér Wenders sem kell. Hét és fémmilliárd ember természetellenes, most akkor a nemzeti parkok a megoldás? Nem a *shuarok* a megoldás, meg az ő szubsztanciájuk? A krémes barna ital, amely kinyitja a füledet a fókakaffogásra? *The world is my oyster*, csak minél kisebb ökológiai lábnyommal, kajakozd át az óceánt, ha a másik parton van dolgod, szárnyalj széllel, ha rád tör a *psychegreedia*, elképesztő, hogy az egész polgárháborút keresztülimádkozta a Françoise Dorléacra is emlékeztető irtó stramm dravográdi horvát nő, nézz „fekete hullámos” jugoszláv filmeket a témában, például Želimir Žilnik's film on the 1971 ustaša attack on the Yugoslavian Embassy, nézegess sztripeket,

*Spider Jerusalem*et például, jellemezzék a kocás ingek szeretete, és valóban belevaló buli lesz, itt nem babra megy a játék, ezek még a csoportszexet is gyakorolták azon a tengerparton, amire nem szeretik, ha olaszul mondják, hogy a „mi tengerünk”. Žilnik az érvényes *status quo* ellen a *Gastarbeiter Opera*, a bácska-bánáti nagytermészetű paraszti világvagányság, nekropolitikus gerillaromantika és a fekete-fehér gerillafilm segítségével lázadt. „A szégyen már forradalom.” A vígjátéki szembesülés ellenhat a diktatúrának, de ha nem értjük a komédia üzenetét, akkor is forradalom jó, előbb vagy utóbb. „Van a forradalmaknak is egyfajta ciklikus természete. Az állam komoly, nem bírja a paródiát, a gúnytól szétesik, a képregény szabadságot szül, igen, a sztripek, az emberiség bolondok hajóján hajózik a szabadság szigete felé, ahol férfisztriptíz van és feminista pornográfia.” Az *ayahuasceró* teste 360°-os kört ír le fejével az origóban, a mágikus realizmus igenis botanikai kérdés, ezt Salgado fekete-fehérjei is igenmód igazolják, hullámszik a tengervíz, a koponyát belülről nyaldossa a hullámverés, bálnaszag és bébipelikán, japán alga, mélytenger és pacahal, olvadó sarkon, kondenzcsíkkal az égre verselő *pilóta-költők* (rossz költők), az vagy, amit elszívsz, beszedsz vagy lösz, képpé képezni le az üzenetet, premisszát és konklúziót, sivatagot és óceánt.